

návrat nespoľahlivých?

BUDUJEME ŠTASTNÉ SLOVENSKO A SILNÚ REPUBLIKU

LOJALITA, BYROKRACIA
A POVOJNOVÉ PREŽÍVANIE
HOLOKAUSTU V KOŠICIACH,
1945 – 1948

Patrícia Fogelová

ISBN 978-80-8298-024-3

9 788082 980243

návrat nespol'ahlivých?

LOJALITA, BYROKRACIA
A POVOJNOVÉ PREŽÍVANIE
HOLOKAUSTU V KOŠICIACH,
1945 – 1948

návrat nespol'ahlivých?

NÁVRAT NESPOL' AHLIVÝCH?

Lojalita, byrokracia a povojnové prežívanie holokaustu
v Košiciach, 1945 – 1948

Košice 2025

Vydavateľ: © Centrum spoločenských a psychologických vied
Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Text © Mgr. Patrícia Fogelová, PhD., Spoločenskovedný ústav
CSPV SAV, v. v. i.

Publikácia je výstupom projektu Postdokgrant APD0033 Integrácia
preživších holokaustu na území južného Slovenska v rokoch 1945 – 1948
na príklade mesta Košice.

Recenzenti: Mgr. Michala Jandák Lónčíková, PhD., Masarykův ústav
a Archiv AV ČR, v. v. i.

PhDr. Milan Belej, CSc., Štátny archív v Nitre

Jazyková úprava: Ing. Eva Šichtová

Dizajn a obálka © Zuzana Chmelová

Tlač: Tlačiareň uBabeja, Košice

ISBN: 978-80-8298-023-6 (tlačená verzia)

978-80-8298-024-3 (pdf verzia)

Všetky práva vyhradené.

LOJALITA, BYROKRACIA A POVOJNOVÉ PREŽÍVANIE HOLOKAUSTU V KOŠICIACH, 1945 – 1948

Patrícia Fogelová

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, v. v. i.

Obsah

Úvod	// 6
I. KONCEPT PRÁCE, METODOLÓGIA, HISTORIOGRAFIA	// 14
1. Téma preživších holokaust na Slovensku v historiografii	// 21
II. KOŠICE V ROKOCH 1945 – 1948	// 26
1. Lokálna politická elita	// 30
2. Košice dočasným sídlom prezidenta a československej vlády	// 35
III. ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V POVOJNOVÝCH KOŠICIACH	// 40
1. Repatriácia preživších holokaust	// 49
2. Vzťah medzi Židovskou náboženskou obcou v Košiciach a mestom	// 57
IV. OČISTA SPOLOČNOSTI A PREVEROVACIE PROCESY NA LOKÁLNEJ ÚROVNI	// 72
1. Preverovacie konania	// 79
2. Korupčné praktiky	// 87
V. LOJALITA PREŽIVŠÍCH HOLOKAUST V KOŠICIACH	// 90
1. Žiadosti o udelenie osvedčenia o národnej a politickej spoľahlivosti	// 95
1.1 Jazyk žiadostí	// 110
1.2 Argumenty pred preverovacou komisiou	// 119
2. Žiadosti o pridelenie hnuteľného a nehnuteľného majetku	// 126
3. Preživší holokaust a retribučné súdnictvo	// 139
3.1 Obvinenia z kolaborácie	// 145
Záver	// 148
Zoznam zdrojov	// 154
Zoznam obrázkov	// 161
Menný register	// 163
O autorke	// 168

ÚVOD

Mŕtvi sa vracajú

„Skončila sa vojna. Začína sa mierový život. Zvykáme si na pohodlie a až na niektoré nedostatky žije sa nám celkom dobre. Aj cestovať sa dá už lepšie, aj zásobovanie sa zlepšuje. Sovietsky zväz nám daroval nákladné autá, zásielky UNRRY¹ sa rozvážajú, spoločenský život sa rozprúdil, v kaviarňach je rušno, tancuje sa, na kúpalisku je plno ľudí s tmavými okuliarmi na očiach, v kinách premietajú nové filmy, slovom, ako-tak je už o všetko postarané.

Len keď na ulici stretnete čudne oblečeného muža alebo ženu a v ich tvárach spoznáвате známe čiary [črty], ktoré vám pripomínajú kohosi, o kom ste si mysleli, že je už dávno mŕtvy, vtedy sa na okamih zháčite. Nechcete veriť očiam. [...] Chvíľu sa rozprávate. Len chvíľu, ale tá chvíľa úplne stačí, aby ste sa spamätali z mierovej idylly. Rozpráva o ukrutnostiach Nemcov, o zázraku, že sa z toho všetkého dostal, o svojom zruinovanom zdraví a o nádeji, že už teraz bude lepšie. [...] Nechce vidieť na ulici ľudí, ktorí ho do koncentračného tábora dostali, nechce vidieť v úrade ľudí, ktorí ho predtým

1 UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration – bola medzinárodná organizácia založená v roku 1943. Jej poslaním bolo poskytovať hospodársku pomoc európskym krajinám po druhej svetovej vojne, repatriovať a pomáhať utečencom a vysídleným osobám.

prenasledovali, nechce vidieť ľudové súdy len na stenách, ale aj v skutočnej praxi. Nechce debatovať o maďarskej otázke, chce konať, nechce ústami, ale činmi bojovať proti čiernemu obchodu, nechce hovoriť o parcelácii, ale parcelovať, nechce navrhovať zaistenie fašistov a nyilašovcov, chce zaistiť.

Prikyvujete mu. Má pravdu. Úplnú pravdu. A myslíte pritom na teplé miesta, ktoré sú už obsadené. Preňho nieto miesta. Nieto? Bude!”²

Pri realizácii výskumu o návrate preživších holokaust som narazila na článok v komunistickom denníku *Východoslovenská Pravda*, publikovaný 16. júna 1945. Ide o jeden z mála článkov v tomto denníku, ktorý tak priamo kritizoval dva rozdielne pohľady na povojnové pomery. Na jednej strane autor poukazoval na rýchle prispôbenie sa povojnovým podmienkam v prípade majoritnej spoločnosti, na druhej strane písal o odlišnej skúsenosti tých, ktorí prežili holokaust. Podľa autora článku mal čitateľ pocit, že spoločnosť bola rozdelená na dve časti – na tých, ktorí prežili holokaust a očakávali spravodlivosť a zmenu, a tých, ktorí sa už „zariadili“, obsadili „teplé miesta“ a nechcú, aby návrat preživších ohrozil ich nové postavenie či pohodlie. Dynamika v rámci týchto skupín bola však o niečo zložitejšia.

Mnou realizovaný výskum má ambíciu zachytiť vzťah medzi majoritou a preživšími komplexnejšie. V prípade územia južného Slovenska, ktoré bolo šesť rokov súčasťou Maďarského kráľovstva, významne vstupovali do spomínanej dynamiky slovensko-maďarské vzťahy.

Návrat preživších holokaust do Košíc, ktoré boli tiež súčasťou Maďarska, sa odohrával v čase rozsiahlych politických a spoločenských zmien. Zaujímalo ma preto, ako ich návrat vnímali členovia novej politickej elity mesta – správnej komisie, ktorá od februára 1945 prevzala v Košiciach moc. Jej členovia sa museli

2 Mŕtvi sa vracajú. In *Východoslovenská Pravda*, 16. 6. 1945.

vyrovnať nielen s maďarským dedičstvom, ale aj s hospodárskymi ťažkosťami. V tejto komplikovanej situácii sa v meste obnovila Židovská náboženská obec, ktorá mala ambíciu prispieť k čo najjednoduchšej opätovnej integrácii preživších holokaust. To si vyžadovalo aj jej spoluprácu s predstaviteľmi mesta.

Pri hľadaní základných faktov o židovskej komunite po druhej svetovej vojne v Košiciach som zistila, že o nej existujú len veľmi kusé informácie, na základe ktorých si nevieme vytvoriť relevantný obraz. A to napriek tomu, že v meste žila (po Bratislave) druhá najväčšia, aj keď výrazne zdecimovaná židovská komunita na území Slovenska.³ Okrem nedostatku základných informácií o obnovení náboženskej obce nemáme k dispozícii ani práce, ktoré sa venovali každodennému životu komunity a jej vzťahom s majoritou. Preto výskum prezentovaný v tejto publikácii chce doplniť aj tieto informácie. Vychádza pritom z niekoľkoročného bádania predovšetkým v miestnych archívoch. Hlavnú pozornosť sústreďuje na analýzu vzťahu medzi preživšími holokaust a majoritou v povojnových Košiciach, a to v kontexte povojnového dobového diskurzu prezentovaného politickými a spoločenskými elitami, ktoré sa snažili o vytvorenie homogénnej etnickej spoločnosti.

Je potrebné pripomenúť, že Košice mali špecifickú skúsenosť nielen preto, že boli šesť rokov súčasťou Maďarska, ale aj preto, že v dôsledku posúvania hraníc aj v dôsledku holokaustu a vojnových udalostí tu v priebehu jedného desaťročia došlo k rozsiahlym populačným zmenám. Medzi rokmi 1938 a 1948 sa niekoľkokrát zmenilo etnické zloženie obyvateľov a zároveň došlo k výraznému poklesu obyvateľstva. Po vojne sa Košice tiež stali jedným z dvoch hlavných centier obnovenia židovského života

3 V apríli 1946 žilo v Bratislave približne 7 000 Židov a v Košiciach 4 000 Židov. Viac k počtu židovského obyvateľstva na Slovensku po druhej svetovej vojne pozri CICHOPÉK-GAJRAJ, Anna. *Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944 – 1948*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014, s. 213.

na Slovensku. Aj tieto faktory je potrebné pri výskume interetnických povojnových vzťahov v Košiciach brať do úvahy.

Jedným z dôležitých faktorov ovplyvňujúcich koexistenciu židovskej povojnovej komunity a slovenskej majority bolo povojnové interetnické usporiadanie vzťahov. Československá spoločnosť bola výrazne ovplyvnená politickými predstavami o etnicky homogénnom štáte, čo sa priamo týkalo aj preživších holokaust. Najmä etnicky rozmanité oblasti, ku ktorým patrilo aj bývalé arbitrážne územie vrátane Košíc, boli uvedeným verejným diskurzom ovplyvňované. Tvrdím preto, že výskum následkov holokaustu v slovensko-maďarskom pohraničí patrí ku kľúčovým témam, pokiaľ chceme lepšie pochopiť vzťah povojnovej slovenskej spoločnosti a preživších holokaust vrátane povojnového antisemitizmu.

Zaujíma ma, ako sa preživší holokaust, čeliaci perzekúcii a vraždeniu, dokázali po návrate opätovne začleniť do života v povojnových Košiciach. V meste, ktoré v predstavách československých politických predstaviteľov malo byť centrom slovenského hospodárskeho a kultúrneho života východnej časti krajiny. V tejto súvislosti skúmam, ako tieto vízie ovplyvnili postavenie a možnosti obnovenie židovskej komunity v povojnovom období.

Zároveň analyzujem, do akej miery bola miestna spoločnosť pripravená opätovne prijať preživších holokaust a čo ovplyvňovalo ich vzájomnú interakciu. Môj zámer je zachytiť interakciu medzi židovskou komunitou a predstaviteľmi mesta na príkladoch riešenia každodenných problémov komunity spojených so sociálnou pomocou preživším holokaust, ale aj cez aktivity Židovskej náboženskej obce a mesta smerom k navráteniu hnutelného a nehnuteľného židovského majetku.⁴

4 Samozrejme, otázka vrátenia majetku sa riešila predovšetkým v štátnom rámci, ale ako ukazuje politická prax, úloha národných výborov v tomto procese bola nezanedbateľná.

Podstatnú časť môjho výskumu tvorí preto komunikácia preživších holokaust s predstaviteľmi mesta prostredníctvom žiadostí, ktoré písali. Výskumom chcem prispieť k doterajšiemu poznaniu historiografie o povojnovej spoločnosti prostredníctvom lepšieho pochopenia každodennej reality preživších holokaust a ich adaptačných stratégií v podmienkach formujúceho sa ľudovo-demokratického režimu.

Pozornosť sústreďujem na analýzu špecifického archívneho prameňa – žiadostí občianskeho a sociálneho charakteru, ktoré vznikli ako reakcia na československú povojnovú legislatívu a ktoré sa zachovali vo veľkom počte v Archíve mesta Košice. Ide o unikátny prameň, ktorý je nosičom viacerých informácií. Po prvé, možno ho vnímať ako žiadosť, ktorá má do veľkej miery formálny charakter daný dobovou legislatívou, čomu je prispôsobený aj jazyk žiadostí, po druhé, obsahuje v mnohých prípadoch osobné informácie priamo súvisiace s deportáciami, s rodinnými pomermi, ale aj s plánmi a adaptačnými stratégiami preživších holokaust po návrate domov. Po tretie, tento prameň má potenciál ukázať aj vzťahy medzi mestskou politickou elitou a jednotlivými žiadateľmi, keďže jeho súčasťou bývajú aj zápisnice zachytávajúce priebeh vybavenia žiadostí. Uvedený prameň dopĺňajú ďalšie dôležité archívne pramene inštitucionálneho charakteru, uložené vo fondoch Štátneho archívu v Košiciach, Archívu bezpečnostných zložiek v Prahe a Slovenského národného archívu.

Ako jeden zo zdrojov (aj keď skôr okrajovo) využívam orálnu históriu – rozhovory s Košičanmi. Zdrojom rozhovorov pre túto knihu bol jeden z najväčších archívov svedectiev orálnej histórie na svete – *USC Shoah Foundation Visual History Archive*,⁵ ktoré

5 Stručne k tomu, ako vznikli rozhovory uložené v tejto databáze a aké možnosti ponúkajú, pozri MLYNÁŘ, Jakub. Minulost jako vzpomínka a vyprávění: Archiv vizuální historie USC SHOAH Foundation v kontextu orální historie. In KRÁLOVÁ, Kateřina – KUBÁTOVÁ, Hana (eds.). *Návraty : Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích Středovýchodní, Jihovýchodní a Východní Evropy*. Praha : Univerzita Karlova, 2016, s. 11-23.

boli s preživšími holokaust z Košíc realizované až o niekoľko desaťročí neskôr – najmä v deväťdesiatych rokoch 20. storočia. Existujú, samozrejme, aj ďalšie databázy, ktoré obsahujú rozhovory s preživšími holokaust. *USC Shoah Foundation Visual History Archive* som zvolila z praktického hľadiska – pre rozsiahlu databázu obsahujúcu viac než 900 svedectiev z Košíc, ako aj preto, že som v nej vedela identifikovať konkrétnych preživších holokaust, ktorých som poznala aj z iných prameňov.

Práca je rozdelená do piatich kapitol. V prvej kapitole sa venujem základným východiskám výskumu, dôležitým terminologickým poznámkam a tomu, ako k téme povojnovej integrácie preživších holokaust na Slovensku doteraz pristupovala historiografia.

Druhá kapitola slúži ako úvod do politicko-spoločenskej situácie v Košiciach tesne po prechode frontu. Stručne a v základných rámcoch vysvetľujem, ako sa kreovala nová politická elita na miestnej úrovni. Uvádzam v nej aj stručné informácie o jej najdôležitejších predstaviteľoch. Ďalej sa v krátkosti venujem atmosfére v Košiciach v čase príchodu prezidenta Edvarda Beneša a novej československej vlády na obnovené československé územie.

Tretia kapitola je venovaná obnoveniu Židovskej náboženskej obce v Košiciach (ŽNO Košice), ako aj vzťahu medzi obcou a novými predstaviteľmi mesta. Sústreďujem sa v nej na hlavné problémy, ktoré obec riešila v súvislosti s príchodom preživších holokaust a ich opätovným začlenením sa do povojnovej spoločnosti.

V štvrtej kapitole sa zameriavam na detailnejšie objasnenie požiadavky na očistu spoločnosti, ktorá výrazne zaznievala v dobovom verejnom a politickom diskurze. Ukazujem, ako sa táto požiadavka premietala do praxe na lokálnej úrovni, a to prostredníctvom činnosti preverovacích komisií.

Piata kapitola sa venuje fenoménu vnímania lojality preživších holokaust na príklade mesta Košice. Považujem ju za nosnú kapitolu, v ktorej analyzujem samotné žiadosti preživších holokaust

a tiež ich adaptačné stratégie počas preverovacích konaní. Na konkrétnych prípadoch demonštrujem, ako sa v praxi celý byrokratický proces týkajúci sa preverovania lojality uplatňoval. Na lepšiu ilustráciu sa v niektorých prípadoch, kde to archívne pramene umožňujú, podrobnejšie venujem aj konkrétnym ľudským osudom. Ťažiskovým príbehom je pritom príbeh rodiny Friedrichovcov, resp. Alexandra Friedricha, ktorý (spolu s ročnou dcérou) prežil holokaust. Pri analýze jeho žiadosti, ako aj ostatných skúmaných žiadostí analyzujem ich jazyk, argumenty pred preverovacou komisiou aj argumenty členov preverovacích komisií. Do kapitoly som zahrnula aj podkapitolu, ktorá sa venuje úlohe preživších holokaust v retribučnom súdnictve. Ale tiež sa venujem aj doteraz málo prebádanej téme, obvineniam retribučného súdnictva proti preživším.

I.

KONCEPT PRÁCE, METODOLÓGIA, HISTORIOGRAFIA

Prezentovaný výskum vychádza z niekoľkých prístupov, ktoré boli v historiografii podrobne rozpracované. Mikrohistorický prístup k dejinám je moderným bádateľským trendom, ktorý dokáže doterajšie historické poznanie významne obohatiť, pretože prináša pohľad na veľké politické udalosti „zdola“. Aj v prípade výskumu židovských komunít, sa v posledných rokoch čoraz viac presadzuje tento prístup. Za inšpiratívnu v tomto ohľade možno považovať napríklad publikáciu *Jewish Lives under Communism*. Jej zostavovatelia v úvodnej časti presvedčivo argumentujú dôležitosť tohto pohľadu, pričom podľa nich je dôležité klásť dôraz na využívanie takých prameňov, ktoré vytvorili priamo jednotlivci či komunita.⁶

Mikrohistória sústreďuje pozornosť na relatívne malú skupinu ľudí, ukotvenú v konkrétnom lokálnom rámci. Cieľom je detailná analýza vzťahov a situácií, ktoré majú dynamický a heterogénny charakter. Výskum na mikroúrovni teda umožňuje zachytiť veľké procesy v detailoch, sledovať variabilitu rozhodnutí a trajektorií jednotlivcov či rozpory v ich konaní. Historik, ktorý pracuje

⁶ ČAPKOVÁ, Kateřina – KIJEK, Kamil (eds.). *Jewish Lives under Communism : New Perspectives*. New Brunswick : Rutgers University Press, 2022, s. 2-5.

mikrohistorickým prístupom, sa zameriava na kratšie časové obdobie, lokálny kontext a pracuje aj s prameňmi, ktoré majú osobnejší charakter.⁷

Pri písaní knihy som skúmala predovšetkým archívne prameňe – už spomínané žiadosti o udelenie osvedčenia o národnej a politickej spoľahlivosti, ktoré sú uložené v Archíve mesta Košice vo fonde Národný výbor mesta Košice 1945 – 1948 a ktoré adresovali obyvatelia mesta povojnovej politickej elite. Tá rozhodovala o tom, či žiadateľovi bude udelené osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti a či tak bude môcť aj naďalej pracovať, študovať či čeliť existenčným problémom.

Zjednodušene možno povedať, že vybavenie uvedených žiadostí priamo súviselo s tým, ako bola po vojne vnímaná lojalita jednotlivca. V rámci svojho výskumu preto pracujem s konceptom lojality, ktorý považujem za užitočný analytický nástroj výskumu stability a transformácie politických systémov. Historici a sociológovia skúmajúci lojalitu upozorňujú, že význam dokazovania lojality, resp. lojalít rastie v čase, keď dochádza k reorientácii vzťahov medzi jednotlivcom, národom a štátom.⁸ Predovšetkým v tých oblastiach strednej Európy, ktoré možno označiť ako periférne, hrá lojalita, z hľadiska analýzy vzťahu medzi národným štátom a národnostnými menšinami, dôležitú úlohu.⁹ Do tohto rámca zapadá aj otázka lojality židovských komunít v medzivojnovom období.¹⁰

7 NODL, Martin. Mikrohistorie a historická antropologie. In *Dějiny – teorie – kritika*, 2004, roč. 1, č. 2, s. 241-242.

8 FRANKL, Michal – SZABÓ, Miloslav. *Budování státu bez antisemitizmu? : Násilí, diskurz lojality a vznik Československa*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Židovské muzeum v Praze, 2015, s. 106.

9 OSTERKAMP, Jana – SCHULZE WESSEL, Martin (eds.). *Exploring Loyalty*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2017, s. 2. Pozri napr. aj KARCH, Brendan. *Nation and Loyalty in a German-Polish Borderland : Upper Silesia 1848 – 1960*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 331 s.

10 KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah. *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington : Indiana University Press, 2015. Pozri aj KOELTZSCH, Ines. Modernity, Identity, and Beyond. Historiography on the Jews of the Bohemian Lands in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. In *Studia Judaica*, 2016, zv. 19, č. 1, s. 41-64.

Po druhej svetovej vojne hral v československej spoločnosti podstatnú úlohu koncept národnej lojality, teda emocionálneho spojenia s konkrétnym národom. Ten možno skúmať na základe praktík spojených s kolektívnou pamäťou, oslavami, tradíciami a v neposlednom rade aj s používaním jazyka.¹¹

Rozhodujúcim indikátorom národnej lojality v Československu v sledovanom období sa stalo používanie materinského jazyka, teda jazyka, ktorým dotýčny alebo dotýčná hovorili v rodine. Pre určenie národnosti bol ďalej dôležitý pôvod osôb a príslušnosť k maďarskej alebo nemeckej politickej strane po 6. októbri 1938 alebo priznanie národnosti pri poslednom sčítaní ľudu v medzivojnovom Československu v roku 1930. Takto definovaná lojalita bola výsledkom dlhodobého vývoja vzťahov v stredoeurópskom priestore – konkrétne medzi nástupníckymi štátmi zaniknutej monarchie. Zároveň bola lojalita, definovaná aj cez používanie jazyka v súkromnom živote preverovaného, priamo naviazaná na občianske práva v povojnovom Československu.

Okrem princípu kolektívnej viny voči občanom nemeckej a maďarskej menšiny sa legislatívne ukotvila individuálna kontrola činnosti každého jednotlivca, ktorý bol zamestnaný v štátnej a verejnej správe bývalých „okupačných a vlastizradných“ režimov. Na bývalom arbitrážnom území sa špeciálna pozornosť venovala osobám, ktoré disponovali indiferentnou etnickou identitou.¹² Uvedené skutočnosti priamo ovplyvňovali vybavenie žiadostí o osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti aj u tých osôb, ktoré prežili koncentračné a vyhladzovacie tábory alebo sa počas prenasledovania ukrývali.

Žiadosti preživších holokaustu z obdobia bezprostredne po vojne predstavujú hodnotný a málo preskúmaný prameň, ktorý

11 CONNOR, James. *The Sociology of Loyalty*. Canberra : Australian National University, 2007, s. 81.

12 RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin : Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848 – 1989*. Praha : Argo, 2018.

rozširuje doterajšie poznanie vzťahu povojnovej židovskej komunity a majority. Umožňujú podrobnejšie preskúmať adaptačné stratégie jednotlivcov v rokoch 1945 – 1948. Zároveň vhodne dopĺňajú iné pramene, ktoré boli predmetom doterajšieho výskumu.¹³

Výskum žiadostí v súvislosti s holokaustom sa podrobnejšie začal rozvíjať pred niekoľkými rokmi. Význam žiadostí sa v niektorých prácach interpretuje najmä v kontexte rezistencie.¹⁴ Podľa Kaplana a Grunera žiadosti písané počas holokaustu mohli prenasledovaným poskytnúť čas vyvinúť konkrétnu adaptačnú stratégiu, ktorá im v konečnom dôsledku zachránila život. V čase perzekúcií a prenasledovania ich dokonca považujú za účinnejšie než ozbrojené protesty. Za dôležitý faktor pri úspešnosti týchto žiadostí považujú osobné vzťahy s elitou na miestnej a regionálnej úrovni.

V slovenskej historiografii potenciál žiadostí v súvislosti s holokaustom prvýkrát analyzovala Madeline Vadkerty. Prostredníctvom výskumu listov adresovaných Jozefovi Tisovi posunula poznanie holokaustu do omnoho osobnejšej roviny. Otvorila v ňom aj tému nerovného vzťahu perzekvovanej židovskej minority a vtedajšej politickej elity, reprezentovanej jej najvyšším predstaviteľom – vtedajším prezidentom Slovenského štátu Jozefom Tisom.¹⁵

13 Povoynovej obnove židovských náboženských obcí v celoslovenskom aj lokálnom kontexte či individuálnym ľudským osudom sa doteraz venovalo viacero prác. Ku Košiciam pozri najmä SINGEROVÁ, Silvia. *Jewish Identity after the Holocaust – The Community in Košice* (Kassa). In *Judaica Bohemiae 2005*. Praha : Židovské muzeum v Praze, roč. XLI, s. 82-127. Ostatné práce: BUMOVÁ, Ivica. *Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu*. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2008, s. 44-66; SALNER, Peter. *Židia na Slovensku po roku 1945 : (Komunita medzi vierou a realitou)*. Bratislava : Ústav etnológie SAV; VEDA, 2016.

14 KAPLAN, Thomas Kegelow – GRUNER, Wolf (eds.). *Resisting Persecution : Jews and Their Petitions during the Holocaust*. New York : Berghahn Books, 2020.

15 V beletrizovanej forme vyšla kniha VADKERTY, Madeline. *Slovutný pán prezident : Listy Jozefovi Tisovi*. Bratislava : Absynt, 2020.

Žiadosti z rokov 1945 až 1948, ktoré skúmam, majú z povahy obdobia, v ktorom vznikli, iný charakter. Stále je však dôležité vnímať ich ako významný komunikačný nástroj, ktorý zohrával kľúčovú úlohu vo vyjednávaniach a pri formovaní adaptačných stratégií preživších holokaust. Židia písali tieto žiadosti v reakcii na povojnovú legislatívu produkovanú buď prezidentom Edvardom Benešom, alebo Slovenskou národnou radou.¹⁶ Reagovali tak na opatrenia smerované proti maďarskému a nemeckému obyvateľstvu.¹⁷

V prípade práce so svedectvami na základe orálnej histórie uloženými v databáze *USC Shoah Foundation Visual History Archive* si uvedomujem, že práca s nimi ukrýva konkrétne limity. Pýtajúci sa totiž nie vždy dobre poznali miestny kontext, vzťahy medzi jednotlivými aktérmi, prípadne postavenie narátora v lokálnej spoločnosti. To sa odzrkadľuje vo viacerých zachovaných svedectvách. V knihe preto využívam najmä rozhovory s tými narátorami, ktorých osudy, resp. situáciu poznám aj z iných prameňov. Svedectvá pre mňa slúžia skôr na doplnenie celej mozaiky. Ich využitím som si priebežne potvrdzovala, resp. vyvracala moje domnienky, vydedukované na základe predchádzajúceho výskumu či už v archívoch, alebo v existujúcej literatúre.

Vo svojej práci preferujem použitie označenia *preživší holokaust*, resp. *preživší*. Zahŕňam sem tých, ktorí boli počas obdobia druhej svetovej vojny obyvateľmi Košíc a boli prenasledovaní na základe protižidovských zákonov Maďarského kráľovstva. Niektorí prežili deportácie do mesta Kamenec Podolský v roku 1941, ktorý sa týkal židovských obyvateľov bez štátnej príslušnosti,¹⁸ alebo sa vrátili z vyhladzovacích táborov, kde boli deportovaní

16 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan. *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch, I*. Prešov : Universum, 2004.

17 CICHOPK-GAJRAJ, Anna. *Beyond Violence : Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944-48*, s. 152.

18 Pozri napríklad svedectvo USC Shoah Foundation Visual History Archive, Interview Code 8142, Anna Teich, 31. 10. 1995.

po nemeckej okupácii krajiny na jar 1944. Časť mužov prežila holokaust v pracovných táboroch (munkaszolgálat). A napokon časť prenasledovaných sa po úteku z mesta dočkala oslobodenia v úkrytoch. Mnohí z nich sa pred rokom 1938 hlásili nielen k židovskej, ale aj k maďarskej alebo československej národnosti.¹⁹ Niektorí boli pokrstení už v detstve alebo pochádzali z rodín, ktoré nepraktizovali židovské náboženstvo. Po roku 1945 viacerí z nich požiadali o vystúpenie zo židovskej cirkvi. Na rozdiel od medzivojnového obdobia po roku 1945 už neexistovala kategória židovskej národnosti. Mnohí sa k židovskému pôvodu z rôznych dôvodov ani nehlásili. Označenie pojmom preživší holokaust teda odráža nielen historické okolnosti, ktorým títo ľudia čelili, ale aj ich individuálne skúsenosti a zložité identity, ktoré nemožno jednoducho zaradiť podľa etnických či náboženských kategórií. Vzhľadom na historický kontext a osobnú rovinu identity preživších som volila terminológiu, ktorá rešpektuje túto komplexnosť a vyhýba sa zjednodušujúcim alebo zovšeobecňujúcim označeniam.

Archívne pramene používajú na označenie preživších holokaust rôzne termíny – repatrianti, osoby židovského náboženstva, rasovo prenasledovaní alebo len jednoducho Židia. V prípade, že parafrázujem alebo citujem archívny prameň, používam v práci taký termín, aký je uvedený v dobovom dokumente. Na označenie povojnovej komunity používam pojem žid/židia s malým ž, prípadne židovská komunita. V kontexte perzekúcií v čase rasových zákonov používam pojem Žid/Židia. Uvedomujem si, že ide o pomerne komplikované, no podľa môjho názoru najviac korektné riešenie.

¹⁹ O etnickej identifikácii bližšie pozri KOVÁCS, Éva. *Felemás asszimiláció: a kassai zsidóság a két világháború között (1918 – 1938)*. Šamorín : Fórum Kisebbségkutató Intézet; Dunajská Streda : Lilium Aurum Kiadó, 2004.

1 • Téma preživších holokaust na Slovensku v historiografii

V doterajšej historiografii sa problematike preživších holokaust a ich integrácii v povojnovej spoločnosti venovalo viacero autorov, a teda nie je možné povedať, že by išlo o nespracovanú problematiku. V slovenskom prostredí sú to predovšetkým práce historičky Ivicy Štelmachovič Bumovej, ktorá skúmala niekoľko dôležitých tém. Venovala sa fungovaniu židovských inštitúcií po roku 1945, legislatívnym opatreniam súvisiacim s občianskou a sociálnou rehabilitáciou židovskej komunity či problematike povojnovej emigrácie.²⁰ Jej práce vychádzajú najmä z prameňov uložených v ústredných archívoch. Zameriava sa aj na legislatívne opatrenia Slovenskej národnej rady (SNR). Tieto štúdie a publikácie ponúkajú teda pohľad najmä politických dejín.

²⁰ BUMOVÁ, I. Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu..., s. 44–66; BUMOVÁ, Ivica. Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945 – 1953. In VRZGULOVÁ, Monika – SALNER, Peter (eds.). *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2010, s. 16–35; SALNER, Peter – ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica. *Politika a komunita : Štát a židia na Slovensku v rokoch 1945 – 1992*. Bratislava : Marenčin PT, 2024.

Z ďalších otázok, ktoré sú podrobne spracované, je to problematika protižidovského násillia, ktoré sa v prvých rokoch po vojne odohrávalo na viacerých miestach Slovenska.²¹ Autori venovali najväčšiu pozornosť pogromu v Topoľčanoch a násilnostiam v Bratislave. Spracovaná je aj udalosť v Kolbasove. Historici venujúci sa povojnovému antisemitizmu reflektujú vo svojich prácach, samozrejme, dôvody tohto spoločenského javu. Najanalytickejšie k tejto problematike pristúpila vo svojej práci Hana Kubátová. Jasne identifikovala, že hlavným bodom konfliktu sa stal záujem o majetok preživších holokaustu. Zároveň však správne podotkla, že keďže preživší holokaustu aj po vojne často na verejnosti nerozprávali po slovensky, majoritná spoločnosť ich vnímala ako nespoľahlivých.²² Vo všetkých spomínaných prácach chýba však prístup, ktorý by zohľadňoval prípadné rozdiely medzi oblasťami, ktoré patrili k Slovenskému štátu, a tými, ktoré boli pripojené počas vojny k Maďarsku.

Dôležitým zdrojom poznania o preživších holokaustu na Slovensku sú práce slovenských etnológov, ktorí dlhodobo systematicky publikujú práce opierajúce sa o pramene orálnej histórie. V celoslovenskom kontexte sa povojnovým židovským komunitám venovali predovšetkým Peter Salner a Monika Vrzgulová. Ich práce patria k základným zdrojom o uvedenej problematike.²³

21 KAMENEC, Ivan. Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. In *Studia Historica Nitriensia*, 1999, roč. 8, s. 85–99; KUBÁTOVÁ, Hana. Teraz alebo nikdy. Povoynové protižidovské násillie a väčšinová spoločnosť na Slovensku. In *Soudobé dejiny*, 2016, roč. XXIII, č. 3, s. 321–346; LŇČÍKOVÁ, Michala. Atrocities in the borderland: anti-Semitic violence in eastern Slovakia (1945–1946). In *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, 2019, roč. 26, č. 6, s. 928–946.

22 KUBÁTOVÁ, H. *Teraz alebo nikdy...*, s. 341–344. Porovnaj s prácou M. LŇčíkovej: LŇČÍKOVÁ, M. *Atrocities in the borderland...*, s. 928–946.

23 SALNER, Peter. *Židia na Slovensku po roku 1945 : (Komunita medzi vierou a realitou)*. Pozri aj VRZGULOVÁ, Monika. Holokaustu v životných príbehoch žien. In DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela (ed.). *Na ceste k modernej žene : Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 2011, s. 400–421.

Priamo ku Košiciam vyšla už v roku 2005 štúdia Silvie Singerovej.²⁴ Prostredníctvom rozhovorov s vtedy ešte žijúcimi preživšími holokaustu zmapovala rôzne adaptačné stratégie. Okrem iného v rozhovoroch zachytila protimaďarskú atmosféru v Košiciach po skončení vojny, keď sa za nežiaduce považovalo používanie maďarského jazyka na ulici, s čím mali priamu skúsenosť aj jej narátori.²⁵

A napokon netreba opomenúť ani stále sa zvyšujúci počet prác venovaných konkrétnym židovským komunitám na Slovensku. Ide o publikácie, ktoré majú charakter prehľadových prác. Zachytávajú židovskú komunitu od jej usadenia sa v konkrétnej lokalite až po jej povojnové osudy. Košice takúto publikáciu, spracovanú profesionálnym historikom, nemajú. K dejinám košických židov vyšla v roku 1991 práca Artúra Göröga, ktorý patril po vojne k predstaviteľom Židovskej náboženskej obce Košice.²⁶ Aj keď ide o dôležitý prameň k dejinám židovskej komunity, nemožno ju považovať za vedeckú monografiu.

Z ďalších publikácií k dejinám komunít žijúcich na území južného Slovenska je to napríklad najnovšia publikácia z roku 2023 *Dejiny židovskej komunity v Šamoríne*²⁷, ale aj ďalšie.²⁸ Sú postavené na výskume v lokálnych archívoch, v niektorých prípadoch doplnené aj o svedectvá orálnej histórie. Tieto práce majú prevažne

24 SINGEROVÁ, S. *Jewish Identity after the Holocaust...*, s. 82–127.

25 *Tamže*, s. 100–101.

26 GÖRÖG, Artúr. *A kassai zsidóság története és gallériája*. Košice : Bné-Brák; Friedmann Lipe nyomdájában, 1991.

27 GRŮNFELDOVÁ, Diana. *Dejiny židovskej komunity v Šamoríne*. Bratislava : Izraelská obchodná komora na Slovensku, 2023.

28 ŠVOLIKOVÁ, Marta. *Z histórie židovskej komunity v Leviciach*. Levice : Tekovské múzeum v Leviciach, 2012; LANG, Tomáš. *Zbavení práva – majetku – života : Židia na arbitrážnom území juhozápadného Slovenska 1938 – 1947*. Nové Zámky : Finecom, 2018; PASZTERNÁK, András – PASZTERNÁK, Tamás (zost.) *Mozaika z histórie komárňanského židovstva*. Komárno : Židovská náboženská obec v Komárne, 2013; ENGEL, Alfréd. *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve*. Bratislava : Kalligram, 1995; VARGA, László. *Velünk éltek : a nagy-magyar zsidóság története*. Komárom : Komáromi Zsidó Hitközség, 2010.

opisný charakter, no obsahujú množstvo dôležitých faktografických údajov vrátane legislatívnych opatrení, ale aj rôznych vyhlášok, zoznamov, majetkových záležitostí atď. Primárne sa však sústreďujú na obdobie rokov 1938 – 1945 a obdobie po vojne je v nich väčšinou zachytené len stručne v niekoľkých odsekoch, čo môže súvisieť s nedostatkom archívnych prameňov.

Z prác zahraničných, resp. českých autorov a autoriek, ktorí sa zaoberali povojnovou situáciou preživších holokaustu, je potrebné spomenúť niekoľko dôležitých publikácií. Slovenskému kontextu sa venovali Anna Cichopek-Gajraj²⁹, Magdalena Sedlická³⁰, Ján Láníček³¹ a Leslie Waters³². Dôležitým príspevkom je aj štúdia Kateřiny Čapkovej, ktorá sa síce nevenuje slovenskému prostrediu, no pracuje s tematikou lojality a národnej spoľahlivosti, ktorá je ťažiskovou aj v prípade tejto publikácie.³³

Zahraniční autori pristupovali k tejto problematike analytickým spôsobom, vďaka čomu prinášajú nové pohľady a zistenia o situácii preživších holokaustu. Zvláštny dôraz kládli na kontext protimaďarských opatrení, ktorým sa slovenská historiografia dosiaľ venovala len okrajovo. Tento prístup tak rozšíril naše chápanie povojnového obdobia o dôležité súvislosti, ktoré ostávali v domácom výskume často nepovšimnuté. Či už je to

29 CICHOPÉK-GAJRAJ, Anna. *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944 – 1948*. Pozri aj CICHOPÉK-GAJRAJ, Anna. Negotiating Jewish Belonging in Postwar Slovakia (1945–48). In *Shofar: an Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 2012, roč. 30, č. 4, s. 41–60.

30 SEDLICKÁ, Magdalena. „Není přítel jako přítel“: Židé v národním státě Čechů a Slováků 1945 – 1948. Praha: Academia, 2021.

31 LÁNIČEK, Jan. What did it mean to be Loyal? Jewish Survivors in Post-War Czechoslovakia in a Comparative Perspective. In *Australian Journal of Politics and History*, 2014, roč. 60, č. 3, s. 384–404.

32 WATERS, Leslie. *Borders on the Move: Territorial Change and Ethnic Cleansing in the Hungarian-Slovak Borderlands, 1938 – 1948*. Rochester: University of Rochester Press, 2020.

33 ČAPKOVÁ, Kateřina. Národně nespolehliví?! Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu bezprostředně po druhé světové válce. In *Soudobé dějiny*, 2015, roč. XXII, č. 1–2, s. 80–101.

Anna Cichopek-Gajraj, ktorá venovala pozornosť problematike národnej a politickej spoľahlivosti, pričom jej výskum zahŕňal aj komparáciu so situáciou v Poľsku, alebo je to Leslie Waters, ktorá priamo skúmala slovensko-maďarské pohraničie v rokoch 1938 – 1948. Obe práce prehĺbili naše poznanie o situácii židovských komunit v kontexte rodiaceho sa ľudovodemokratického režimu. Na ich doterajšie zistenia má ambíciu nadviazať aj mnou aplikovaný mikrohistorický prístup, v ktorom hlavnú pozornosť venujem konkrétnym žiadostiam a jednotlivcom v prostredí povojnových dvojjazyčných Košíc.

II.

KOŠICE V ROKOCH 1945 – 1948

Rok 1945 je v československých dejinách dôležitým medzníkom, ktorý sa prejavil vo všetkých oblastiach spoločnosti. K najdôležitejším zmenám patrili obmedzenie politickej plurality, nová zahraničnopolitická orientácia krajiny, rozsiahle štátne intervencie v hospodárstve a nové usporiadanie interetnických vzťahov. Zmeny, ktoré sa udiali v spoločnosti, neobišli, samozrejme, ani mestá a regióny. Pre Košice, ktoré boli od novembra 1938 súčasťou Maďarského kráľovstva, sa dôležitým medzníkom stal 19. január 1945, keď do mesta vstúpila Červená armáda, čím formálne začalo opätovné začleňovanie mesta do Československa.

Súčasťou rozsiahlych zmien, ktorými postupne prechádzala povojnová československá spoločnosť, bol negatívny vzťah k nemeckej a maďarskej menšine. Povojnové usporiadanie pomerov sa tak v Košiciach negatívne týkalo početnej maďarskej komunity v meste, ale aj tých, ktorí disponovali nejednoznačnou etnickou identitou.

Vojna, prechod frontu a opätovná zmena hraníc ovplyvnili, samozrejme, priamo všetkých obyvateľov mesta. Mnohí z nich zo strachu pred Červenou armádou na začiatku roka 1945 mesto opustili. Aj keď neexistujú štatistické údaje, podľa sčítania vojenského

oddelenia bolo k 1. júnu 1945 v meste okolo 43 000 obyvateľov.³⁴ V roku 1941 v meste žilo ešte 66 981 ľudí.³⁵ Pomer maďarského a slovenského obyvateľa bezprostredne po prechode frontu nie je známy³⁶, no v spoločnosti sa začala výrazne presadzovať požiadavka na „očistenie“ mesta od maďarského vplyvu a maďarskej kultúry.

Tabuľka 1 Počet a pomer obyvateľov Košíc hlásiacich sa k slovenskej, resp. maďarskej národnosti v rokoch 1941 a 1950

Národnosť	1941	1950
Slovenská	4 119 (6,15 %)	58 432 (93,5 %)
Maďarská	59 853 (89,36 %)	1 642 (2,63 %)

34 Archív mesta Košice (AMK), fond (f.) Národný výbor mesta Košice 1945 – 1948 (NvMK 1945–48), škatuľa (šk.) 55, číslo jednotliviny (č. j.) 23395/45 ONV a SK – podanie správ.

35 FICER, Ondrej. *Potripanosť Košice : Premeny etnických identít obyvateľov Košíc v medzivojnovom Československu*. Bratislava : VEDA, 2019, s. 186.

36 Dáta k etnickej štruktúre mesta pochádzajú až z roku 1950, keď sa k slovenskej národnosti prihlásilo 93,5 % obyvateľov mesta a len 2,63 % obyvateľov sa prihlásilo k maďarskej národnosti.

Obr. 1 Slávobrána postavená v Košiciach pri príležitosti návštevy prezidenta republiky Edvarda Beneša.

1 • Lokálna politická elita

V čase, keď 19. januára 1945 do Košíc vstúpila Červená armáda, bola verejná správa v Maďarsku vrátane Košíc v úplnom rozklade. Vedenie mesta na čele s Jozefom Fazekasom evakovalo. Dočasnou správou bol poverený mestský notár Ľudovít Valkay,³⁷ ktorý bol v skupine úradníkov odovzdávajúcich mesto sovietskemu veliteľstvu. Následne v čase bez oficiálnej civilnej správy viedol úradnícky aparát na základe poverenia SNR Štefan Gaži s dočasnými právomocami starostu.³⁸

Približne dva týždne po prechode frontu sa začala v meste kreať nová politická elita, postavená na dvoch politických prúdoch tvoriacich jadro špecifického orgánu samosprávy – Správnej

37 Ľudovít Valkay (1894 – 1989) bol mestským poslancom už od roku 1913. Po januári 1945 bol odvlečený na Donbas, odkiaľ sa v priebehu roka 1948 vrátil. Po roku 1948 opätovne pracoval pre mesto. Pozri SZEGHY-GAYER, Veronika. *Dél-szlovákiai magyar községkalmazottak a változó világban – kassai esettanulmány a személyi kontinuitás kérdéséről, 1938 – 1948*. In ROMSICS, Ignác (ed.). *A magyar kisebbségek 100 éve*. Kozsvár : KOMP-PRESS, 2023, s. 137–145.

38 O Štefanovi Gažim a jeho úlohe v mestskom aparáte v Košiciach pozri FOGELOVÁ, Patrícia. *Lojalita medzi demokraciou a totalitou. Postoje, praktiky a utváranie sietí mestského úradníka v Košiciach v rokoch 1938 – 1948*. In SZEGHY-GAYER, Veronika (ed.). *Verejní zamestnanci v meniacich sa režimoch v prvej polovici 20. storočia*. Košice : Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, 2024, s. 16–34.

komisie mesta Košice.³⁹ Jeden prúd tvorili bývalí členovia Strany slovenskej národnej jednoty⁴⁰ (SSNJ) na čele so Štefanom Kaiferom (predsedom správnej komisie). Tí v nových podmienkach zastupovali Demokratickú stranu. Druhý prúd tvorili komunisti na čele s Júliusom Maurerom (podpredsedom správnej komisie). Správnu komisiu vymenoval odbor pre vnútornú demokratickú verejnú správu SNR 8. februára 1945. Zo začiatku dominovali v správe mesta ľudia z prostredia SSNJ, prípadne z prostredia Slovenského katolíckeho kruhu v Košiciach⁴¹ (Kaifer, Harčar, Herha, Bajusz). V súvislosti s ich dominanciou v prvých mesiacoch je potrebné spomenúť, že boli vnímaní členmi SNR predovšetkým v kontexte svojej predchádzajúcej politickej činnosti ako členovia jedinej slovenskej politickej strany v Maďarsku v rokoch vojny. Štefan Kaifer aj ďalší boli počas posledných rokov vojny pod ustavičným dohľadom maďarských úradov. Ich aktivity boli prísne sledované a najmä koncom vojny mnohým z nich hrozila deportácia alebo smrť. Po oslobodení Košíc boli vnímaní ako antifašisti, a to aj napriek tomu, že SSNJ počas vojny spolupracovala so slovenskou vládou.

39 Na území južného Slovenska boli namiesto národných výborov na prechodné obdobie vymenované správne komisie. Tento špecifický orgán štátnej samosprávy bol zriadený v obciach a mestách s prevahou neslovenského obyvateľstva.

40 Strana slovenskej národnej jednoty ako politická strana Slovákov v Maďarsku vznikla 21. augusta 1941 v úzkej spolupráci so slovenskou vládou. Jej vznik a organizačná štruktúra boli prispôbené dobovej politickej situácii. V praxi to znamenalo autoritársky spôsob budovania strany a opieranie sa o národné, sociálne a kresťanské princípy. K hlavným aktivitám strany patrilo mapovanie porušovania práv slovenskej menšiny v rôznych oblastiach verejného života – predovšetkým v oblasti školstva a kultúry. Predseda strany Emanuel Böhm, ktorý do roku 1940 pracoval ako učiteľ na Československom štátnom gymnáziu v Košiciach, pôsobil najmä v Budapešti, kde bolo aj sídlo strany. V jednotlivých regiónoch fungovali obvodné sekretariáty. V Košiciach existoval obvodný sekretariát SSNJ na čele s Júliusom Grobonom z Čane a tiež obvodný výbor, ktorého predsedom bol Štefan Kaifer. Strana bola rozpustená vo februári 1945. Časť jej členov prešla do Demokratickej strany.

41 Slovenský katolícky kruh bol založený v roku 1932 biskupom Jozefom Čárskym. K hlavným cieľom spolku patrilo posilnenie slovenského živlu medzi katolíkmi v Košiciach. Pozri Slovenský katolícky spolok v Košiciach. In *Slovenský Východ*, 12. 6. 1932.

Obr. 2 Štefan Kaifer – predseda Správnej komisie mesta Košice

Komunisti boli v správnej komisii zastúpení Júliusom Maurem, Štefanom Sendekom a Pavlom Drocárom, pričom Pavol Drocár bol od roku 1939 aj členom ilegálneho komunistického hnutia v Košiciach. Členom Komunistickej strany bol od roku 1945 aj už spomínaný František Bajusz. Komunistom sa podarilo získať v správnej komisii v priebehu niekoľkých mesiacov prevahu. Postupne sa v nej vymenilo niekoľko členov.⁴² Dôležitou zmenou bolo aj postupné stiahnutie sa Štefana Kaifera z vedenia správnej komisie v priebehu mája 1945. Oficiálne ho napokon v pozícii predsedu nahradil komunista Július Maurer, a to 22. augusta 1945, keď zároveň došlo k zrušeniu správnej komisie a k zriadeniu Národného výboru mesta Košíc.

42 19. apríla 1945 bol za člena správnej komisie vymenovaný za KSS Arpád Régeczy – neskôr vystupoval pod menom Alexander Regecký (namiesto Pavla Drocára), 23. apríla 1945 sa členom za DS stal Peter Ondriš (namiesto Jána Herhu), v máji 1945 sa ako člen správnej komisie za KSS objavil aj Pavol Podracký (namiesto Štefana Sendeka).

Július Maurer patril na Slovensku k zakladajúcim členom Komunistickej strany Československa.⁴³ V medzivojnovom období bol krajským tajomníkom KSČ v Košiciach. Od polovice dvadsiatych rokov žil v Sovietskom zväze a do Československa sa vrátil ako politický pracovník Červenej armády v januári 1945. Od roku 1952 bol ministrom ťažkého strojárstva vo vláde Antonína Zápotockého, neskôr ministrom bez portfólia. V rovnakom roku bol vymenovaný za člena ÚV KSČ. V Košiciach mal výrazný vplyv na kreovanie lokálnej politiky. Od svojho oficiálneho vymenovania za predsedu Národného výboru v Košiciach mal dosah na personálne obsadenie jednotlivých oddelení, ale aj preverovacích komisií.

Po voľbách v máji 1946, v ktorých na Slovensku s vysokou prevahou zvíťazila Demokratická strana, sa personálne zloženie Národného výboru v Košiciach výrazne zmenilo. No trvalo ešte niekoľko mesiacov, kým bolo v októbri 1946 vymenované nové vedenie mesta. Komunisti po prehratých voľbách odmietli reorganizáciu národných výborov na základe výsledku volieb. Namiesto toho požadovali vytvorenie komisií, ktoré mali preveriť politickú a národnú spoľahlivosť všetkých navrhovaných kandidátov.⁴⁴

Od októbra 1946 bol predsedom Národného výboru v Košiciach Tichomír Brezenský⁴⁵, kandidát Demokratickej strany. Tá zároveň získala tri zo štyroch miest podpredsedu. Jedno podpredsednícke miesto získali komunisti. V rade mestského národného výboru boli okrem členov Demokratickej strany a Komunistickej strany

43 V Košiciach je po ňom stále pomenovaná ulica.

44 FOGELOVÁ, Patrícia. Post-WWII Purge and the Changes in the City Administration in the Territory of Southern Slovakia. A Case Study of Košice. In *The City and History*, 2023, roč. 12, č. 1, s. 98.

45 Tichomír Brezenský (1909) pôsobil ako mestský úradník v Košiciach pred rokom 1938. Po pripojení Košíc k Maďarsku nebol preverený a prevzatý do služieb maďarskej verejnej správy. Počas vojny pôsobil pravdepodobne v Bratislave.

Slovenska zastúpení aj členovia zvyšných dvoch politických strán – Strany práce⁴⁶ a Strany slobody⁴⁷.

Tabuľka 2 Výsledky volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia v máji 1946 v meste Košice⁴⁸

Demokratická strana	21 053 hlasov
Komunistická strana Slovenska	4 850 hlasov
Strana práce	3 029 hlasov
Strana slobody	1 448 hlasov
Spolu odovzdaných hlasov	30 380 hlasov

46 Strana práce bola prijatá do Národného frontu 13. marca 1946. V priebehu marca 1946 boli na východnom Slovensku zakladané miestne organizácie, pričom jedna z nich vznikla aj v Košiciach. Pozri ŠUTAJ, Štefan. *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 103.

47 Strana slobody vznikla 1. marca 1946, pôvodne ako Kresťansko-republikánska strana. Na jej čele bol Vavro Šrobár.

48 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 4, č. j. 125/46, Voľby.

2 • Košice dočasným sídlom prezidenta a československej vlády

„Celé mesto je slávnostnejšie ako predtým. Čaká sa prezident. Ulice sú čisté, pochoduje po nich rezko a so spevom na ústach osobná stráž prezidenta. Na domoch sú zástavy, vo výkladných skrinách obrazy hlavy štátu a ozdoby v národných farbách. Parky sa čistia a upravujú. Priečelie mestského divadla je ozdobené. Navonok sa toto mesto prichystalo na dané pomery dôstojne. Aj vzduch je už čistejší. Len aby bolo toto mesto prichystané na blízke veľké dni aj vnútorne. Je to rovnako dôležité.“⁴⁹

Košice sú v súvislosti s rokmi 1945 – 1948 a s obnovením Československa v historiografii vnímané najmä ako dočasné sídlo československej vlády a prezidenta Edvarda Beneša. Mesto nebolo výraznejšie zasiahnuté prechodom frontu, čo znamenalo, že disponovalo dostatočnou infraštruktúrou – napríklad ubytovacími kapacitami a vhodnými verejnými budovami, v ktorých mohli dočasne sídlit československé a slovenské inštitúcie. Už od 30. januára 1945 v meste sídlila delegácia SNR pre oslobodené územie, ktorá 14. februára 1945 prijala uznesenie o oficiálnom pozvaní prezidenta Beneša do Košíc.⁵⁰

49 Košické zrkadlo. In *Východoslovenská Pravda*, 1. 4. 1945.

50 Štátny archív v Košiciach (ŠA KE), f. Michal Potemra, šk. 93, č. j. 175.

Edvard Beneš pricestoval do Košíc 3. apríla 1945 a pôsobil tu približne jeden mesiac, počas ktorého navštevoval aj ďalšie mestá východného Slovenska.⁵¹ Ubytoval sa a prezidentskú kanceláriu viedol v Jakabovom paláci, teda v budove, ktorá bola v medzivojnovom období majetkom židovskej rodiny Bárkány. Hugo Bárkány bol staviteľ, ktorý v Košiciach realizoval viaceré verejné aj súkromné budovy.⁵² V Jakabovom paláci býval s dcérou a manželkou, sídlila tu aj jeho kancelária. Holokaust prežila a do Košíc sa po vojne vrátila len neplnoletá dcéra Katarína. Neskôr vydala spomienky, zahrňajúce aj informácie o rodičoch, o deportácii a o jej prežití vo vyhladzovacom tábore, ale aj o živote po holokauste.⁵³

V súvislosti so zostrovaním protižidovských zákonov sa Bárkányovci rozhodli predať nehnuteľnosť za doteraz nevyjasnených okolností maďarskému podnikateľovi Karolovi Szakmárymu a až do deportácie bývali vo vile postavenej na pozemku vedľa paláca.⁵⁴ Nielen nehnuteľnosť, v ktorej československý prezident sídlil, bola spätá s osudom židovskej rodiny. Časť nábytku v miestnostiach Jakabovho paláca, ktoré bolo potrebné reprezentatívne

51 Historici, ktorí sa venovali výskumu vzťahu Beneša k Slovensku po vojne, opisujú jeho pobyt v Košiciach jednoducho ako čakanie na konečné oslobodenie celého československého územia. V skutočnosti Beneš ani celá delegácia nemali počas svojho pobytu v meste takmer žiadnu agendu. Navyše pre blízkosť frontovej línie boli odrezaní aj od akéhokoľvek spojenia. Viac k tejto téme pozri PEHR, Michal. Edvard Beneš a Slovensko. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu : Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 252.

52 Hugo Bárkány (1893 – 1944). Medzi nimi napríklad obytné nájomné domy na Rumanovej, Baštovej či Štefánikovej ulici. K jeho najvýznamnejším stavbám patrila budova neologickej synagógy (dnes Dom umenia) na Moyzesovej ulici či moderné kúpalisko nachádzajúce sa neďaleko železničnej stanice v Košiciach. Zomrel pravdepodobne v Auschwitz-Birkenau. O rodine Bárkány pozri PRIATKOVÁ, Adriana. Inžinier Eugen Bárkány – projekt a staviteľ. In BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol. *Eugen Bárkány : Medzi Prešovom a Bratislavou*. Bratislava : Menorah, 2018, s. 15–49.

53 POŠOVÁ, Katarína. *Jsem, protože musím... napsala jsem si do lágrového deníku*. Praha : Prostor, 2003.

54 *Tamže*, s. 40.

Obr. 3 Prezident Dr. Beneš s manželkou a ministrom Vavrom Šrobárom pri uvítacej reči pred košickým divadlom.

Obr. 4 Pohľad na Jakabov palác, v ktorom býval prezident E. Beneš v Košiciach.

zariadiť, pochádzala zo zhabaného židovského majetku pod kontrolou mesta, uskladneného v skladoch.⁵⁵

Dôležitým aspektom mesačného pobytu vlády a prezidenta bol symbolický rozmer tejto udalosti, ktorý sa začal prejavovať v podstate okamžite. Podľa Ondreja Ficeriho, ktorý analyzoval postavenie Košíc v slovenskej historiografii po roku 1945, „Košice vystupujú ako – brána národnej a demokratickej revolúcie – prvé sídlo Slovenskej národnej rady, prezidenta a vlády Československa, kde sa vyhlasuje prvý program povojnovej obnovy Československa – Košický vládny program.“⁵⁶

Ten bol vyhlásený dva dni po príchode celej delegácie z Moskvy. Československo jeho vyhlásením vstúpilo na úplne novú cestu etnicky homogénneho štátu. Okrem iného sa v ňom hovorilo o pozbavení československého štátneho občianstva obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti, čo v Košiciach zásadným spôsobom ovplyvňovalo veľkú časť obyvateľstva. Nové politické vedenie vkladalo do poslovenčených Košíc ambíciu vybudovať z nich hospodárske, spoločenské a kultúrne centrum východného Slovenska, čo opakovane zaznievalo aj v oficiálnych prejavoch predstaviteľov štátu a mesta.

⁵⁵ Visual History Archive, Interview Code 19573, Tibor Figus, 4. september 1996.

⁵⁶ FICERI, Ondrej. *Košice v slovenskej historiografii*. Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2016, s. 135.

III.

ŽIDOVSKÁ KOMUNITA V POVOJNOVÝCH KOŠICIACH

Židovská komunita v Košiciach čelila v rokoch 1938 – 1944 niekoľkým desiatkam protižidovských zákonov a opatrení, ktoré vyvrcholili na jar 1944 po nemeckej okupácii Maďarska deportáciami židovského obyvateľstva z mesta. V priebehu mája a júna boli Židia postupne sústredení vo viacerých častiach mesta, neskôr koncentrovaní v tehelni na jeho okraji a v niektorom z piatich transportov (od 16. mája do 3. júna 1944) deportovaní do vyhladzovacieho tábora Auschwitz-Birkenau. Podľa posledného sčítania z roku 1941 žilo v Košiciach pred deportáciami 10 079 obyvateľov židovského vierovyznania, no po deportáciách v meste neostal z tejto komunity takmer nikto.⁵⁷ Malá časť tých, ktorí v meste zostali na základe výnimky, opätovne čelila ohrozeniu života po nástupe Strany šípových krížov⁵⁸ (nyílašovcov) v októbri 1944.⁵⁹

57 CSÖSZ, László – SZEGHY-GAYER, Veronika. Petitioners of Jewish Property in Košice. A Case Study on the Holocaust and Local Society in a Slovak-Hungarian Border Region. In *The City and History*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 83.

58 Strana šípových krížov (v maďarčine Nyilaskeresztes Párt) bola fašistická maďarská politická strana. Jej symbolom bol šípový kríž (nyilaske-reszt), podľa ktorého boli jej členovia nazývaní nyílašovci. Členovia tejto strany pochádzali z rôznych vrstiev obyvateľstva. Ideologickým rámcom strany bol antisemitizmus, antikomunizmus a pronacistická orientácia. Na jej čele bol Ferenc Szálasi, ktorý sa narodil v Košiciach.

59 FOGELOVÁ, Patrícia – SZEGHY-GAYER, Veronika. *Proti režimu : Príbehy odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*. Košice : Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, 2024, s. 157.

Posledné mesiace roka 1944 boli sprevádzané teroristickými akciami nyilašovcov, ktoré boli namierené nielen proti židovskému obyvateľstvu, ale aj proti všetkým skutočným i zdanlivým oponentom režimu. Nyilašovský teror v meste sa skončil 19. januára 1945, keď do mesta vstúpila Červená armáda. Tým sa skončilo aj prenasledovanie židovského obyvateľstva, ktoré sa ešte v meste či jeho okolí ukrývalo. Postupne sa do mesta vracali tí, ktorí sa útekem vyhli deportáciám. Až o niekoľko mesiacov neskôr sa k nim pridali aj tí, ktorí prežili koncentračné a vyhladzovacie tábory. Je náročné určiť presný počet preživších holokaustu. Nezachovali sa totiž deportačné zoznamy, aj keď čiastočne môže pomôcť zoznam obetí vyhotovený organizáciou *The Hidden Child Slovensko*, skupina Košice, ktorý obsahuje okolo 6 000 mien.⁶⁰

Na identifikáciu tých, ktorí hrôzy holokaustu prežili, môže pomôcť zoznam vyhotovený organizáciou *American Joint Distribution Committee* (AJDC), podľa ktorého sa v Košiciach v roku 1945 prihlásilo 2 274 židov.⁶¹ Nie všetci, ktorí sa v meste prihlásili, v ňom žili aj pred deportáciami. Naopak, na zozname chýbajú mená tých, o ktorých vieme, že sa vrátili a po vojne v Košiciach žili.⁶² Ako bolo spomínané už v úvode, komunita sa v roku 1946 rozrástla na približne 4 000 ľudí a bola tak po Bratislave druhou najväčšou povojnovou židovskou komunitou na Slovensku.⁶³

60 LAMBERTOVÁ, Nadežda (ed.). *Každý človek má svoje meno: Zoznam obetí holokaustu z Košíc a blízkeho okolia odvlečených do koncentračných táborov* (2004). Košice: The Hidden Child – Ukrývané dieťa – Slovensko, 2004.

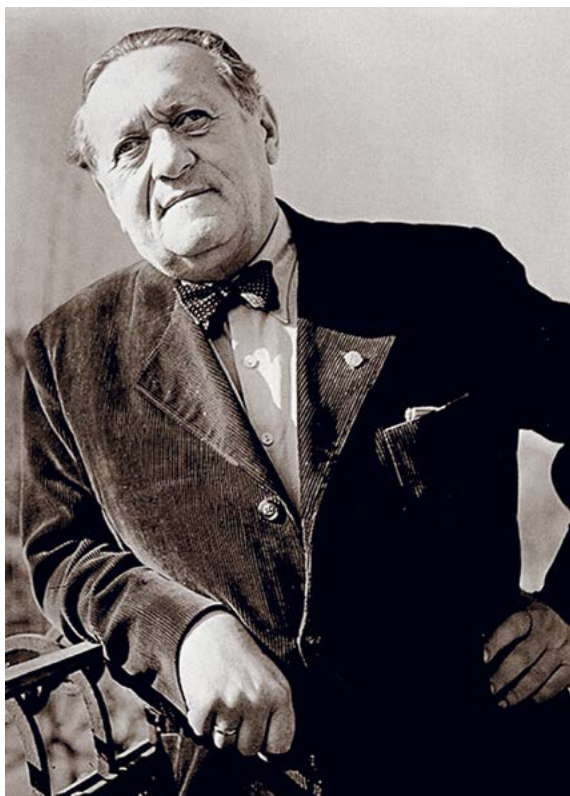
61 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS), Fondy tzv. Studijního ústavu MV, Židovské organizace, Různé Publikace, články, přednášky k sionistické problematice, sign. 425-373-3, 425-374-1, 425-374-2, Register of all persons saved from antijewish persecution in Slovakia.

62 Napríklad Edita Neumannová či Judita Ecksteinová zo známej rodiny status quo ante. Porovnávaním zoznamov zo sčítania z roku 1930 so zoznamom vyhotoveným AJDC a tiež zoznamom obetí vyhotoveným skupinou Hidden Child odhadujeme spolu s Pavlom Šalamonom počet preživších na 800 osôb.

63 CICHÓPEK-GAJRAJ, A. *Beyond Violence...*, s. 213.

Obr. 5 Edita Neumannová (vyd. Šalamonová) sa vrátila do Košíc na jeseň 1945.

Obr. 6 Vojtech Bukovský – jeden z členov prvého predsedníctva obnovenej Židovskej náboženskej obce v Košiciach.

Tabuľka 3 Mestá na území Slovenska s najväčším počtom členov židovskej komunity v rokoch bezprostredne po vojne⁶⁴

Mesto	Počet členov židovskej komunity na území Slovenska v roku 1946
Bratislava	7 000
Košice	4 000
Dunajská Streda	771
Nitra	703
Michalovce	606
Nové Zámky	500
Prešov	500
Žilina	500

V Košiciach bola Židovská náboženská obec obnovená 4. februára 1945, teda len dva týždne po oslobodení mesta a pár dní predtým, než bolo oficiálne vymenované nové vedenie mesta. Skoré obnovenie židovskej obce naznačuje, že sa na ňom podieľali ľudia, ktorým sa podarilo uniknúť pred deportáciami. Okrem Menharta Krausza, Ignáca Rotha a Jána Eugena Wildmanna sa v prameňoch spomína aj Vojtech Braun (po roku 1945 Vojtech Bukovský).⁶⁵

Vojtech Bukovský (1894 – 1963) bol zakladateľom maratónu v Košiciach. Holokaust prežil vďaka pomoci priateľov. Od 24. marca 1944 do 28. septembra 1944 bol zaistený v Budapešti.⁶⁶ V posledných mesiacoch sa ukrýval v dnes už neexistujúcom dome na dnešnej Štúrovej ul. 7 v Košiciach aj za pomoci rodiny Simaiovcov.⁶⁷

⁶⁴ Tamže, s. 213.

⁶⁵ AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 109, č. j. 4679/46, Vojtech Bukovský – pol. spoľahlivosť.

⁶⁶ Tamže.

⁶⁷ Pozri FOGELOVÁ, P. – SZEGHY-GAYER, V. *Proti režimu : Príbehy odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*, s. 126.

Je potrebné spomenúť, že Bukovský sa nevyhol podozreniu z protičeskoslovenského postoja. V povojnovej retribúcii čelil obvineniam, že sa ako člen Zjednotenej maďarskej strany (Egyesült Magyar Párt) údajne podieľal na rozbití Československa.⁶⁸ V Košiciach napokon žil aj po roku 1945, resp. 1948, a to až do svojej smrti. Bol hlavným organizátorom maratónskeho behu v Košiciach aj v päťdesiatych rokoch 20. storočia.

O zvyšných troch členoch vedenia obnovennej židovskej obce máme len kusé informácie. Menhart Krausz (1885) bol veľkoobchodník s vínom. Podľa zachovaných prameňov sa mu podarilo utiecť z košického geta a je možné, že sa ukrýval priamo v Košiciach či blízkom okolí. Jeho traja synovia emigrovali na Slovensko a odtiaľ do Veľkej Británie, tri dcéry zahynuli v Auschwitz-Birkenau.⁶⁹ Ignác Roth (1886) pôsobil pred vojnou ako veľkoobchodník s textilom. Na jar 1944 bol členom Židovskej rady v Košiciach.⁷⁰ Ján Eugen Wildmann (1896) bol tiež obchodníkom. O jeho pôsobení sa zachovalo len málo údajov, z dotazníka o udelenie osvedčenia o spoľahlivosti vieme, že do Košíc sa vrátil sám. Jeho manželka, matka ani súrodenci holokaust neprežili.⁷¹

ŽNO Košice sa považovala za jedinu právnu nástupkyňu neologickej, status quo aj ortodoxnej náboženskej obce.⁷² Na území Československa išlo o jednu z prvých židovských komunít, ktorá

68 ŠA KE, f. Ľudový súd v Košiciach Spisy Tk, č. j. Tlud 255/46. K retribučnému súdnictvu pozri kapitolu V. 3. Preživší holokaust a retribučné súdnictvo.

69 Pozri AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 151, č. j. 14395/46, Menhart Krausz, žiadosť o spoľahlivosť.

70 Pozri KOLIVOŠKO, Štefan a kol. *Slovník židovských osobností Košíc a okolí*. Košice: Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 2001. 174 s. Pozri aj SZEGHY-GAYER, Veronika. Židovské rady na území južného Slovenska v roku 1944 a predseda Židovskej rady v Košiciach. In *Slovenský národopis*, 2025, roč. 73, č. 1, s. 43-56.

71 Pozri AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 88, č. j. 200/46.

72 O niekoľko mesiacov neskôr bol na podobnom princípe ustanovený Ústredný zväz židovských náboženských obcí (ÚŽŽNO). Viac pozri BUMOVÁ, Ivica. Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu, s. 45.

sa po vojne organizačne sformovala. Sídlo mala na vtedajšej Frangepánskej ulici (dnes Tajovského ulica). K prvoradým úlohám, ktoré si v Košiciach stanovila, bola pomoc vracajúcim sa buď z koncentračných táborov, z pracovných táborov, alebo z úkrytov. Židia – repatrianti sa do mesta vracali v zlom zdravotnom stave, bez akýchkoľvek finančných prostriedkov a bez vhodného ošatenia. Návrat preživších trval niekoľko mesiacov. Ako som už spomenula, prví sa vracali tí, ktorí prežili holokaust v úkrytoch. Väčšina tých, ktorí sa vrátili z deportácií, prišla do Košíc v priebehu letných mesiacov roka 1945. Menšia časť prišla do mesta v priebehu jesene 1945. V prvých dňoch po svojom návrate riešili najmä existenčné problémy, hľadali strechu nad hlavou a jedlo.⁷³

Repatrianti vracajúci sa do mesta mohli využiť dočasné ubytovanie na niekoľkých miestach. Nocľahárne boli zriadené v hoteli Central na Mlynskej ulici a na Vrátnnej ulici. Neskôr k nim pribudli aj priestory bývalého židovského sirotinca na Floriánskej ulici a škola na Frangepánskej ulici. Okrem toho v meste vďaka ŽNO Košice fungovala ľudová kuchyňa určená pre repatriantov nielen z Košíc, ale aj z iných lokalít, ktorí mestom prechádzali.⁷⁴

73 POŠOVÁ, K. *Jsem, protože musím...*, s. 134-135.

74 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 18, č. j. 2242/1945 – Židovská náboženská obec v Košiciach – memorandum a dočasné riešenie niektorých neodkladných otázok.

Obr. 7 Krajinský židovský sirotský a učňovský domov na Floriánskej ulici. Po skončení vojny slúžil ako útočisko pre mladistvých, ktorí prežili holokaust.

1 • Repatriácia preživších holokaust

Repatriácia obyvateľstva bola dôležitou súčasťou povojnového života v Československu a v celej Európe. Vyžadovala si veľké organizačné úsilie. Zďaleka pritom nešlo len o návrat preživších holokaust, ale v pohybe boli aj ďalšie rôznorodé skupiny obyvateľstva, označované ako Displaced Persons (DPs). Išlo o presne definovaný termín pre osoby, ktoré boli premiestnené alebo zavlečené v dôsledku vojnových udalostí, pričom v rámci tejto skupiny existovali jednotlivé podkategórie.⁷⁵

Československo patrilo k zakladajúcim členom organizácie *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (UNRRA), ktorá sa mala zaoberať povojnovou repatriáciou na medzinárodnej úrovni prostredníctvom multilaterálnych aj bilaterálnych dohôd. Po skončení vojny prešla hlavná zodpovednosť repatriácie na československé orgány, pričom prioritou repatriácie „všetkých verných občanov republiky do ich domovov“ bola zakotvená aj v Košickom vládnom programe.⁷⁶

⁷⁵ O tom, ktoré skupiny obyvateľstva sem možno zahrnúť v prípade povojnového Československa, bližšie pozri KASÍKOVÁ, Jana. *Ať mohou přijeti : Organizace poválečné repatriace a návratů 1942 – 1947*. Praha : Academia, 2017, s. 23–46.

⁷⁶ Tamže, s. 90.

Na Slovensku bolo za celý proces zodpovedné Povereníctvo sociálnej starostlivosti, ktoré rozlišovalo dve kategórie repatriantov: repatrianti – tuzemci a repatrianti – cudzozemci. Za repatrianta – tuzemca sa považovali tie osoby, ktoré „z donútenia alebo pred prenasledovaním fašistickou vládou alebo jej prívržencami pre svoju národnú, náboženskú alebo rasovú príslušnosť, politické presvedčenie alebo politickú činnosť po 29. septembri 1938 opustili obec svojho trvalého bydliska nachádzajúcu sa na území Československej republiky“ alebo „kto po 29. septembri 1938 opustil územie Československej republiky, v ktorej mal trvalé bydlisko, pretože bol vrchnosťou donútený pracovať po tomto dátume v cudzine“. ⁷⁷

Povereníctvo sociálnej starostlivosti zároveň znášalo finančné náklady spojené s repatriáciou ⁷⁸ alebo so zdravotnou starostlivosťou. ⁷⁹ Smernice, ktoré toto povereníctvo vydalo, rozlišovali výšku jednorazovej finančnej pomoci pre repatriantov vracajúcich sa z územia mimo hraníc zmenšených po Mníchovskej dohode a po prvej Viedenskej arbitráži – teda aj z územia Košíc. Repatrianti spadajúci do tejto kategórie mali nárok na finančnú pomoc vo výške 1000 korún, zatiaľ čo repatrianti z ostatného územia mali nárok na podporu vo výške 500 korún. ⁸⁰

77 ŠA KE, fond Oblasťné úradovne osídľovacích úradov na východnom Slovensku 1945 – 1953 (f. OúOÚ 1945-53), šk. 15, Dočasné smernice Povereníctva SNR pre činnosť repatričných stredísk.

78 Slovenský národný archív (SNA), fond Povereníctvo vnútra – Obežníky, 1945 – 1950 (1960) (f. PV – Obežníky, 1945 – 1960), šk. 2, Repatrianti, vojaci demobilizovaní a zo zajatia sa vráťivší, zapojenie do hospodárskeho procesu, podpora.

79 Združenie bývalých väzňov koncentračných táborov napríklad žiadalo príslušné povereníctvo o poskytnutie finančných prostriedkov zo zdrojov UNRRA na vybudovanie spolkových liečebných ústavov pre preživších z táborov, pričom jeden z nich mal byť umiestnený v Košiciach. Pozri SNA, fond Povereníctvo zdravotníctva (ďalej len f. PZ), šk. 654, č. j. 40/46 Východné Slovensko podpora postihnutému obyvateľstvu z dodávok UNRRA.

80 ŠA KE, f. OúOÚ 1945-53, šk. 15, Dočasné smernice Povereníctva SNR pre činnosť repatričných stredísk.

V prípade Košíc sem môžeme okrem väzňov vracajúcich sa z vyhľadzovacích táborov zaradiť teda aj tých Čechov a Slovákov, ktorí z mesta odišli po Viedenskej arbitráži, príslušníkov židovských pracovných táborov, ale aj chlapcov a mužov, ktorí boli tesne pred oslobodením mesta odvečení na nemecký front, či Rómov odvečených v priebehu novembra a decembra 1944. ⁸¹

V rokoch 1946 a 1947 sa mohli v tejto skupine ocitnúť aj tí, ktorí boli po prechode frontu odvečení do pracovných táborov v Sovietskom zväze. ⁸² Medzi nimi boli aj niektorí košickí preživší holokaustu, ktorých odvedla po oslobodení koncentračného tábora Červená armáda. Dcéra košického advokáta Ignáca Herza, ⁸³ ktorý patril k zakladajúcim členom a vedúcej osobnosti niekdajšej liberálnej strany – Maďarskej národnej strany (Magyar Nemzeti Párt), poslala spolu s ďalšou Košičankou – dcérou Árpáda Fenöa – viac než rok po oslobodení tábora Auschwitz-Birkenau list:

„Milý pán Szilárd! ⁸⁴

V januári 1945 v nemeckom koncentračnom tábore nás oslobodila Červená armáda, následkom mojej nemoci som ležala 8 mesiacov v ruskej nemocnici ranených, odtiaľ som sa dostala do koncentračného tábora Inza, aby mohol byť môj pôvod vyšetrený. Prosím Vás, učiňte doma všetko možného cestou nášho moskovského vyslanca v záujme mojom a Valerie Fenö [Fenyő] (dcéry Dra Árpáda Fenö, kolegu môjho otca,

81 FOGELOVÁ, P. – SZEGHY-GAYER, V. *Proti režimu : Príbehy odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*, s. 106.

82 ŠA KE, f. OúOÚ 1945-53, šk. 16.

83 Dr. Ignác Herz (1876 – 1944) – advokát a funkcionár Maďarskej národnej strany, spoluzakladateľ a dlhoročný predseda Židovského úverového družstva. Bol tiež členom predstavenstva neologickej Židovskej náboženskej obce. Viac o ňom pozri SZEGHY-GAYER, Veronika. Jewish Representatives of the Hungarian Political Opposition in Interwar Slovakia. The Case of Prešov and Košice. In *Judaica Bohemiae*, 2020, roč. 55, č. 2, s. 25-52.

84 Szilárd (Konštantín) Bauernebl (1895 – 1991) – bol riaditeľom pivovaru Bauernebl a syn. V rokoch 1939 – 1944 bol tiež členom municipálneho výboru mesta. Patril k politickej a hospodárskej elite mesta v medzivojnovom období, aj po roku 1938.

ktorá bola so mnou celý čas), aby sme našu totožnosť čím skorej dokázali, a hlavne že sme československé občianky, aby sme sa čím skorej mohli dostať do našej vlasti. Sme v SSSR v meste Inza, 300 km od Guberna Samara (Kubišov). S priateľským pozdravom dcéra Ignáca Herza, Lilla a dcéra Árpáda Fenő, Valeria Julianna.“⁸⁵

Okrem týchto žien sa v pracovných táboroch v ZSSR nachádzali niektorí Košičania, ktorí boli podľa protižidovských opatrení v Maďarsku zaradení do vojenskej pracovnej služby⁸⁶ a ktorých na prelome rokov 1944 a 1945 zajala Červená armáda. Žili neďaleko Magnitogorska v otrasných podmienkach v táboroch a bolo s nimi zaobchádzané rovnako ako s nemeckými zajatcami.⁸⁷

Rodiny zajatcov sa snažili na úradoch vybaviť potrebné dokumenty, ktoré by dokázali, že uvedení sú lojálnymi občanmi Československa, a ktoré by im pomohli dostať sa späť domov. Poznáme príbeh Jozefa Friedmana, ktorý bol v lete 1945 v zajatí a na prepustenie potreboval od národného výboru v Košiciach osvedčenie o spoľahlivosti. Ako člen pracovných práporov bol Červenou armádou zajatý v Debrecíne a odvlečený do Ruska. Jeho brat Arnold Friedman písal v žiadosti adresovanej národnému výboru v auguste 1945:

„Podpísaný Arnold Friedman, košický obyvateľ, úctive prosím vydať pol. [politickú] spoľahlivosť môjmu bratovi Jozefovi Friedmanovi nar. [narodenému] v Košiciach 19. III. 1910, príslušný do Košíc. Za maďarov bol každý rok v nútenom pracovnom tábore, až koncom roka 1944 Rusi ho oslobodili v Debrecíne, on sa hlásil ako československý dôstojník v zajateckom tábore a nešťastnou náhodou omylom odviezli ho rusi s celým

85 ŠA KE, f. OúoÚ 1945-53, šk. 15, Dočasné smernice Povereníctva SNR pre činnosť repatriačných stredísk.

86 Maďarská vláda od roku 1939 postupne zavádzala okrem ozbrojenej vojenskej služby aj vojenskú pracovnú službu (munkaszolgálat) pre Židov.

87 ŠA KE, f. OúoÚ 1945-53, šk. 15, Dočasné smernice Povereníctva SNR pre činnosť repatriačných stredísk.

táborom do Ruska. Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe na osobnú úctivú žiadosť sľúbilo intervenciu v spomenutej záležitosti na čsl. veľvyslanectve v Moskve a k tejto intervencii žiada veľavážené Ministerstvo politickú spoľahlivosť menovaného.“⁸⁸

Osud Jozefa Friedmana, ako aj ostatných preživších holokaustu, ktorí boli v sovietskych pracovných táboroch, nie je známy, no tieto prípady poukazujú na dramatické okolnosti a rôznorodosť ich osudov aj po skončení vojny.

Československý repatriačný úrad v Košiciach fungoval od 10. marca 1945 do 9. mája 1945. Neskôr bol transformovaný na Repatriačné stredisko v Košiciach, od 1. júla 1946 na presídľovaciu stanicu a napokon 1. decembra 1946 na presídľovacie stredisko. Do kompetencie Repatriačného strediska v Košiciach patrili okresy Košice, Gelnica, Moldava, Levoča, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa a Spišská Stará Ves.⁸⁹ Na čele strediska, neskôr stanice, bol Gabriel Kertész,⁹⁰ ktorý pôsobil ako advokát v Košiciach aj v medzivojnovom období. Bol manželom jednej z prvých košických advokátok Jacqueline Kertészovej, rod. Matznerovej.⁹¹ Rodine Kertészovcov sa podarilo prežiť holokaust. Gabriel Kertész bol odvlečený do núteného pracovného tábora v Rumunsku, odkiaľ ušiel a pripojil sa ako partizán k Červenej armáde.⁹² Jacqueline sa ukrývala u svojho švagra Sándora Máraia.⁹³

88 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 60, č. j. 28386/45, Jozef Friedman žiada o osvedčenie o politickej spoľahlivosti.

89 ŠA KE, f. OúoÚ 1945-53, šk. 15, 12/42, List Povereníctva SNR pre sociálnu starostlivosť zo dňa 11. decembra 1945.

90 ŠA KE, f. OúoÚ 1945-53, šk. 16, Košice, bývalý Československý repatriačný úrad – vyšetrenie.

91 GAJDOŠOVÁ, Martina – KRECEMAN, Peter. *Prvé ženy v slovenskej advokácii*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 119-127.

92 Za túto informáciu ďakujem historičke Anne Ötvös.

93 USC Shoah Foundation Visual History Archive, Interview Code 19655, Jacqueline Anna Kerteszova, 3. september 1996.

Deportácii sa nevyhol jej otec a Gabrielov svokor Samuel Matzner, ktorý zahynul v tábore Auschwitz-Birkenau.⁹⁴

Spolu s Gabrielom Kertészom patrili k vedúcim úradníkom aj Elo Pollák (1909), narodený v Ružomberku, no od tridsiatych rokov pôsobil a žil v Košiciach ako úradník v rôznych advokátskych kanceláriách. Počas rokov 1940 až 1944 bol v nútenom pracovnom tábore. Po oslobodení Košíc krátko pôsobil ako tajomník ŽNO Košice. Pracoval pre úrad vládneho delegáta, od mája 1945 bol v službách Povereníctva sociálnej starostlivosti. Neskôr po transformácii repatriačného strediska na presídľovaciu stanicu, resp. stredisko, bol tiež zástupcom prednostu presídľovacej stanice, resp. strediska.⁹⁵

Repatriačný úrad hral pre preživších holokaust dôležitú úlohu. Mohli tu požiadať o jednorazovú finančnú pomoc alebo o jedlo, no predovšetkým hľadali informácie o svojich najbližších. Ako vo svojich spomienkach uviedla Katarína Pošová, po príchode do Košíc sa najprv túlala po uliciach mesta, no nakoniec aj ona zašla na repatriačný úrad hľadať svoju rodinu:

„Na repatriačnom úrade mi dali akúsi legitimáciu, nejaké peniaze a potravinové lístky a stretla som tam „strýčka“ Gyusziho, otecka mojej najlepšej kamarátky Mariky. Bol už pár týždňov doma a podobne ako mnohí iní sa na ten úrad chodil denne pýtať, či sú nejaké správy o jeho žene a dcére.“⁹⁶

Na repatriačný úrad, resp. repatriačné stredisko v Košiciach sa obracali aj židovské náboženské obce, a to z celého východného Slovenska. Ich požiadavky sa týkali najmä materiálnej pomoci a ošatenia.

94 V júni 2024 bol inštalovaný na jeho pamiatku Stolperstein na Krmanovej ulici. FOGELOVÁ, P. – SZEGHY-GAYER, V. *Proti režimu : Príbehy odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*, s. 181.

95 ŠA KE, f. OúoÚ 1945-53, šk. 1, Obežníky, vyhlášky, nariadenia, č. j. 453/48.

96 POŠOVÁ, K. *Jsem protože musím...*, s. 135.

Obr. 8 Jacqueline Kertészová s deťmi.

Obr. 9 Úradník Povereníctva sociálnej starostlivosti Elo Pollák.

Obr. 10 Jeho manželka Ružena Polláková sa v roku 1945 vrátila z Auschwitz-Birkenau.

Napríklad Židovská náboženská obec v Kežmarku žiadala v júni 1945 o urýchlené dodanie mužského aj ženského ošatenia, bielizne či topánok. Podľa došlého listu bola situácia preživších holokaustu, ktorých bolo v tom čase v Kežmarku okolo 200, alarmujúca.⁹⁷

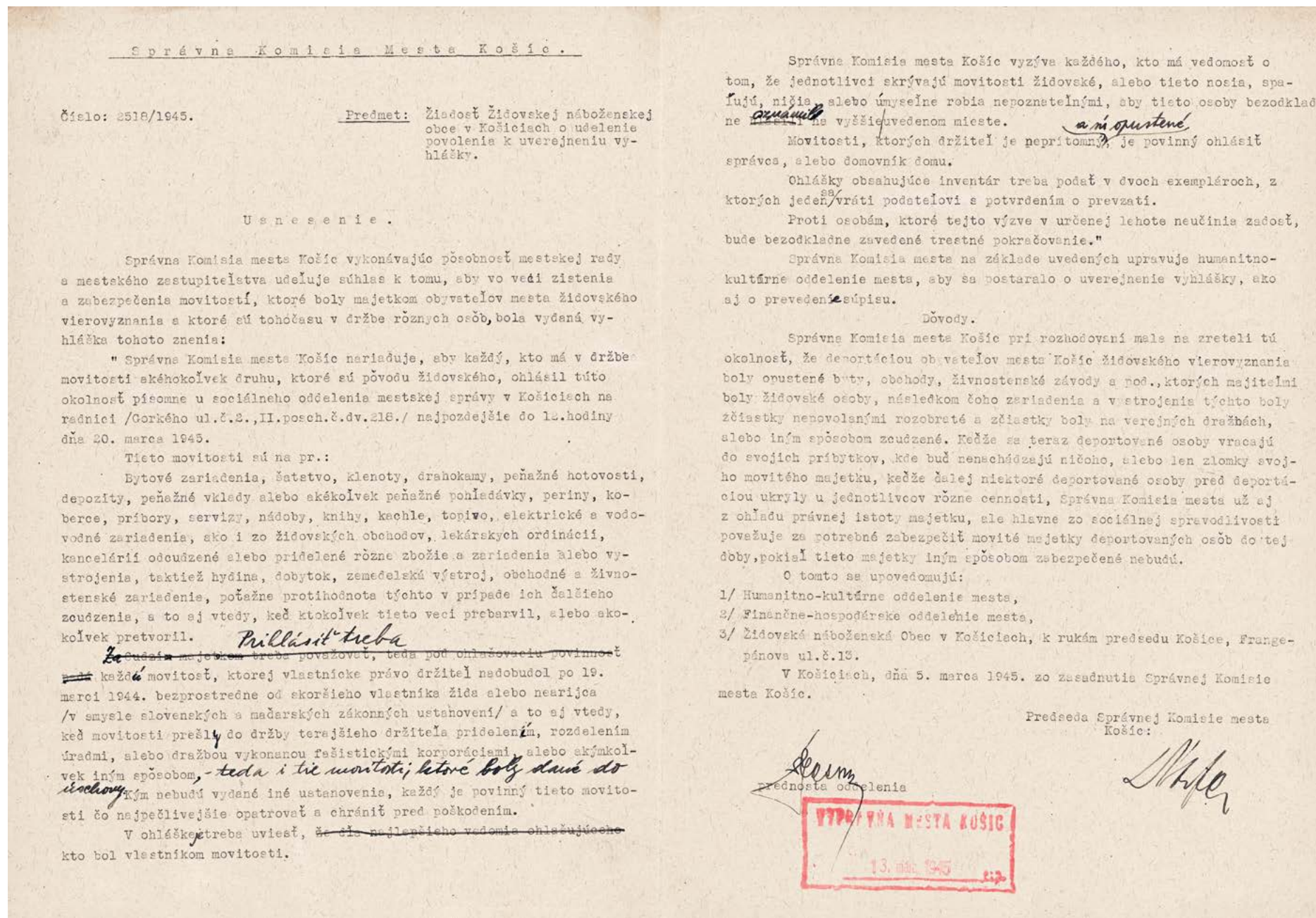
97 ŠA KE, f. OúoÚ, 1945-53, šk. 15, č. j. 41/1, List ŽNO Kežmarok z 22. júna 1945.

2 • Vzťah medzi Židovskou náboženskou obcou v Košiciach a mestom

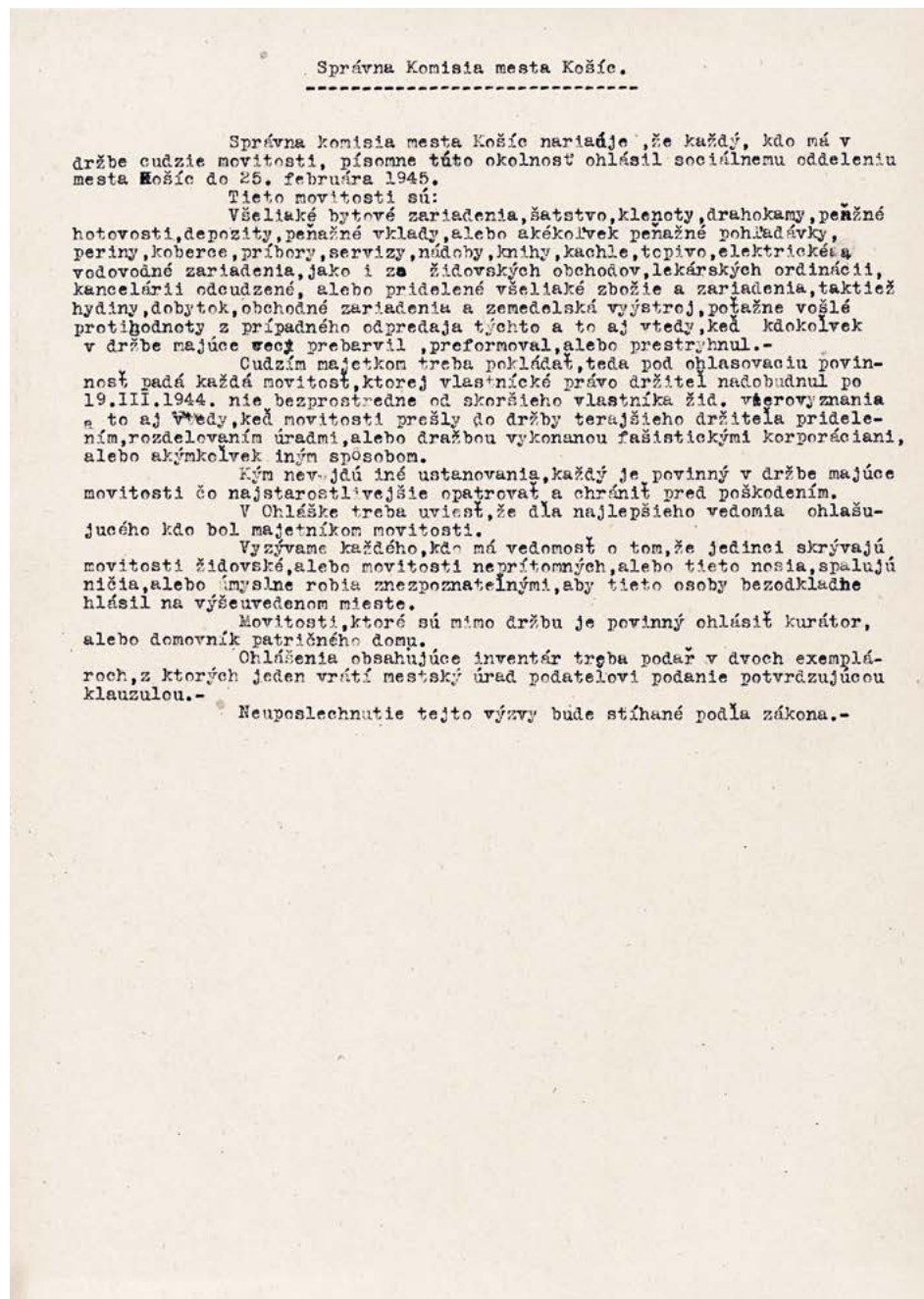
Vzťah obnovenej Židovskej náboženskej obce v Košiciach a povojnovej politickej elity mesta možno detailne rekonštruovať prostredníctvom korešpondencie zachovanej vo fonde Národný výbor mesta Košice z rokov 1945 – 1948, ako aj zo zápisníc zo zasadnutí správnej komisie mesta. Zachované dokumenty naznačujú, že minimálne počas prvých týždňov a mesiacov po oslobodení existovala na oboch stranách snaha o spoluprácu a vzájomné porozumenie. Postupom času tieto úsilia čoraz viac narážali na obmedzenia vyplývajúce nielen z legislatívnych opatrení, ale aj z komplikovanej povojnovej reality, v ktorej sa presadzovali rôznorodé a neraz protichodné záujmy jednotlivých spoločenských skupín.

Predsedníctvo ŽNO Košice sa už od samého začiatku snažilo pomôcť preživším holokaustu organizovať v spolupráci s mestom. Preto už 10. februára 1945 predstavitelia obce adresovali list Správnej komisii mesta Košice, v ktorom žiadali, aby bolo urýchlene zverejnené nariadenie SNR, ktorým boli zrušené všetky zákony a opatrenia prijaté v predchádzajúcom období, teda aj tie, ktoré diskriminovali židovské obyvateľstvo.⁹⁸

98 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 18, č. j. 2242/1945 – Židovská náboženská obec v Košiciach – memorandum a dočasné riešenie niektorých neodkladných otázok. Tu mali na mysli nariadenie č. 1/1944 Zb. n. SNR o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. Na základe tohto nariadenia malo dôjsť k nulite majetkových prevodov a k navráteniu občianskych práv židom. Viac pozri BUMOVÁ, I. Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu, s. 48-49.

Obr. 11a Odpoveď správnej komisie na žiadosť ŽNO Košice o udelenie povolenia k uverejneniu vyhlášky.

Obr. 11b Nariadenie Správnej komisie mesta Košíc, týkajúce sa povinnosti ohlásiť držbu židovského majetku.

Pre vracajúcich sa preživších holokaust (bez ohľadu na to, či pochádzali z Košíc alebo nie) ďalej žiadali zabezpečenie lekárskej prehliadky, pomoc s ošatením či jednorazovú finančnú pomoc. Mesto malo prostredníctvom vyhlášky zabezpečiť, aby bol vracajúcim sa vrátený ich hnutelný aj nehnuteľný majetok. Rokovanie v mene mesta viedol predseda správnej komisie Štefan Kaifera už spomínaný magistrátny riaditeľ Štefan Gaži. Väčšinu požiadaviek mesto nemohlo v danom období splniť. Lekárska prehliadka bola síce repatriantom formálne poskytnutá, ale vzhľadom na nedostatok lekárov nebola dobre dostupná. Ešte v novembri 1945 sa prednosta expozitúry Povereníctva pre zdravotníctvo v Košiciach sťažoval, že na celom východnom Slovensku je akútny nedostatok lekárov. Podľa jeho slov pred vojnou v meste pôsobilo približne 140 lekárov, zatiaľ čo v roku 1945 bol tento počet zhruba polovičný. Ešte horšia bola situácia v menších mestách, resp. na vidieku.⁹⁹

Preto aj keď ŽNO Košice žiadala lekárske prehliadky špeciálne pre vracajúcich sa z vyhladzovacích táborov, predstavitelia mesta túto požiadavku zamietli.¹⁰⁰

Zamietnuté boli aj požiadavky na poskytnutie šatstva a jednorazovú finančnú podporu. Ako dôvod mesto uvádzalo nepriaznivé finančné podmienky. Súhlasilo však s tým, aby bola v prospech ŽNO riešená otázka židovských bytov aj hnutelného majetku.¹⁰¹

Vyhláška, aby každý, kto mal u seba židovský majetok, nahlásil túto skutočnosť sociálnemu oddeleniu mesta, vyšla 5. marca 1945.

99 SNA, f. Povereníctvo pre zdravotníctvo, šk. 654, č. j. 405/1946 Situačná správa Východnej oblasti.

100 Podľa smerníc Povereníctva pre zdravotníctvo boli však lekárske prehliadky pre repatriantov povinné. Pozri AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 60, č. j. 28298/1945.

101 Bytová otázka patrila v súvislosti s deportáciami židovského obyvateľstva ku kľúčovým témam v meste. Viac o tejto problematike pozri CSÓSZ, L. – SZEGHY-GAYER, V. Petitioners of Jewish Property in Košice..., s. 83.

Týkalo sa to nielen cenných vecí, ako napríklad zlata, drahokamov, peňažnej hotovosti, nábytku, ale aj oblečenia, kobercov, kuchynských servisov a podobne. Ohlásiť majetok mali všetci tí, ktorí ho nadobudli po 19. marci 1944, a to bez ohľadu na spôsob získania. Tento majetok mohol aj naďalej ostať v rukách ohlasovateľa, ale nemohol byť z mesta odvezený a ohlasovateľ sa musel oň patrične starať. V praxi táto vyhláška nefungovala. Noví majitelia židovských hnutelností neboli ochotní oficiálne tento majetok nahlásiť.¹⁰² Predstavitelia ŽNO Košice preto navrhovali možnosť vymáhať tento majetok prostredníctvom trestných oznámení a v spolupráci so Zborom národnej bezpečnosti. Žiadali tiež vrátenie majetku získaného v dražbe alebo kúpou, a to bez nároku na náhradu kúpnej ceny, pretože „*terajší majiteľ získal tieto veci spôsobom, ktorý nezodpovedá ani dobrým mravom, ani spravodlivosti*“.¹⁰³ Navrhovali, aby si títo žiadali náhradu škody v Maďarsku. Zároveň 21. apríla 1945 veliteľstvo Zboru národnej bezpečnosti v Košiciach vydalo zákaz prideľovať židovské majetky späť ich majiteľom, až kým nebude celá situácia vyjasnená Slovenskou národnou radou na celoštátnej úrovni.¹⁰⁴

Časť židovského majetku bola v rukách mesta. Úradníci mesta sa zúčastnili na práci inventarizačných komisií, ktoré v priebehu jari 1944 vystahovali židovské rodiny a zároveň inventarizovali ich majetok. K takýmto úradníkom patrili aj Štefan Gaži, ktorý mal detailný prehľad o celej situácii. On aj iní úradníci Mestského bytového úradu okrem iného inventarizovali hnutelný majetok a evidovali aj prázdne židovské byty.¹⁰⁵ Uchovávali cennosti, ktoré

102 V skúmanom fonde Národného výboru mesta Košice 1945 – 1948 som doteraz našla len jednu reakciu na uvedenú vyhlášku, kde obyvatelia nahlásili opustený židovský majetok. Pozri AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 25, č. j. 4435/1945.

103 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 18, č. j. 2518/1945.

104 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 25, č. j. 4435/1945.

105 FOGELOVÁ, P. Lojalita medzi demokraciou a totalitou. Postoje, praktiky a utváranie sietí mestského úradníka..., s. 28.

z nich zobrali, a v sídle mestského úradu existovala aj miestnosť, v ktorej boli uložené kľúče od židovských domov a bytov. Majetok vyššej hodnoty bol prevezený do skladov, ktoré boli aj pod kontrolou mesta.

Sklady boli zriadené na vtedajšej Štefánikovej (dnes Hlavnej) ulici č. 59, teda priamo v priestore, kde sídlil aj mestský úrad. Židovský majetok sa skladoval aj v iných častiach mesta, napr. na Zrínyiho ulici č. 24 (dnes už neexistujúcej ulici – približne v priestore dnešnej Jantárovej ulice), Moldavskej okružnej č. 28 (dnes Moldavská cesta), Štúrovej okružnej č. 14 (dnes Štúrova ulica). Časť majetku bola skladovaná v synagógach na Rákocziho okružnej ulici (dnes Moyzesova ulica) a Lutherovej ulici (dnes Zvonárska ulica). Sklad bol aj na triede Červenej armády (dnes Južná trieda). Všetky sklady mali byť podľa ŽNO Košice čo najskôr odovzdané do jej správy.¹⁰⁶ Na základe svedectiev z orálnej histórie vieme, že ŽNO Košice skutočne tieto sklady dostala do svojej správy a mohla tak nakladať s hnutelným majetkom, ktorý sa v nich stále nachádzal.¹⁰⁷ Zároveň však časť majetku bola v mestských skladoch ešte aj v novembri 1945 a stále o ňom rozhodovalo mesto.¹⁰⁸

Nielen tam sa nachádzal židovský hnutelný majetok. V meste ostalo po židovskej komunite množstvo opustených obchodných priestorov, ktoré boli vyrabované prevažne v období deportácií židovského obyvateľstva alebo tesne po nich. No rabovalo sa nepochybne aj po oslobodení Košíc. Neobývané byty a zatvorené obchody lákali mnohých. V júli 1945 správna komisia zvažovala

106 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 18, č. j. 2242/1945 – Židovská náboženská obec v Košiciach – memorandum a dočasné riešenie niektorých neodkladných otázok. Pozri aj AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 1, Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 19. marca 1945.

107 USC Shoah Foundation Visual History Archive, Interview Code 19573, Tibor Figus, 4. september 1996.

108 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 1 Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 29. novembra 1945.

v súvislosti s krádežou vybavenia domu na Štefánikovej ulici č. 10 trestné oznámenie proti páchatelovi, ktorý z opusteného obchodu odviezol tovar v hodnote 125 000 korún.¹⁰⁹ Keďže vyšetrovanie ukázalo, že veci odtiaľ odviezli členovia Zväzu slovenských partizánov¹¹⁰, predstavitelia mesta od tohto trestného oznámenia upustili. Ukradnutý tovar dodatočne danému zväzu prideliť, resp. venovali s odôvodnením, že má byť využitý na sociálne ciele. Zároveň členovia správnej komisie konštatovali, že trestnoprávna rovina celého konania nie je v jej kompetencii a celý prípad zmietli zo stola.¹¹¹

Okrem majetkových záležitostí sa správna komisia zaoberala aj otázkou živnosti pre obyvateľov židovského vierovyznania. Na zasadnutí 6. marca 1945 sa členovia komisie dohodli, že preživší holokaustu majú po návrate do mesta nahlásiť svoj prípadný záujem o pokračovanie živnostenského oprávnenia, ktoré prevádzkovali pred deportáciou. V prípade, že sa držiteľ živnosti nevrátil, mohli v činnosti pokračovať aj jeho rodinní príslušníci (manželka alebo deti), ak vedeli doložiť príbuzenský vzťah k nezvestnému. Zároveň však museli preukázať, že s nezvestným žili pred deportáciami v spoločnej domácnosti.¹¹² Ani táto podmienka nestačila a napokon od júna 1945 prebiehal proces revízie všetkých živností – na základe toho, či daný živnostník bol národne a politicky spoľahlivou osobou. Židovská obec protestovala v memorande

109 Obchod i jeho vybavenie boli vo vlastníctve Ernesta Weissa.

110 O formovaní a začiatkoch Zväzu slovenských partizánov pozri štúdiu KÁRPÁTY, Vojtech. Zväz slovenských partizánov na východnom Slovensku v prvom roku svojej existencie (1945). In *Pamäť národa*, 2012, roč. VIII, č. 2, s. 17–34.

111 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 1 Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 31. júla 1945.

112 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 1 Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica zo 6. marca 1945. Porov. aj s GÖRÖG, A. *A kassai zsidóság...*, s. 329.

adresovanom mestu proti tomuto postupu, čo členovia správnej komisie považovali za neoprávnený útok.¹¹³

Mesto tiež schválilo jednorazovú podporu pre tie rodiny, z ktorých bol fašistickými úradmi deportovaný hlavný živiteľ rodiny. Primárne pravdepodobne toto opatrenie smerovalo na podporu žien s neplnoletými deťmi, ktorých manželia boli zasiahnutí nyilašovskými deportáciami.¹¹⁴ Tie sa v meste odohrávali po 15. októbri 1944, teda v čase, keď bola väčšina židovskej komunity už vo vyhľadzovacích táboroch, resp. vyvraždená. O pomoc však mohli požiadať aj ženy, ktoré prežili holokaust.¹¹⁵ Pre vdovy, ktoré mali do 50 rokov, to mala byť finančná podpora vo výške 1 000 korún, pre vdovy nad 50 rokov vo výške 1 500 korún. Ak mala žena aspoň 2 deti, ktoré potrebovali celodennú starostlivosť, mohla si nárokovať aj mesačnú podporu vo výške 500 korún, ktorá jej bola priznaná do konca roka 1945. Nárok na túto podporu mohli dotyčné rodiny dostať len po dôkladnom preskúmaní ich národnej a politickej spoľahlivosti.¹¹⁶

Ešte v marci 1945 navrhla ŽNO Košice, aby mesto v rámci humanitno-kultúrneho oddelenia vybavovalo repatriačnú agendu týkajúcu sa preživších holokaustu. Na oddelení pracoval Tibor Figuš (pôvodným menom Friedman)¹¹⁷, ktorý bol počas vojny členom

113 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 1 Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 13. júna 1945.

114 Žiadosti písali okrem iných žien aj Rómky, ktorých manželov odvliekli nyilašovci v novembri alebo decembri 1944. Na ich základe vieme identifikovať aj obeť rómskej genocídy v Košiciach. Viac o nyilašských deportáciách pozri FOGELOVÁ, P. – SZEGHY-GAYER, V. *Proti režimu : Príbehy odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*, s. 84.

115 V deportačných vlakoch počas nyilašovskej vlády sa ocitli aj tí obyvatelia židovského pôvodu, ktorí sa vďaka výnimke vyhli deportáciám na jar 1944. Týkalo sa to predovšetkým pokrstených.

116 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 1 Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 9. apríla 1945.

117 Podľa slov Figuša si priezvisko zmenil hneď po návrate do Košíc, keďže sa hanbil za jeho nemecký pôvod. Pozri USC Shoah Foundation Visual History Archive, Interview Code 19573, Tibor Figus, 4. september 1996.

Obr. 12 Osobné doklady L. Tajtáka, ktoré používal Tibor Figuš do konca druhej svetovej vojny: študentský preukaz (s vymenenou Figušovou fotografiou, 1943/44).

komunistického odboja. V roku 1943 bol väznený v Budapešti, odkiaľ bol po istom čase prepustený. Do konca vojny sa potom ukrýval na falošné doklady svojho priateľa Ladislava Tajtáka.¹¹⁸ Holokaust neprežili jeho najbližší, v Auschwitz-Birkenau zahynuli obaja jeho rodičia a brat.¹¹⁹ Figuš nastúpil do služieb mesta od 1. apríla 1945.¹²⁰ Stál na čele humanitno-kultúrneho oddelenia a jeho hlavnou úlohou bolo riešenie tých otázok týkajúcich sa židovskej komunity, ktoré malo vo svojej kompetencii mesto.¹²¹

Oddelenie malo prioritne a urýchlene vybavovať žiadosti jednotlivcov, ktorí sa postupne vracali z vyhladzovacích táborov. Podľa spomienok Tibora Figuša bolo vedenie mesta na čele s už spomínaným Štefanom Kaiferom v týchto otázkach vracajúcim sa repatriantom veľmi nápomocné. Figuš spomínal na Kaifera ako na človeka, ktorý mal sám skúsenosti s prenasledovaním počas nyilašovského režimu. Aj preto sa snažil repatriantom vychádzať v ústrety a vždy, podľa jeho slov, postupoval veľmi ľudsky.¹²²

V spolupráci so ŽNO Košice a Zborom národnej bezpečnosti sa v meste pátralo po hnutelnom židovskom majetku. Okrem iného malo humanitárno-kultúrne oddelenie na starosti aj zariadenie miestností a budov pre predstaviteľov československej vlády, resp. prezidenta Beneša. Časť židovského majetku sa tak po vojne ocitla napríklad v už spomínanom Jakabovom paláci, ale aj v iných reprezentačných budovách, kde dočasne sídlila nová vláda.¹²³

118 Informácie o pomoci Tajtáka pre priateľa Friedmana (Figuša) spracovala výstava, ktorá je dostupná online: www.tajtak100.sk

119 Pozri <https://www.findagrave.com/memorial/203075277/tibor-figus-%C5%A1>

120 AMK, f. Jednotný národný výbor v Košiciach 1949 – 1954 (ďalej JnVK 1949–54), osobný spis Tibor Figuš.

121 Od 30. apríla 1946 bol tiež poverený vedením zásobovacieho úradu. Pozri JnVK 1949–54, osobný spis Tibor Figuš.

122 USC Shoah Foundation Visual History Archive, Interview Code 19573, Tibor Figus, 4. september 1996.

123 Tamže.

Asi najdôležitejším bodom činnosti tohto oddelenia mala byť právomoc vymenúvať a odvolávať správcov prázdnych židovských domov.¹²⁴ Dňa 5. júna 1945 prijala SNR nariadenie č. 50/1945 Zb. n. SNR o národnej správe, ktorým dala pod národnú správu všetok majetok osôb štátne nespôľahlivých vrátane majetku získaného v predchádzajúcom období na základe rasových zákonov. O určení národného správcu v praxi rozhodoval národný výbor.

V júni 1945 bola zriadená v meste špeciálna komisia, ktorá sa mala touto problematikou zaoberať. Vedením komisie bol poverený František Bajusz, ktorý mal spolu s ďalšími členmi zistiť, ako v praxi vykonať dekrét prezidenta Beneša o konfiškovaní majetku.¹²⁵ Ten bol vydaný až v októbri 1945, a preto je pravdepodobné, že diskusia sa týkala dekrétu č. 5/1945 Zb. z 19. mája 1945 o národnej správe majetku Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a o neplatnosti niektorých majetkovoprávných rokovaní z obdobia okupácie.¹²⁶

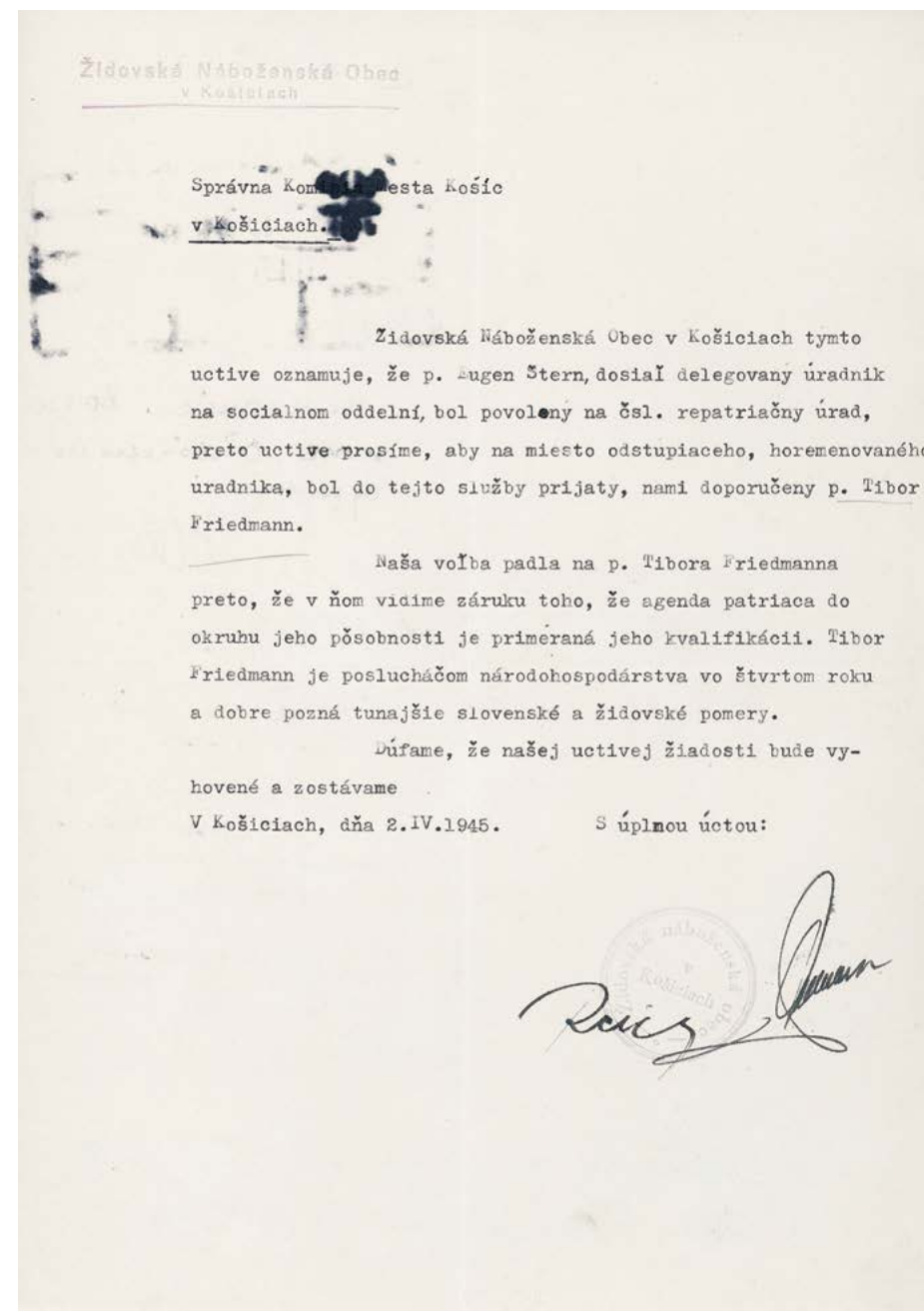
O niekoľko mesiacov neskôr sa na mestskom úrade riešilo, komu prideliť „opustený“ nehnuteľný majetok. V Košiciach sa na jar 1944 po deportáciách židovského obyvateľstva vyprázdnilo približne 2100 bytov, o ktoré mohli žiadať aj bežní obyvatelia mesta.¹²⁷ Nie je možné určiť, koľko z nich bolo neobsadených po 19. januári 1945, no minimálne v prvých týždňoch po oslobodení mesta sa v agende mestského úradu stále objavovali žiadosti o tieto byty. Časť

124 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 18, č. j. 2242/1945, Židovská náboženská obec v Košiciach – memorandum a dočasné riešenie niektorých neodkladných otázok.

125 AMK, f. NvMK 1945-48, inv. č. 1, Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica zo 7. júna 1945.

126 Členovia správnej komisie mali zmätok v tom, ktorý z uvedených zákonných rámcov je pre ich ďalšiu činnosť týkajúcu sa majetku pod národnou správou smerodajný, no rozdiel medzi prezidentským dekrétom a nariadením SNR bol markantný. Pozri AMK, f. NvMK 1945-48, inv. č. 1, Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 22. júna 1945.

127 CSÓSZ, L. – SZEGHY-GAYER, V. Petitioners of Jewish Property in Košice..., s. 83.

Obr. 13 Žiadosť Židovskej náboženskej obce v Košiciach o prijatie Tibora Figúša (Friedmanna) do služieb mesta.

bytov ostala prázdna po tom, čo evakovala armáda, vedenie mesta aj časť úradníckej elity. Prázdne ostali aj byty po vystá-hovaných anyášoch¹²⁸, resp. obyvateľoch maďarskej národnosti.

K obyvateľom mesta sa so žiadosťami pridali aj tí, ktorí prišli do mesta v súvislosti s oslobodením a po ňom. Mesto zaplavi-li úradníci, ktorí sa dožadovali solídneho bytu, ako napríklad učiteľ Štefan Hromada, ktorý pochádzal z Herlian a do Košíc bol služobne pridelený na jednu z ľudových škôl. Vo svojej žiadosti sa dožadoval bytu v centre mesta.

„Podpísaní úctive prosíme o pridelenie jedného väčšieho zariadeného bytu pre dve rodiny, po vykázaných Maďaroch v strede Košíc.“¹²⁹ Okrem bytu žiadal aj o pridelenie bytového zariadenia, keďže „všetky jeho hnutelnosti, ktoré si za 22 ro-kov štátnej služby zadovážil, boli nemeckými vojskami od-vlečené a ukradnuté.“¹³⁰

Sociálne výhody prameniace zo zaslúžilej odbojovej činnosti požadovali aj partizáni a účastníci odboja, ktorí do Košíc prichá-dzali v priebehu jari 1945.¹³¹

„Dolupodpísaný Štefan Fiala, bytom v Košiciach, Masarykova okružná č. 24, žiadam o pridelenie prázdneho bytu na Morav-skej ul. č. 12. Môj terajší byt je tmavý a nezdravý a neblaho pôsobí na zdravie môjho dieťaťa. Som obuvníkom, a preto by som potreboval riadny byt [...] Som partizánom. Slúžil som v Stalinovej brigáde v Bukovci, pod veliteľom kpt. Jegerova. Bojoval som udatne a oddane proti nepriateľom a Nemcom

128 Uvedeným pojmom boli označovaní tí obyvatelia územia Slovenska pri-pojeného k Maďarsku, ktorí naň prišli po 2. novembri 1938, teda po udalos-tiach Viedenskej arbitráže. V tomto kontexte sú najčastejšie spomínanou skupinou úradníci, prípadne vojaci. Dohoda o prímerí spojencov s Maďar-skom z 20. januára 1945 zakotvovala ich odchod z územia južného Slovenska. V obnovenom Československu boli automaticky považovaní za nelojálnych.

129 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 53, č. j. 21599/1945.

130 Tamže.

131 Košickí hôrni chlapci. In Demokrat, 25. 3. 1945.

a dúfam, že moje zásluhy budú brané do úvahy, a preto vyho-venie mojej skromnej žiadosti s dôverou očakávam.“¹³²

Riešenie týchto problémov chcel národný výbor nájsť v prideľova-ní prázdnych nehnuteľností, pričom sa nerozlišovalo, či išlo o ne-hnuteľnosti po deportovaných osobách ešte počas nacistickej oku-pácie Košíc, alebo po osobách vystá-hovaných po 19. januári 1945. Július Maurer ako predseda národného výboru navrhoval roz-deliť osoby majúce nárok na pridelenie bytu do troch kategó-rií: 1. štátni a verejní zamestnanci, 2. osoby, ktoré sa zúčastnili v odboji, partizánskom alebo podzemnom hnutí, 3. osoby, ktoré potrebujú nový byt z hygienických dôvodov.¹³³

132 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 53, č. j. 21643/1945.

133 AMK, f. NvMK 1945-48, inv. č. 1, Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 29. novembra 1945.

IV.

OČISTA
SPOLOČNOSTI
A PREVEROVACIE
PROCESY
NA LOKÁLNEJ
ÚROVNI

Požiadavka na očistu spoločnosti sa po skončení druhej svetovej vojny stala jedným z kľúčových pilierov formovania nového spoločenského a politického poriadku v obnovenom Československu.¹³⁴ Nadväzovala na bezprostrednú skúsenosť obyvateľstva s vojnovým násilím a kolaboráciou s okupačnými či totalitnými režimami. V prípade českej časti územia to bola skúsenosť s násilím okupačných orgánov tretej ríše; na Slovensku po vypuknutí Slovenského národného povstania obyvatelia čelili represáliám zo strany nemeckých a slovenských jednotiek na bývalom povstaleckom území.

Špecifická bola situácia na území južného Slovenska a tiež v Košiciach, ktoré boli po Viedenskej arbitráži v roku 1938 pripojené k Maďarsku. Od októbra 1944, po nástupe fašistickej Strany šíkových krížov k moci, došlo v meste a jeho okolí k eskalácii represívnych opatrení vrátane masových zatýkaní, deportácií, perzekúcií a verejných popráv. Represie kulminovali v decembri 1944 a v januári 1945 hromadnými popravami priamo v centre mesta a jeho blízkom okolí.

¹³⁴ Viac pozri SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my : Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945 – 1960)*. Praha : Antikomplex, 2011, s. 101-115.

Toto obdobie sa skončilo 19. januára 1945, keď do mesta vstúpila Červená armáda. Je zároveň potrebné zdôrazniť, že aj keď sa týmto dátumom skončilo obdobie nacistickej okupácie mesta a nylašovské vedenie mesta spolu s nemeckou armádou opustili Košice, po 19. januári 1945 nastala nová vlna zatýkania a deportácií, a to príslušníkmi NKVD. Medzi zatknutými boli najmä príslušníci maďarskej politickej a hospodárskej elity, ale napríklad aj členovia Strany slovenskej národnej jednoty.

Povojnovú atmosféru v meste spätú s požiadavkou očisty dokumentujú vtedajšie noviny oboch politických strán. Autori dobových článkov v nich často používali veľmi hrubý dobový slovník, ako dokumentuje aj článok s názvom *Očistení do života*, publikovaný v denníku Demokratickej strany *Demokrat*.¹³⁵

*„Tak ako sme zaviedli verejné sprchy, odčervovacie stanice proti šíreniu infekčných chorôb, rovnako sa musí každý exponent postaviť pod verejnú politickú sprchu, aby sa odčervil od nacisticko-gardistických vší, ktoré v minulosti širili skazu v našom národe.“*¹³⁶

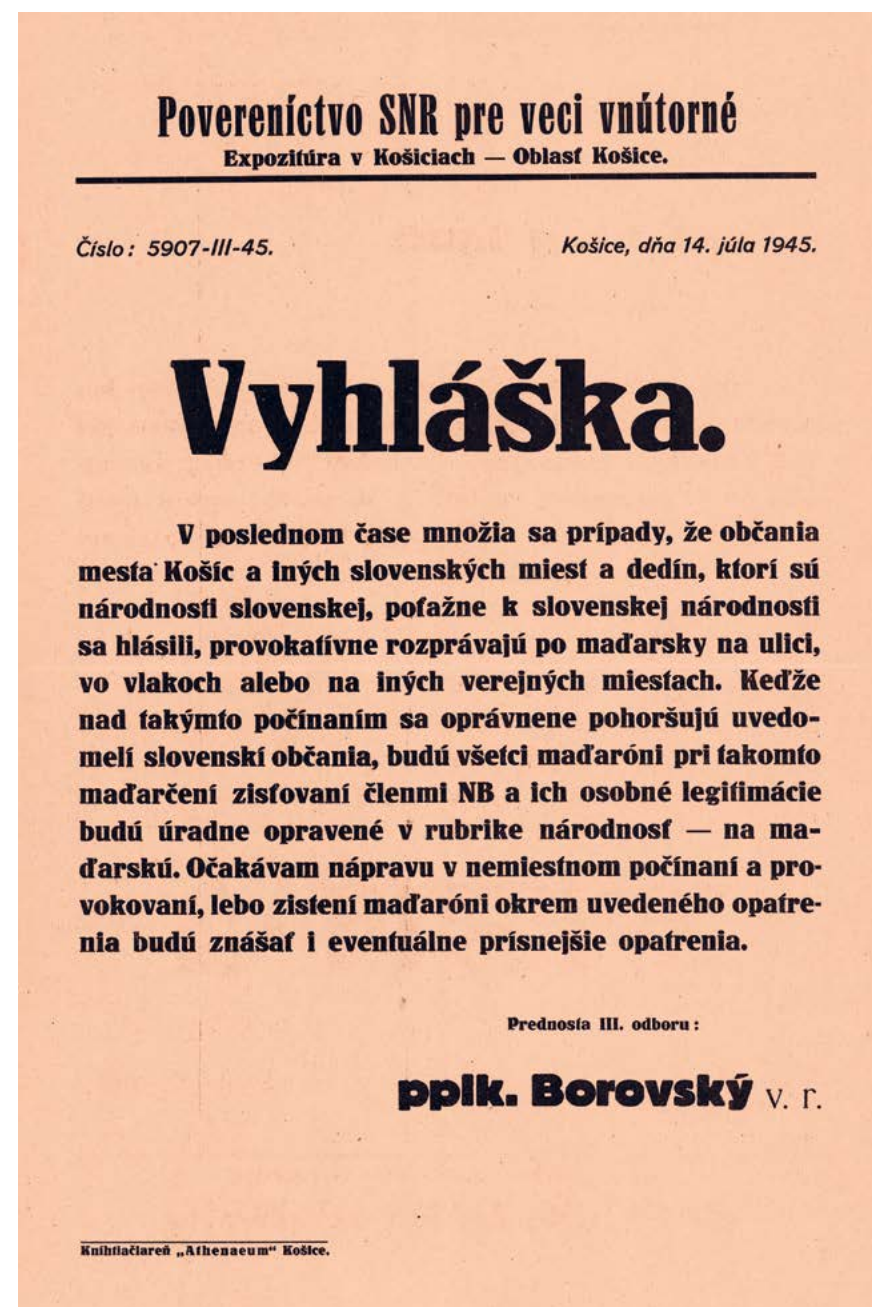
Hygienické a zdravotné konotácie odkazujúce na čistotu tela boli v dobovom verejnom diskurze spájané s celkovou očístou spoločnosti. Tá sa všeobecne akceptovala a vnímala ako legitímny nástroj politiky v záujme bezproblémového fungovania povojnovej československej spoločnosti. Ako uvádza Matěj Spurný vo svojej knihe *Nejsou jako my*, koncept očisty získal v tomto období jednoznačne pozitívny náboj.¹³⁷

Uvedená požiadavka vychádzala z oboch politických prúdov, a preto sa objavuje množstvo podobných článkov aj v komunistickej tlači.

¹³⁵ Mesto Košice bolo sídlom strany až do mája 1945, keď sa jej ústredie presťahovalo do Bratislavy.

¹³⁶ *Očistení do života*. In *Demokrat*, 3. 3. 1945

¹³⁷ SPURNÝ, M. *Nejsou jako my...*, s. 105.

Obr. 14 Vyhláška Povereníctva vnútra SNR pre veci vnútorné.

Obr. 15 Čistiť, ale dôkladne a spravodlivo.
Titulná strana denníka Demokrat z 26. mája 1945.

„Dôkladnú očistu žiada slovenský národ v mestách, ktoré boli oslobodené od maďarských votrelcov. Slovák z vidieka, keď navštívi stredisko východného Slovenska – Košice, chce sa tu cítiť ako doma, a preto bude chcieť počuť v tomto meste slovenské rozhovory nielen v úradoch, ale i na uliciach, a s hnu som sa odvráti od tých národnostných chameleónov, ktorí nosia na rukávoch slovenskú trikolóru, avšak hovoria po maďarsky.“¹³⁸

Toto „chameleónstvo“ ako náprotivok čistého, uvedomelého národa bolo vo verejnom diskurze chápané negatívne, a preto v regiónoch a mestách s dvojazyčným obyvateľstvom vzbudzovali opovrhnutie nielen príslušníci maďarskej (a nemeckej) menšiny, ale aj ľudia, ktorých etnická identita nebola jasná. Podobný narátiť smerom ku Košiciam sa objavoval v nasledujúcich mesiacoch aj vo verejných prejavoch najvyšších politických predstaviteľov. Gustáv Husák, ktorý v októbri 1946, potom čo sa zúčastnil niekoľkokodňovej okružnej cesty po východnom Slovensku, hovoril o Košiciach ako o chameleónskom meste. Článok bol publikovaný v komunistickej tlači:

„Nie je možné, aby toto mesto, ktoré má byť životným nervom východného Slovenska, bolo chameleónske, aby bolo mestom, kde sa slovenský človek necíti dobre. Apelujem preto na ľudí slovenského pôvodu v Košiciach, aby čím skôr priľnuli k ideovej náplni nášho národa a doplnili rečové znalosti slovenského jazyka. V tom prípade budú opatrenia vlády a Sboru povereníkov miernejšie a Košice sa skoro zbavia neblahého maďarského dedičstva.“¹³⁹

138 Budujeme domov. Za očistu Košíc. In *Východoslovenská Pravda*, 15. 2. 1945.

139 Dívam sa s optimizmom na vývoj východu. In *Východoslovenská Pravda*, 18. 10. 1946

Naratív očisty sa presadil vo všetkých oblastiach verejného života vrátane verejného priestoru. Ako prvé boli z priestoru odstránené maďarské štátne symboly, ale hneď, bezprostredne po ich odstránení, nasledovali všetky symboly zobrazujúce maďarskú minulosť vrátane osobností z politického aj kultúrneho života mesta. Súčasťou týchto zmien bolo premenovanie košických ulíc. Tie dostávali nové mená predovšetkým po slovenských osobnostiach (Murgašova, Kuzmányho, Rázusova, Tajovského, Jesenského, Dobšinského, Moyzesova, Andreja Kmeťa a pod.), pričom len pár z nich bolo spätých s Košicami (Maxoňova, Groboňova). Úplne novým prvkom v názvosloví košických ulíc boli názvy odkazujúce na Sovietsky zväz, Červenú armádu a ruskú kultúru (maršala Malinovského, Puškinova, Gogoľova, Leninovo námestie, Molotovova, Petrovov sad a ďalšie).¹⁴⁰

Ošial' týkajúci sa očistenia od maďarských symbolov a jazyka sa preniesol aj do poloverejných priestorov, akými sú napríklad cintoríny. Na základe prijatého uznesenia vydal národný výbor pokyn dozorcovi cintorína, aby na náhrobných kameňoch povoľoval len nápisy v slovanských jazykoch, latinčine a hebrejčine.¹⁴¹

140 FOGELOVÁ, Patrícia. Sonda do zásahov politiky vo verejnom priestore v roku 1945 so zreteľom na prekódovanie etnického obrazu Košíc. In *Košické historické zošity* 2022, roč. 32, s. 22–40.

141 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 2, Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1946, Zápisnica zo 4. februára 1946.

1 • Preverovacie konania

Po vojne sa pozornosť čistných opatrení sústredila predovšetkým na byrokratický aparát. Vo verejnej a štátnej správe mohli pracovať len tí zamestnanci, ktorí dokázali svoju lojalitu k obnovenému štátu. V tejto oblasti Košický vládny program predpokladal individuálnu kontrolu činnosti každého jednotlivca, ktorý bol zamestnaný v štátnom a verejnom aparáte bývalých „okupačných a zradcovských“ režimov.

Rozhodnutím Predsedníctva SNR č. 3 zo 16. apríla 1945 boli zriadené preverovacie (previerkové) komisie na posúdenie činnosti štátnych a verejných zamestnancov a na úpravu služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov prijala SNR nariadenie č. 44/1945 Zb. n. SNR, na základe ktorého boli štátni a verejní zamestnanci maďarskej a nemeckej národnosti prepustení. Zároveň podľa tohto nariadenia mohli byť štátnymi a verejnými zamestnancami len preverené osoby.¹⁴² V praxi to znamenalo, že preverovacie konanie museli podstúpiť všetci verejní a štátni zamestnanci.

142 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š. *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch, I.*, s. 34.

Súčasťou nariadenia bol aj „Dotazník o osobných pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti štátneho a verejného zamestnanca“. Ten musel každý zamestnanec doručiť preverovacej komisii.

Je dôležité uviesť, že preverovanie lojality nebolo pre obyvateľov južného Slovenska vrátane Košičanov neznámym byrokratickým procesom. Mnohí sa s ním stretli už pred rokom 1945. Na území pripojenom k Maďarskému kráľovstvu sa preverovanie lojality štátnych a verejných zamestnancov, ale aj ostatných skupín obyvateľstva, napríklad živnostníkov, zaviedlo po novembri 1938. Tzv. overovacie komisie (igazoló bizottságok) boli súčasťou širšieho súboru praktických politických opatrení, v rámci ktorých mali ľudia povinne dokázať „národnú lojalitu“ voči maďarskému štátu. Ich cieľom bolo, na základe niekoľkých nariadení, reintegrovať čo najplynulejšie toto územie do „národného organizmu“ a štátnych štruktúr.¹⁴³

Preverovanie podstupovali najmä štátni a verejní zamestnanci, ktorí predtým pracovali v službách Československej republiky, resp. tí, ktorí mali v úmysle slúžiť v maďarskej verejnej službe od novembra 1938. Preverovaná osoba musela podrobne opísať svoje predchádzajúce pôsobenie v službách československého štátu, resp. svoju verejnú a politickú činnosť, a zodpovedať otázky členov komisie. Komisie tiež zohľadňovali písomné udania alebo listy podpory a príležitostne vypovedali aj svedkovia z miestnej komunity o správaní dotyčnej osoby. Veľký dôraz bol kladený aj na to, či preverovaná osoba posielala svoje deti do maďarských škôl a či podporovala maďarskú kultúru v rokoch 1918 až 1938. Ak komisia rozhodla v prospech jednotlivca, získal osvedčenie o lojalite, ktoré mu umožňovalo zotrvať na svojom poste v službách maďarského štátu. Zjednotená maďarská strana, ktorá sa

143 WATERS, Leslie. Adjudicating Loyalty: Identity Politics and Civil Administration in the Hungarian-Slovak Borderlands, 1938 – 1940. In *Contemporary European History*, 2015, roč. 24, č. 3, s. 359.

stala jedinou legálnou politickou stranou na pripojenom území, zohrávala v týchto konaniach kľúčovú úlohu, keďže z jej radov boli členovia komisie.¹⁴⁴ Skúmanie správania jednotlivcov v období, keď Maďari neboli pri moci, slúžilo ako kritérium na určenie toho, kto si zaslúži pracovať v službách štátu.

Po januári 1945 sa tento preverovací systém v Košiciach adaptoval a prevzal v nových podmienkach. Zameral sa predovšetkým na verejných a štátnych zamestnancov. Kritériá na určenie lojality zostali v podstate rovnaké ako v predchádzajúcom období, ale zmenilo sa to, že teraz sa skúmala činnosť jednotlivcov v čase, keď československé orgány neboli pri moci.¹⁴⁵ Aj praktiky spojené s preverovaním boli do veľkej miery totožné – dôležitú úlohu zohrávala politická afiliácia preverovaného, ale aj osobné svedectvá a kontakty. Proces overovania sa teda vyznačoval korupciou, klientelizmom a dvojakým metrom, takisto ako v roku 1939. Ale oproti predchádzajúcemu obdobiu museli preverovanie podstúpiť všetci, teda nielen tí, ktorí pracovali vo verejnej a štátnej sfére aj pred rokom 1945. Preverovacie konania sa rýchlo rozšírili aj na súkromnú sféru, keď bolo 3. júla 1945 vydané nariadenie č. 69/1945 Zb. n. SNR.¹⁴⁶

Kto je, resp. nie je štátne spoľahlivou osobou, určovalo nariadenie č. 50/1945 Zb. n. SNR z 5. júna 1945 o národnej správe. Do tejto definície spadali osoby nemeckej a maďarskej národnosti a tiež osoby, ktoré akýmkoľvek spôsobom pôsobili pri rozbití a okupovaní Československa a pri potlačení demokratických hodnôt.¹⁴⁷

144 Tamže, s. 351–374.

145 V praxi sa overovala „slovenskosť“ preverovaného – či v domácnosti hovoril po slovensky, či počas obdobia neslobody odoberal slovenské noviny, mal slovenský okruh známych atď.

146 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š. *Nemci a Maďari na Slovensku...*, s. 34.

147 Kompletne znenie toho, kto bol považovaný za štátne nespoľahlivého, pozri nariadenie č. 50/1945 Zb. n. SNR o národnej správe. Zdroj: GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š. *Nemci a Maďari na Slovensku...*, s. 159–162.

To, či je niekto osobou maďarskej, resp. nemeckej národnosti, preverovacia komisia zisťovala na základe jazyka používaného v domácnosti, príslušnosti k maďarskej alebo nemeckej politickej strane po 6. októbri 1938 a na základe priznania národnosti v poslednom sčítaní ľudu v roku 1930.

V súvislosti so stratou občianstva pre obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti podľa prezidentského dekrétu č. 33/1945 Zb. sa v príslušných smerniciach k vydávaniu československého štátneho občianstva uvádzali podrobnejšie a širšie definované znaky pre určenie národnosti:

„Pri určovaní príslušnosti určitej národnosti je rozhodujúcim najmä jazyk používaný v rodinnom styku alebo príslušnosť v politickej strane, alebo priznanie národnosti pri poslednom sčítaní ľudu. Okrem tu vypočítaných objektívnych znakov budú však ešte aj iné možné okolnosti, ktoré budú rozhodujúcim pre posúdenie národnosti. Takýmito budú napríklad: materinský jazyk, školské vzdelanie, členstvo v politických stranách, spolkoch, útvaroch, organizáciách, v ktorých sú združené osoby určitej národnosti, členstvo v národných cirkvách a pod., ďalej hlásenie sa k určitej národnosti pri policajnom hlásení, školení detí atď., v Čechách a na Morave tiež prihlásenie národnosti pre účely zásobovania, listy pre domácnosť atď. Pri tom jednotlivé také skutočnosti treba oceňovať navzájom a nemožno sa uspokojiť s jedným takým znakom, zvlášť ak ide o okolnosti, ktoré sa priebehom doby dajú ľahko meniť. Budú prípady, že osoby židovského vierovyznania (najmä sionisti) hlásily sa vždy a sa hlásia k národnosti židovskej. V takýchto prípadoch nebude treba na tieto osoby hľadiť ako na Maďarov alebo Nemcov, ale ako na osoby určitej národnosti.“¹⁴⁸

148 SNA, f. Povereníctvo vnútra 1945–1960 – Obežníky, šk. 3, Osvedčenie o štátnom občianstve, smernice pre vydávanie.

Takto stanovené podmienky poskytovali národným výborom pomerne široký priestor na voľné posudzovanie národnosti. Výsledné rozhodnutia o určení národnosti tak viac-menej záviseli od subjektívneho hodnotenia členov preverovacej komisie.

Uvedené opatrenia sa rýchlo rozšírili do všetkých oblastí spoločnosti. Preto bolo potrebné zriadiť preverovacie komisie, ktoré by túto agendu vybavovali. Udialo sa tak pri zriadení Národného výboru mesta Košice 22. augusta 1945, čím zanikla Správna komisia mesta Košice. Spočiatku fungovali dve preverovacie komisie, vedené podľa princípu parity. Jedna komisia bola vedená členom KSS Pavlom Podrackým a druhú komisiu viedol člen DS Ján Duda.¹⁴⁹

Keďže žiadostí o preverenie stále pribúdalo, začiatkom roka 1946 už fungovali štyri preverovacie komisie.¹⁵⁰ Agenda preverovacieho oddelenia sa spracúvala pomaly, preverovaní čakali na jej vybavenie aj niekoľko mesiacov. Na konci roka 1945 malo preverovacie oddelenie nevybavených viac než 6 300 žiadostí.¹⁵¹ V niektorých prípadoch tento byrokratický proces trval aj roky a preverované osoby dostali definitívne vyjadrenie o spoľahlivosti až po februári 1948, teda v úplne nových politických a spoločenských podmienkach.

V povojnovej realite musel preverovací proces pred komisiou absolvovať každý, kto chcel aj naďalej v Košiciach pracovať, študovať, prevádzkovať živnosť alebo poberať dôchodok. Osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti bol najžiadanejší dokument tohto obdobia, ktorý potrebovali obyvatelia v akomkoľvek styku s úradmi, na čo sa odvolávali aj obyvatelia mesta:

149 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 1 Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1945, Zápisnica z 22. augusta 1945

150 AMK, f. NvMK 1945–48, inv. č. 2 Zápisnice Správnej komisie mesta Košíc 1946, Zápisnica z 28. januára 1946.

151 AMK, f. JnVK 1949–54, šk. 11, č. j. 180/1949 Vybavovanie spisov od roku 1945 – 1949.

„Toto svedectvo štátnej spoľahlivosti, ktoré tvorí dnes predsa základ všetkého, keď človek dochádza ku styku s úradmi – potrebujem v styku s úradmi, peňažnými ústavmi, keď by prišlo k vybraniu hotovosti z vkladnej knižky a najmä ako doklad so Správnou komisiou mesta Košíc v záležitosti môjho manželka. Vzhľadom na uvedené dôvody a prevádzané preverovania je nesporné, že na tento doklad mám nutnú potrebu, a preto úfam v skoré a prajné vybavenie mojej prosby a o skoré vydanie svedectva spoľahlivosti.“¹⁵²

Súčasťou preverovacieho procesu bolo aj sledovanie, tzv. stopovanie, ktoré v prvých mesiacoch zabezpečoval priamo národný výbor prostredníctvom tzv. stopovacieho oddelenia. Úlohou jeho zamestnancov bolo preveriť v domácom prostredí politické aktivity a materinský jazyk konkrétneho preverovaného. Napríklad vieme, že práve to, akým jazykom dotýčny rozprával, patrilo k dôležitým znakom vnímania národnej spoľahlivosti.

V prípade preživšieho holokaustu Eugena Šándora¹⁵³ sa príslušníkovi stopovacieho oddelenia nepáčilo, že on a manželka nerozprávajú po slovensky: *„Poznamenávam, že menovaný Šándor z manželkou veľmi surovo zomnou sa chovali. Vadili sa zomnou, že oni sú Slovenskej národnosti, ale nevedia dobre Slovensky a predomnou Maďarský mondokovali. Že vraj oni môžu tak hovoriť, ako chcú. Na každý pád nezaslúži, aby bol menovaný ako správca technického obchodu, fy. Alexander Bárkányi, Kováčska ulica č. 26.“¹⁵⁴*

Kontrola zahŕňala nielen samotného žiadateľa o udelenie osvedčenia o spoľahlivosti, ale aj jeho rodinných príslušníkov. Napríklad v prípade Gabriely Keményovej stopovací orgán zistil, že:

152 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 59, č. j. 27634/45.

153 Eugen Šándor (1896) sa v roku 1930 prihlásil k maďarskej národnosti. SNA, fond Sčítanie ľudu 1930, šk. 358, číslo hárka 141, Masarykova okružná 7, Košice.

154 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 20, č. j. 2879/1945.

„Ich matka Bella Keményová nevie dobre po slovensky. Keď raz v lete bol som ako stopovací orgán inventár spísať v obchode, od ktorého ona mala kľúč, ako poverená nato, v obchode na Štefánikovej ulici č. 85 začala sa s istými pánmi po maďarsky zhovárať. Keď už dlho sa zhovárala, upozornil som ju, že sme na Slovensku, tak nech slovensky hovorí, tak na mňa vyskočila, že ona môže si hovoriť ako ona chce. Že ona má rodinu pána Ondrisa, ktorý je na mestskom úrade zamestnaný, tak ona mu povie, že som sa s ňou vadil. Potom som ju nechal nech i ďalej maďarsky rozpráva.“¹⁵⁵

Zatiaľ čo v prvých mesiacoch mohol národný výbor, resp. správna komisia kontrolovať celý byrokratický proces preverenia, neskôr časť tohto procesu na seba prevzal Zbor národnej bezpečnosti. Jeho príslušníci¹⁵⁶ vypracúvali odporúčanie pre preverovacie komisie, kde uvádzali súkromné informácie týkajúce sa preverovaného. V praxi teda príslušník Zboru národnej bezpečnosti mohol navštíviť preverovaného v jeho domácom prostredí. Na jeho správanie sa pýtal susedov, známych, kolegov. Hlavná pozornosť bola zameraná na jazyk, ktorým preverovaný doma rozprával, politické názory a všeobecne akékoľvek podozrivé správanie v čase okupácie samotného preverovaného alebo jeho rodinných príslušníkov.

Správy zo stopovania, ale aj prax preverovania pomerov Zborom národnej bezpečnosti sa týkali dôležitej súčasti celého preverovacieho konania, a to osobných kontaktov medzi preverovanými a členmi komisie a problematiky korupcie.

155 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 37, č. j. 8775/1945.

156 Do Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) mali byť podľa uznesenia Predsedníctva SNR č. 7 z 23. februára 1945 uprednostňovaní najmä účastníci SNP, príslušníci odboja a partizáni a tí, ktorí sa osvedčili v Národných milíciách. Prijatí mohli byť aj tí, ktorí boli pred rokom 1938 príslušníkmi polície a žandárstva. Podľa doterajších výskumov sa personálnym základom ZNB stali dovtedajšie žandárske zbory. Pozri PEŠEK, Jan. Formovanie bezpečnostného aparátu na Slovensku v priebehu roka 1945. In Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 139-146.

Tá sa nemusela týkať len členov preverovacej komisie, ale napríklad aj príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti, keďže ich stanovisko k spoľahlivosti preverovaného bolo v mnohých prípadoch pre komisiu určujúce.

2 • Korupčné praktiky

„Už v rušných vojnových časoch, i za Slovenského štátu, sa u nás rozmohlo podplácanie, branie úplatkov za uskutočnený úradný výkon, prípadne intervenciu. V tomto čase úplatkárstvo sa najviac uskutočňovalo pri deportácii Židov. Táto nežiaduca činnosť, najmä u štátnych zamestnancov, sa preniesla aj cez frontový požiar a dnes, už v treťom roku po vojne, musíme konštatovať, že korupcia je u nás rozšírená na všetkých úradoch, kde sa vybavujú veci pre verejnosť či jednotlivca alebo celok, ako dedinu alebo okres. Musíme konštatovať, že dnes korupcia je nepomerne, prirovnávajúc k minulosti, viac rozšírená.“¹⁵⁷

Rozmach korupcie po druhej svetovej vojne bol nepochybne výsledkom viacerých faktorov. K jedným z nich patrila aj samotný systém preverovania národnej a politickej spoľahlivosti. Stál na kritériách, ktoré nereflektovali hĺbku vzťahov (na území južného Slovenska) najmä maďarského a slovenského obyvateľstva. Niekedy bolo nemožné jasne definovať, kto je Maďar a kto Slováč. Celý systém preverenia bol zároveň úzko spätý s možnosťou získať hnutelný či nehnuteľný majetok skonfiškovaný po Nemcoch, Maďaroch a kolaborantoch, čím vytváral úrodnú pôdu

¹⁵⁷ Korupcia. In *Demokrat*, 20. 9. 1947.

pre korupčné správanie. Túto situáciu ešte prehľboval fakt, že rozhodovanie o spoľahlivosti, pridelení majetku, určovaní národných správcov a o iných administratívnych procesoch bolo plne v kompetencii národných výborov. Tým sa otvoril široký priestor pre korupciu na miestnej úrovni, ktorá sa často odohrávala prostredníctvom osobných väzieb medzi preverovanými jednotlivcami a členmi lokálnej politickej elity.

Nájsť relevantné dokumenty potvrdzujúce konkrétne prípady korupcie na miestnej úrovni v období bezprostredne po vojne je pomerne náročné. Ak sa aj nájdú pramene, ktoré obviňujú konkrétnych ľudí z korupcie, je potrebné byť pri použití archívneho materiálu obozretný. Korupčné praktiky sa totiž veľmi rýchlo stali predmetom politického boja medzi komunistami a demokratmi, čo komunisti vedeli využiť efektívnejšie.¹⁵⁸ Priamo v Košiciach je zdokumentovaný prípad, keď boli z korupčných praktík obvinení niekoľkí úradníci národného výboru. Podľa niektorých svedkov brali finančné a iné druhy odmien za to, že preveria osoby maďarskej národnosti.¹⁵⁹

Aj celoštátne orgány si uvedomovali, že preverovacie konania poskytujú široký priestor pre korupčné praktiky. Bolo verejným tajomstvom, že národné výbory v niektorých prípadoch obchádzajú dekrét č. 33/1945 Zb. z 2. augusta 1945. Rétorika štátnych orgánov sa sústredila skôr na „ľstivosť“ preverovaných než na korupčné správanie zodpovedných orgánov. Zaujímavá je formulácia výnosu Povereníctva vnútra z 11. januára 1946, v ktorom sa uvádza: „... dalo sa očakávať, že Maďari a Nemci použijú každú príležitosť, aby marili a hatili výkon opatrení smerujúcich proti nim na základe tohoto dekrétu. Maďarom a Nemcom ide teraz o to, aby dokázali, že sú Slováci, menovite tí Maďari a Nemci snažia sa o to, ktorí vedia slovensky

158 Porov. ŠUTAJ, Š. *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*, s. 223.

159 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 1, č. j. 47/47, č. j. 231/46 a č. j. 43/47.

alebo ktorí sú v príbuzenskom pomere so slovenskými rodinami.“¹⁶⁰ Povereník Július Viktory ďalej uvádza: „Zistil som, že niektoré Národné výbory skutočne sa dali uviesť v omyl a vydali Maďarom a Nemcom výmer, že sú slovenskej národnosti.“¹⁶¹ Preto daným výnosom národným výborom nariadil, aby hneď vykonali revíziu referentov, ktorí majú v kompetencii veci týkajúce sa občianstva a spoľahlivosti.

160 SNA, f. Povereníctvo vnútra – Obežníky, 1945 – 1950 (1960), šk. 4, Veci štátneho občianstva, ľudovodemokratickej spoľahlivosti a národnostné pleťchy štátu nepriateľských elementov.

161 Tamže.

V.

LOJALITA PREŽIVŠÍCH HOLOKAUST V KOŠICIACH

O premenách identity a lojalite židovskej komunity v Košiciach po roku 1918 písala už pred vyše 20 rokmi Éva Kovács.¹⁶² Podľa jej výskumu údaje zo sčítaní z rokov 1921¹⁶³ a 1930¹⁶⁴ odrážali predovšetkým mieru lojality voči československému štátu, no už menej národnú identitu. Podľa Évy Kovács Židia v medzivojnovom období prejavovali lojalitu voči Československu, ktorá však nevyplývala z národného povedomia.¹⁶⁵ Aj keď postupne dochádzalo k posunu smerom k slovenskej, resp. československej identite, židovská komunita sa do veľkej miery stále identifikovala s maďarskou kultúrou a s maďarským jazykom. To sa prejavovalo v čítaní maďarských novín, vo vydávaní židovských novín v maďarčine, ale aj podporou maďarských kultúrnych spolkov či divadla. Židovská komunita v meste priamo podporovala maďarskú jazykovú kultúru nielen tým, že bola jej konzumentom, ale aj tým, že ju spoluvytvárala. Maďarská a židovská stredná sociálna vrstva sa do veľkej miery prelínala a navzájom ovplyvňovala.

162 KOVÁCS, É. *Felemás asszimiláció : a kassai zsidóság ...*, 198 s.

163 Tabuľka 3.

164 Tabuľka 4.

165 KLEIN-PEJŠOVÁ, R. *Mapping Jewish Loyalties...*, s. 23-46.

Tabuľka 4 Počet obyvateľov podľa národnosti v roku 1921 v meste Košice¹⁶⁶

Národnosť	Počet obyvateľov	Podiel na celkovom počte
Československá ¹⁶⁷	31 572	59,7 %
Maďarská	11 206	21,2 %
Židovská	5 275	10,0 %
Nemecká	2 145	4,0 %
Spolu	50 198*	94,9 %

*celkový počet obyvateľov v Košiciach v roku 1921 bol 52 898.
Z toho 2700 predstavovali cudzí štátni príslušníci.

Tabuľka 5 Počet obyvateľov podľa národnosti v roku 1930 v meste Košice¹⁶⁸

Národnosť	Počet obyvateľov	Podiel na celkovom počte
Československá	42 245	60,2 %
Maďarská	11 504	16,4 %
Židovská	5 733	8,1 %
Nemecká	3 354	4,8 %
Spolu	62 836*	89,5 %

*celkový počet obyvateľov v Košiciach v roku 1930 bol 70 117.
Z toho až 6 150 predstavovali cudzí štátni príslušníci.

166 Pre potreby tejto práce uvádzam v tabuľke 4 najpočetnejšie národnosti a ich podiel na celkovom počte obyvateľstva. Pozri FICERI, O. *Potrianonské Košice...*, s. 130.

167 Koncept československej národnosti vychádzal zo štátom presadzovanej politickej koncepcie čechoslovakizmu. V praxi ale obyvatelia deklarovali pri sčítaniach slovenskú, resp. českú národnosť. Oficiálne údaje v sčítaniach boli publikované pod československou národnosťou.

168 Pozri Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, Díl I.: Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Praha: Státní úřad statistický, 1934. Dostupné na internete: o <https://www.digital-niknihovna.cz/mzk/view/uuid:1c1cbbc0-6952-11e8-a583-005056827e51?page=uuid:f58ec590-8925-11e8-ad64-005056825209>

Na druhej strane, situácia v medzivojnovom Maďarsku bola spojená s antisemitizmom a politickou diskrimináciou, čo košická židovská komunita vnímala. V kontraste s touto situáciou demokratická Československá republika mnohým zo židovskej komunity imponovala a dávala príležitosť na hospodársky, náboženský aj kultúrny rozvoj.¹⁶⁹ Vhodným príkladom tohto ambivalentného postoja, vlastného nemalej časti košickej židovskej komunity, bola rodina staviteľa Huga Bárkányu.¹⁷⁰ O tom, ako sa prelínala jeho identita a lojalita k monarchii formovaná ešte pred rokom 1918 s lojalitou k medzivojnovému Československu, písala s odstupom niekoľkých desaťročí jeho dcéra:

„Neviem, aký bol vzťah môjho otca k prvej Československej republike, ale bol logicky asi trochu ambivalentný. Vyrastal za monarchie, chodil do maďarských škôl. Potom ako vysokoškôľák dobrovoľne riskoval život v prvej svetovej vojne, takže trianonský mier a rozsiahle oklieštenie Uhorska niesol očividne dosť ťažko. Na druhej strane jeho povahe a zmýšľaniu zrejme veľmi vyhovovali masarykovské demokratické ideály a vôbec celý demokratický režim prvej republiky. Jeho profesionálna kariéra začala práve až v tejto dobe. Ako stavebný podnikateľ si vo vtedajších podmienkach viedol celkom úspešne a viem, že sa kamarátsky stretával aj s miestnymi slovenskými, ale najmä s českými kolegami, ktorí na Slovensku vtedy pracovali a zdomácnili.“¹⁷¹

169 V Košiciach možno uvedený rozvoj židovskej komunity demonštrovať na výstavbe dvoch veľkých synagóg. V rokoch 1926 – 1927 bola postavená ortodoxná synagóga na Puškinovej ulici a neologická synagóga na Moyzesovej ulici. Okrem nich bola na Krmanovej ulici v roku 1922 postavená Modlitebňa sefardov.

170 Viac o ňom pozri kap. II.2. Košice dočasným sídlom prezidenta a československej vlády.

171 POŠOVÁ, K. *Jsem, protože musím...*, s. 36.

Najmä medzi mladšou generáciou sa objavovali snahy o zblíženie sa so slovenským jazykovým prostredím, pričom viac kontaktov možno nájsť v nižších sociálnych vrstvách. U mladšej generácie celkovo dochádzalo k väčšej pluralite identít.

Košická židovská komunita bola teda v medzivojnovom období sociálne a kultúrne heterogénna, čo sa premietalo do vysokej miery individuálneho prežívania a definovania etnickej identity, resp. identít jej príslušníkov. Po vojne bola táto forma identity nežiaduca. Etnicita a lojalita sa v tomto období spájali do spoločnej, nerozdeliteľnej kategórie. Za lojálnych boli považovaní výlučne tí, ktorí mali slovanský pôvod, pričom rozhodujúcim kritériom bola predovšetkým jazyková príslušnosť. Jedinci s maďarskou alebo nejednoznačne určenou etnicitou – vrátane tých, ktorí prežili holokaust – boli automaticky označovaní za nelojálnych. Ich identita, ktorá je vždy komplexná a individuálna, sa v povojnovom Československu posudzovala prísne, a to v takých rámcoch, ktoré sociológovia označujú ako spolitizované sociálne správanie.¹⁷²

172 FICERI, O. *Potrianonské Košice...*, s. 49.

1 • Žiadosti o udelenie osvedčenia o národnej a politickej spoľahlivosti

„Dovoľujem si Vám oznámiť, že som sa priznával za Slováka a občana Republiky Československej i za maďarskej okupácie. Stýkal som sa s osobami, s ktorými som aktívne pracoval v podzemnom odboji a bral som účasť v ilegálnej práci v nútených pracovných maďarských vojenských útvaroch, kde naša jednacia reč bola slovenská. Bol som aj trestaný vitézom Kálmanom Lévaým, nadporučikom v nútenom pracovnom tábore, pre slovenskú jednaciú reč a prehlásili ma za čechofila, preto chcel ma vyslať na ruskú frontu, ale šťastnou náhodou prítomnosť nadporučika Tibora Lacka, Košičana, zachránila ma pred istou smrťou od maďarských žandárov.“¹⁷³

Preživší holokaust – Košičan Alexander Friedrich – adresoval 4. februára 1946 žiadosť o národnú a politickú spoľahlivosť národnému výboru už po druhýkrát. Jeho pôvodná žiadosť z konca júla 1945 nebola totiž úspešná. Friedrich nevedel počas prvého preverovacieho konania v októbri 1945 dokázať, že v sčítaní v roku 1930 sa hlásil k židovskej národnosti. Tento aspekt bol pri udeľovaní spoľahlivosti pre preživších holokaust kľúčovým atribútom ich ďalšej existencie v Československu. Členovia komisie

173 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 134, č. j. 10596/46, Dr. Alexander Friedrich žiada svedectvo o národno-politickej spoľahlivosti.

neuznali ani jeho argumenty týkajúce sa údajného československého postoja. Prvé preverovacie konanie preto skončilo neúspešne s odôvodnením, že aj keď je Friedrich považovaný za politicky spoľahlivého, národná spoľahlivosť mu udelená byť nemôže.

Alexander Friedrich preto vo februári 1946 adresoval národnému výboru ďalšiu žiadosť, v ktorej dôvody pre udelenie osvedčenia uvádzal už detailnejšie. Veril, že precizovaním žiadosti spolu s podporením svojich tvrdení politicky dôveryhodnými osobami šancu na získanie osvedčenia zvyšuje. To, akým spôsobom bola žiadosť napísaná, výrazne zvyšovalo šance na úspech.

Židovské komunity z celej Európy mali pritom skúsenosti s písaním a formulovaním žiadostí už v predchádzajúcom období. Ako ukazujú najnovšie výskumy, žiadosti pre nich predstavovali jednu z mála možností, ako sa vyhnúť perzekúciám zo strany nacistických, resp. nacistami podporovaných režimov. K takýmto patrili napríklad žiadosti Židov v Protektoráte Čechy a Morava, ktorí žiadali o výnimku z protižidovských zákonov tým, že sa snažili pred úradmi získať titul „čestného Árijca“ (honorary Aryan).¹⁷⁴ Židia vo vojnovom Maďarsku podávali žiadosti na ministerstvo vnútra, aby im bola udelená výnimka z protižidovských zákonov či nariadení.¹⁷⁵ Zo slovenského prostredia je potrebné spomenúť výskum žiadostí o získanie prezidentskej výnimky, o ktorých písala už spomínaná Madeline Vadkerty.¹⁷⁶

174 FROMMER, Benjamin. Honorary Czechs and Germans. Petitions for Aryan Status in the Nazi Protectorate of Bohemia and Moravia. In KAPLAN, Thomas Pegelow – GRUNER, Wolf. *Resisting Persecution: Jews and Their Petitions during the Holocaust*. New York: Berghahn Books, 2020, s. 72–91.

175 K pohraničnému regiónu – severnej Transylvánii – pozri napríklad štúdiu GIDÓ, Attila. Mentésitések Észak-Erdélyben 1941-ben. In *Regio*, 2017, roč. 25, č. 1, s. 109–146.

176 Okrem nej sa v kontexte Slovenského štátu problematike žiadostí venovala aj Tamara Janecová. Pozri JANEČOVÁ, Tamara. Ľudia píše Čatlošovi (Prosbopisy Židov adresované ministerstvu národnej obrany v rokoch 1939–1942). In *Historický časopis*, 2021, roč. 69, č. 2, s. 345–369.

Príloha k § 5 ods. 1 písm. b) nar. č. 44/1945 Sb. n. SNR.
Správna Komisia Mesta Košíc, Košice.
Dôverníctvo Slovenskej národnej rady
Doručiť na písomné potvrdenie. — Vypĺňte dvojmo!

DOTAZNÍK
o osobných pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti
štátneho a verejného zamestnanca.

Ak dotazník do 8 dní po doručení nevyplníte a nepodáte, budete pokladaný za prepusteného zo služieb bez akýchkoľvek nárokov. Podaj dotazník so zmlčaním skutočnosti alebo s nepravdivými údajmi sa trestá podľa § 14 č. 1 nariadenia Slovenskej národnej rady č. 44/1945 Sb. n. SNR.

I.

1. Meno a priezvisko: Dr Alexander Friedrich

2. Deň, obec a okres narodenia: 17. júna 1902, Košice, okres košický

3. Domovská obec (okres) a štátne občianstvo 29. IX. 1938: Košice, československé

4. Rodinný stav, meno, priezvisko a zamestnanie manželky: ženatý
Olga Kreisová, domáca

5. Mená a dátum narodenia (žijúcich) detí: Judita - 28. apríla 1937.
Marianna - 11. decembra 1943.

6. Školské vzdelanie nadobudnuté na: dipl. chemik

a) meštianskej, nižšej odbornej školy v
v reči v r.

b) strednej, vyššej odbornej školy v vyššej reálke v Košiciach
v reči maďarskej v r. 1919.

c) učiteľskom ústave, abiturient. kurze v
v reči v r.

d) vysokej škole, univerzite vo Frankfurte a/M. v Nemecku
v reči nemeckej v r. 1924.

e) iné vzdelanie

7. Ovládanie jazykov označte v rubrikách »slovom« a »písmom« stupňami dobre — dostatočne — slabo: Ovládam jazyk:

jazyk	slovom	písmom
slovenský (český)	dobre	dobre
francúzsky	dobre	dobre
maďarský	dobre	dobre
nemecký	dobre	dobre

II.

8. a) Služobné miesto, služobná hodnosť, platová stupnica a služobná funkcia (zamestnanie)
29. IX. 1938 spolunajiteľ továrne

b) 29. VIII. 1944 väzeň v koncentračnom tábore

Obr. 16a-d Dotazník o osobných pomeroch a na zistenie štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti vyplnený Alexandrom Friedrichom.

37. Pracovali ste v politickom odboji doma alebo v cudzine, alebo ste mu napomáhali, kde, ako, kedy? Organizovaná sabotáž v maďarskom vojenskom pracovnom tábore v Jasine v roku 1943. Ako robotníci maďarského vojenského pracovného tábora sme domyselným poškodzovaním hŕstky dosielili toho, že na umelo zdvihutej Tise plávajúce drevo pretrhlo hŕst a tým ohromné množstvo dreva nedostalo sa na miesto vojenského určenia /záchranný príplav/, ale plávalo dole Tisou, takže pri brehu bývalí sedliaci a robotníci vylovili drevo pre svoju potrebu. O tejto veci vojenské orgány spravili protokol a postúpili ho vojenskému súdu a len následkom neskoršieho deportovania nebolo možné previesť súdne jednanie.

38. Činnosť v československom alebo v spojeneckom vojsku, v partizánskych oddieloch: hu. bývalí sedliaci a robotníci vylovili drevo pre svoju potrebu. O tejto veci vojenské orgány spravili protokol a postúpili ho vojenskému súdu a len následkom neskoršieho deportovania nebolo možné previesť súdne jednanie.

39. Účast v národnom povstaní (29. VIII. – 29. X. 1944):

40. Miesta pobytu, zamestnanie, činnosť od okupovania miesta vášho pobytu Nemcami behom povstania alebo po ňom do podania dotazníka (nastúpenia služby):

41. Boli ste v zajatí (kedy, kde):

42. Kto bol z rodiny (rodíčia, deti, manžel, súrodenci) zatknutý a prečo, kam evakuoval a prečo:

VII.

Tu uvedte v poradi zhlaví I. – VI. doplnky, na ktoré ani pri stručnom vyjadrovaní nebolo miesta, vysvetlenia a ospravedlnenia, ktoré sa vám zdajú potrebnými: V dobe maďarskej okupácie bol som považovaný ako politický nespoľahlivý. Mne z rasových príčin, ale preto, že ma považovali za českoslováka.

1. Aktivne som pracoval, ako vedúci činiteľ v čl. obchodníckej a živnostenskej strane. V roku 1935, vďaka mojemu mladému veku /33 r./ bol som vymenovaný Ministerstvom obchodu a priemyslu za radcu Obchodnej a priemyselnej komory v Košiciach. Bol som členom Správnej komisie košickej obchodnej komory.

2. Maďarské policajné kapitánstvo v Košiciach svojím usnesením zo dňa 29. VII. 1941 vyhlásilo ma za politicky nespoľahlivého a vzali mi rádiový aparát, v dobe, keď z rasových dôvodov nikomu ešte nevzali prijímače.

3. Živnostenský list maďari pri revízii, ako politický nespoľahlivý, neobnovili. Bol som trpený len ako ilegálne pracujúci. Musel som každý tretí mesiac žiadať o prezatymanie prolongovanie.

4. Keď Nemci 19. III. 1944. obsadili Košice, zatvorili ma gestapáci ako politicky nespoľahlivého do väznice už dňa 23. III. 1944. Ostatní židia boli z rasových dôvodov maďarskou políciou umiestnení do geta len koncom apríla 1944.

Potvrďujem, že som vzal na vedomie upozornenia, uvedené v zhlaví dotazníka a s vedomím trestnej zodpovednosti vyhlasujem, že som na všetky otázky napísal pravdu a že som nič nezamlčal.

Dátum Košice, 9. augusta 1945.

Košice, Garbiarska ul. č. 8.
(podpis a adresa)

Tlačiareň „Albela“ Košice, 3377-1945.

V rámci procesu udeľovania výnimiek pre Židov sa v Slovenskom štáte prostredníctvom dotazníka skúmalo desať bodov, týkajúcich sa života žiadateľa.¹⁷⁷ Je dôležité uviesť, že polovica týchto bodov – politická spoľahlivosť žiadateľa a jeho rodiny, členstvo v organizáciách, jazyk, akým rozprával v domácom prostredí, etnicita žiadateľa a skutočnosť, aké školy navštevovali deti žiadateľa – sa skúmali aj po vojne v súvislosti preverovaním národnej a politickej spoľahlivosti preživších holokaustu.

Materiál týkajúci sa tejto problematiky v povojnových Košiciach je rozsiahly. V Archíve mesta Košice ležia v 763 škatuliach tisícky žiadostí o udelenie osvedčenia o politickej a národnej spoľahlivosti. Často sú tým jediným, čo po mnohých Košičanoch vrátane preživších holokaustu ostalo. Mnohé obsahujú detailné informácie o žiadateľovi, ako aj o jeho rodinných pomeroch a jeho činnosti počas vojny. Tie môžeme vyextrahovať z dokumentu *Dotazník o osobných pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti štátneho a verejného zamestnanca*. Spis môže spolu s dotazníkom obsahovať aj *Osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti*. Ide o nenápadný formálny dokument, ktorého cieľom je potvrdiť, že daná osoba je považovaná za lojálnu k povojnovému Československu. V niektorých prípadoch, ak má bádateľ šťastie, spis obsahuje aj sprievodný list. Mnohé sú písané strohým jazykom, bez konkrétnejších súvislostí, no nájdeme medzi nimi aj také, v ktorých žiadateľ detailne uvádza svoje plány do budúcnosti či osobné motivácie. Účelom sprievodného listu bolo presvedčiť komisiu o svojej národnej a politickej spoľahlivosti počas vojny, resp. už pred jej začatím. Neraz je možné zistiť dôvod žiadosti. Osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti totiž po vojne neslúžilo len na udržanie si československého štátneho občianstva, ale ľudia ho potrebovali aj z iných, praktických

177 VADKERTY, Madeline. The Story of Andrej Horn. A Case Study in the Microhistory of the Holocaust. In *S.I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*, 2023, roč. 10, č. 3, 26–45.

dôvodov. Medzi žiadateľmi sa napríklad objavujú mladé ženy, ktoré plánovali pokračovať vo vysokoškolských štúdiách alebo sa pripravovali na maturitu.¹⁷⁸ Ale aj staršie ženy, obávajúce sa straty svojho dôchodku. Iní žiadatelia potrebovali osvedčenie pre nástup do práce, na prevádzkovanie alebo obnovenie živnosti, na získanie cestovného pasu, držbu rádia a podobne. Častým dôvodom bolo aj nadobudnutie hnutelného a/alebo nehnuteľného majetku. Niektoré spisy z preverovacích konaní sú také podrobné, že máme pocit, že sedíme priamo pred preverovacou komisiou na mestskom úrade, kde sa tieto „pohovory“ odohrávali.

V záplave žiadostí vieme identifikovať aj tie, ktoré písali preživší holokaustu. Ide o jedinečné pramene. V nich preživší opisujú hrôzy holokaustu, stratu najbližších, ale aj svoje plány do budúcnosti. Žiadosti ukazujú, že väčšina preživších chcela bezprostredne po svojom návrate aspoň čiastočne obnoviť svoj život v povojnovom Československu. Okrem údajov, ktoré som už spomenula, z nich vieme rekonštruovať aj mená členov preverovacej komisie a tiež to, ako pristupovali k jednotlivým prípadom. V spise sú zaznamenané dôležité údaje. Aké otázky kládli preverovaným? A aké boli ich odpovede? Ako sa k dotýčnemu vyjadril tzv. stopovací orgán, resp. Zbor národnej bezpečnosti? A ako sa pred preverovacou komisiou prezentoval dotýčny žiadateľ? Aké argumenty využíval na svoju „obhajobu“? Uvedené aspekty dokážu podrobne rekonštruovať vzťah medzi štátnou mocou, reprezentovanou na miestnej úrovni členmi národného výboru, a žiadateľmi, ktorí sú od tejto moci bytostne závislí. V niektorých prípadoch spisy umožňujú sledovať sociálne väzby preživších holokaustu vrátane kontaktov na miestnu politickú elitu.

178 FOGELOVÁ, Patrícia. Žiadosti preživších holokaustu v slovensko-maďarskom pohraničí na príklade mesta Košice. In *Slovenský národopis*, 2025, roč. 73, č. 1, s. 71-72.

Druhá žiadosť Alexandra Friedricha už obsahuje svedectvá nielen tých, ktorí s ním prežili útrapy pracovného tábora, ale je podložená aj svedectvami Františka Bajusza (jedného z pôvodných členov správnej komisie) či Júliusa Rácza – člena Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS). Súčasťou jeho druhej žiadosti bolo zároveň potvrdenie štatistického úradu o deklarovaní židovskej národnosti pri sčítaní v roku 1930. Vďaka doloženiu týchto dokladov bola jeho druhá žiadosť úspešná a Friedrich získal osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti v marci 1946. Aj napriek tomu sa v jeho prípade vynárajú viaceré otázky súvisiace so vzťahom medzi preživšími a lokálnou politickou elitou. Dôvody zamietnutia jeho prvej žiadosti hovoria o nedostatku dôkazov o tom, že sa v roku 1930 hlásil k židovskej národnosti. Boli však prípady, keď členom preverovacej komisie postačovalo ústne vyhlásenie preverovaných. Inokedy trvali na konkrétnom dôkaze. Do rozhodovania komisie vstupovalo množstvo faktorov, no jedným z nich mohli byť aj majetkové pomery preverovaného.

Alexander Friedrich sa narodil v roku 1902 v Košiciach, v dvadsiatych rokoch študoval na univerzite vo Frankfurte nad Mohanom, kde získal doktorát. Pred vojnou bol s otcom spolumajiteľom továrne na výrobu farbív a chemikálií. Jeho otec Henrich Friedrich bol členom výboru ortodoxnej Židovskej náboženskej obce a jeden z iniciátorov výstavby synagógy na Puškinovej ulici.¹⁷⁹ V rokoch 1941 – 1944 bol Alexander Friedrich v niekoľkých pracovných táboroch (munkaszolgálat). Po obsadení Maďarska Nemeckom v marci 1944 bol s otcom a ďalšími vplyvnými košickými Židmi zatknutý. Neskôr bol deportovaný do koncentračného tábora. Deportovaná bola aj jeho rodina vrátane manželky a staršej dcéry.

179 GAŠPAR, Ján – BLÁŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária. *Lexikón Košičanov 1848 – 1938, A-I, I. diel*. Košice : Equilibria, 2014, s. 301.

Obr. 17 Alexander Friedrich s manželkou Olgou pred vojnou.

Obr. 18 Alžbeta Stephanyová s malou Mariannou po vojne.

Pred deportáciou sa podarilo uchrániť len niekoľkomesačnú dcéru Marianu, ktorú z tehelne v košíku vyniesla pomocnica v ich domácnosti Alžbeta Stephanyová.¹⁸⁰

Podobnú skúsenosť s preverovacím konaním mal jeho brat Mikuláš Friedrich. Jeho žiadosť, v ktorej reagoval na neúspešné preverenie v septembri 1945, obsahuje navyše dôležité detaily týkajúce sa jeho vnútorného prežívania počas holokaustu aj bezprostredne po ňom. Po roku 1938 študoval na maďarskom gymnáziu, čo bol jeden z dôvodov neudelenia osvedčenia. V žiadosti o opätovné preverenie preto precízne vysvetľoval pohnútky, ktoré ho viedli k štúdiu práve tam. Vykresľoval atmosféru v roku 1938 medzi spolužiakmi na československom reálnom gymnáziu, kde podľa neho existovali silnejšie antisemitské nálady, než na gymnáziu s maďarským vyučovacím jazykom. Jeho žiadosť považujem za dôležitý prameň, ak chceme lepšie pochopiť komplexnosť a zložitost' vzťahov medzi slovenským, maďarským a židovským obyvateľstvom v Košiciach na jeseň 1938.¹⁸¹

„V roku 1932 som vstúpil na Čsl. [Československé] štátne reálne gymnázium v Košiciach. V r.[roku]1938, po okupácii Košíc som chcel pokračovať štúdiá, samozrejme na slovenskom gymnáziu, už aj preto, lebo som vedel, že mi maďarský vyučovací jazyk bude robiť ťažkosti. Ale nedopriali mi toho moji spolužiaci, nadchnutí hlinkovskými ideálmi a prskajúci na nás antisemitské heslá. V 16 roku svojho života som teda pocítil po prvé rasové prenasledovanie na vlastnej koži, ba čo viac od svojich spolužiakov. Jasne sa pamätám na ich heslá – Von so židmi! – Nechceme židov na slovenskom gymnáziu! – [...] Niektorí členovia komisie sa ma pýtali, či som veril v r. [roku] 1938 v regeneráciu ČSR, odvetil som, že keby som nebol býval veril, bol by som býval spáchal samovraždu.

180 FOGELOVÁ, P. – SZEGHY-GAYER, V. *Proti režimu...*, s. 61–67.

181 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 134, č. j. 10597/46, Mikuláš Friedrich – žiada svedectvo spoľahlivosti v 3 exemplároch.

Len nádej mi dala sily prežiť nacistické peklo. Vytýkali mi, prečo som neštudoval súkromne ďalej slovensky? Prosím ich, aby sa obrátili s touto otázkou na mojich Rodičov, ktorí nesú zodpovednosť za výčiny ich 16ročného syna. Nevie ale či sa môžu zodpovedať, lebo ich posledne videli u vchodu plynovej komory krematória.“¹⁸²

Po roku 1948 sa Friedrichovci snažili o vystahovanie z Československa, čo sa im však nepodarilo.¹⁸³ V roku 1950 bol Alexander Friedrich zatknutý a v roku 1951 odsúdený za účasť pri pokuse neoprávneného opustenia územia republiky. V roku 1954 bol odsúdený v ďalšom procese za trestný čin velezrady. Komunistická štátna moc ho obviňovala z toho, že sa ako vedúci funkcionár Židovskej náboženskej obce v Košiciach podieľal na ilegálnom vystahovaní „maďarskej buržoázie“ a iných „nepriateľov“ republiky cez Slovensko do Rakúska.¹⁸⁴ Po súdnej rehabilitácii v roku 1965 požiadal legálne o vystahovanie do Nemecka.

182 Tamže.

183 ABS, Fondy tzv. Studijního ústavu MV, Židovské organizace, sign. 425-39-7.

184 ABS, Fondy tzv. Studijního ústavu MV, Židovské organizace, sign. A 8 i.j. 1149, Dr. Alexander Friedrich.

Povereníctvo SNR pre veci vnútorné

Dolepodpísaný Mikuláš F r i e d r i c h, bol som preverovaný dňa 21. sept. 1945 Preverovacíou Komisiou MNV v Košiciach. Táto pozostávala z nasledujúcich členov: p. Vatra, s. Vidomský, p. Dr. Horváth, s. Kvasnica, zapisovateľka sl. Futo.

Našli u mňa dve viny:

- 1./ že som v r. 1938, po okupácii Košíc prestúpil na maďarské gymnázium,
- 2./ že som tam pri dodatočnom zápise nehlásil slovenský materinský jazyk.

Podobojobe mi bolo povolené, aby som behom mesiaca dokladmi dosvedčil moje antifašistické smýšľanie.

K podopreniu tohoto dovoľujem si v krátkosti naznačiť svoj životopis:

Narodil som sa 21. júna v Košiciach, som čsl. štátny občan, náb. židovského.

V r. 1932 som vstúpil na čsl. štátne reálne gymnázium v Košiciach. V r. 1938, po okupácii Košíc som chcel pokračovať štúdiu, samozrejme na slovenskom gymnázii, už aj preto, lebo som vedel, že mi maďarský vyučovací jazyk bude robiť ťažkosť. Ale nedopriali mi toho moji spolužiaci, nadchnutí hlinkovskými ideami a prskajúci na nás antisemitické heslá.

V 16 roku svojho života som teda počítal po prvé rasové prenasledovanie na vlastnej koži, ba čo viac od svojich spolužiakov. Jasne sa pamätám na ich heslá: "Von so židmi!" - Nechceme židov na slovenskom gymnázii!"

Volili sme si tedy menšie zlo: dali sme sa dodatočne zapísať na maďarské gymnázium, lebo tam antisemitizmus bol o mnoho menej zjavný ako zúriaca a nesnesiteľná nenávisť našich dovtedajších spolužiakov. Zápis išiel ťažko, vzhľadom na dodatočnosť a na to, že sme chodili dovtedy na slovenskú školu.

Po maturite v r. 1940 som chcel na medicínu. Numerus nullus na maďarských univerzitách mi ale nedoprial štúdiu. Vstúpil som ako robotník do otcovho podniku. Podotýkam, že som bol zahľásený až do konca ako taký.

V októbri 1943 som nastúpil nútenú pracovnú službu v Hangonyu u XI. pracovného práporu. Odtiaľ som sa dostal do terajšej Zakarpatskej Ukrajiny. Na okolí Dubovej a v Krasnošoru sme mali podminovať cesty, pri ktorej príležitosti som vykonával rozličné sabotážne akty. Prišli na to a pri väzňovaní sa podarilo dosiahnuť, že ma nepostavili pred poľný súd, ale interne preložili do trestnej rot. S touto som sa dostal v júli 1944 na poľné letisko v Hajduböszörmény. Medzitým deportovali celú moju rodinu. S domovom som žato mal kontakt, ovšem na čierno. Robotníci s ktorými som doma spolupracoval, mi potajomky pisali, ba aj navštívili.

Na spomenutom letišti sme konali úmornú 12 - 14 hodinovú prácu bez náležitého stravovania na budovaní letišťa. Na obsluhu lietadiel zadelili pozdejšie aj mňa. Pri obsluhovaní týchto, pri namontovaní bomb sme sústavne poškodzovali zapalovače /káble/, neprípevňovali dostatočne výbušné telesá, takže bomby nami poškodzované nevybuchli, ale spadly skôr. K tejto našej činnosti sme navádzali niektorých z posádky letišťa ačkoľvek sme pod ťarchou prísnych trestov ani hovoriť nesmeli s "arijcami".

Obr. 19a List Mikuláša Friedricha adresovaný Povereníctvu SNR pre veci vnútorné.

Toho času sa odohral najväčší letecký útok Američanov a Angličanov na toto letište, ktorý si vyžiadal aj spomedzi nás mnoho obetí. Po ňom využívajúc situáciu sme podpálili na viacerých miestach drevené výstavy letištia. Podzrievali nás, ale vyšetrovanie zhatil rýchly postup frontu od Nagyváradu smerom na Debrecín. Po úplnom zničení poľného letištia nás zasadili na debrecínsky front: Preisti k Ča t.j. stať sa slobodným, bolo úplne nemožné, lebo SS a maď. poľní žandari strieľali a decimovali pri najmenšom podozrení. Vliekli nás neustále pred frontom až po Košcu Vácu. Za túto celú dobu sme pri výstavbách oporných bodov, ktoré nás nútili budovať sabotovali kde sme len mohli. V Košcu z našej rot, počítajúcej v Hajdu-bössörényi 215 chlapcov - Židov, nás bolo len 12. Tu sme nadviazali styky s priateľmi v Budapešti - Košičanmi, ktorí sa skrývali pomocou švajciarskych papierov a ich pomocou sme sa niektorí dostali na vyslanectvo. Podotýkam, že tento zúfalý útek bola jediná možnosť uniknúť pred deportovaním, alebo zastrelením. Ale zážitky, ktoré som v Budapešti zažil, ako tajomník vedúceho úradníka /konzula/, vyslanectva pri zachraňovaní duší pred šípovou bestiou sú tiež hrozne.

Dňa 18. januára ma oslobodila ČA, 17. februára som prišiel do rumovisk rodinného krbu do Košíc. Nenašiel som doma nikoho. Vracajúci sa z lágrov mi rozpovedali osudy mojich drahých, ktorý som bol beztak tušil už od doby obsadenia Košíc Nemcami. Tušil som, že moji najbližší skončili svoje životy v niektorom krematóriu Osvencima. Dovoľ som sa strážneho osudu mojej 17-ročnej sestričky, ktorá nechtiac opustiť mamičku, išla s ňou na tu stranu, o ktorej nevedela, že je osudná.

Zároveň som našiel v dosť úpenlivom stave. Správna Komisia Mesta Košice ma vymenovala 15. marca 1945 jako odborníka, i na žiadosť robotníkov, ktorí ma s radosťou vítali vnúteným správcom. Podotýkam, že už aj vtedy som sa stretol s krytou ale nie pasívnou rezistenciou niektorých bývalých spolužiakov. Vzdor tomu som bol správcom vymenovaný na podklade interného šetrenia NB, ktorá zistila moju štátoobčiansku spoľahlivosť. V tejto mojej spoľahlivosti napochyboval nikto; až keď ma preverovala horeuvedená Preverovacia Komisia MNV v Košiciach.

Tú moju vinu, že som prestúpil na maď. gymnázium ospravedľňuje úplne duševné rozporenie 16-ročného chlapca po už opísanej rasovej nenávisti. Že som nehlásil pri dodatočnom, ťažko dosiahnutom zápise slovenský materinský jazyk, ospravedľňuje to, že som nechcel stratiť možnosť aspoň gymnázium doštudovať demonštratívnym chovaním.

Niektorí členovia komisie sa ma pýtali, či som veril v r. 1938 v regeneráciu ČSR, odvetil som, že keby som nehýval veril, bol by som býval spáchal samovraždu. Len nádej mi dala sila prežiť nacistické peklo. Vytýkali mi, prečo som neštudoval súkromne ďalej slovensky? Prosím ich, aby sa obrátili s touto otázkou na mojich rodičov, ktorí nesú zodpovednosť za výčiny ich 16-ročného syna. Nevie ale či sa môžu zodpovedať, lebo ich posle ne videli u vchodu plynovej komory krematória. Jako som uviedol hore, dostal som zprvu dva týždne a potom po opätovnej porade jeden mesiac na dokázanie toho, že som skutočne antifasistom.

A či nie je dostatočným dôkazom popoľ mojich desiatich najbližších a moje dva roky strávené za ostrým drôtom?

Košice, 24.9.1945.

Mikuláš Friedrich

Mikuláš Friedrich
Kosice
Kuzmányho 31.

Mrs. Gita Stein
c/o American Joint Distribution Committee
Bratislava
Molotovova 7.

Košice, 14.IV.1948.

Milostivá pani!

Odvolávan sa na náš telefonický rozhovor a veľmi ďakujem vopred za zaslanie informácií ohľadne N.Z.

Môj brat sa medzitým dozvedel, že je daná možnosť cestou Vás poslať deti do 10 rokov do N.Z.

Myslíme na to, keď aj s veľmi ťažkým srdcom, aby sme poslali vopred našu Mariku, ktorej obraz prikladám / je s vychovateľkou/.

Narodila sa 11. XII.1943, je chvála Bohu úplne zdravá dobre vyvinutá.

Údajne môžu do N.Z. len plné sirotky. Nakoľko ale sa mienime vyťahovať do N.Z., bolo by pre nás šťastím, keby ona tam mohla prísť vopred. Ako som Vám rozprával, aj v nešťastnom roku 1944 Mariku jej rodičia poslali do bezpečia a nechceli by sme spadnúť ešte raz - ako sa to stalo u jej staršej sestričky do tej chyby, že rodičovská sebeckosť - ktorú tiež nemožno odsúdiť ani v najmenšom, veď rodičovská láska je aspoň taká ako rodičovské rozum - by zapríčinila prípadne aj len niekoľko zlých dní našej Mariky. Moja švagrin, matka Mariky zahynula v koncentračnom tábore spolu s väčšou, vtedy sedemročnou dcérouskou.

Veľmi pekne Vás prosím, do your best, a poraďte nám, čo máme v tejto veci podniknúť. Som veľmi zvedavý na Vašu mienku ohľadne tohoto nášho úmyslu. Viem, že máte nescíselné takéto a podobné veci a že ste niečo skúsila. Zvlášť prosím Vašu radu vzhľadom na mladý vek Mariky. Práve som dostal list z 12.4. 1948.

Ďakujem Vám veľmi pekne vopred a pozdravujem Vás. Čo sa týka nášho tatranského pobytu, sami sme chceli si vykužiť mierovú atmosféru, ale úprimne rečeno/navrážom sme si to nepovedali/ nešlo to.

1.obraz..

Ruky bozkávam
Mikuláš Friedrich

Obr. 19b List Mikuláša Friedricha adresovaný Poverenictvu SNR pre veci vnútorné, po tom, čo mu nebolo udelené osvedčenie o spoľahlivosti.

Obr. 20 List Mikuláša Friedricha adresovaný American Joint Distribution Committee (AJDC) v Bratislave v roku 1948.

1.1 Jazyk žiadostí

Jazyk žiadostí bol dôležitým faktorom pri získaní osvedčenia spoľahlivosti. Mnohí autori, ktorí v súvislosti s holokaustom skúmali žiadosti, kládli dôraz na argumenty, ktorými sa perzekvovaní snažili dokázať svoju „árijskosť“ či dôvody na udelenie výnimky. Písanie žiadostí sa nikdy nedeje vo vákuu, ale je výrazne ovplyvnené aktuálnymi spoločenskými podmienkami. Pisatelia žiadostí ich teda píšu s vedomím, že musia zdôrazniť tie náležitosti, o ktorých si myslia, že budú zo strany autorít vypočuté.¹⁸⁵

V dôsledku protimaďarských opatrení prijatých v Československu po roku 1945 sa prispôsobuje aj jazyk povojnových žiadostí. Objavujú sa v nich argumenty, ktoré využívajú protimaďarský verejný diskurz. Logickým argumentačným rámcom na získanie spoľahlivosti bola, samozrejme, skúsenosť s rasovými perzekúciami. V kontexte dobového diskurzu preživší holokaust z Košíc preto svoju skúsenosť s perzekúciami často zdôrazňovali v protimaďarskom rámci, čo bol aj prípad Alexandra Friedricha. Nebol však, samozrejme, jediný, kto písal žiadosti o udelenie osvedčenia týmto jazykom.

„Vyššie podpísaný Mikuláš Rodan obyv. m. Košíc úct. prosím o vystavenie svedectva národnostnej a politickej spoľahlivosti. Svoju žiadosť podopieram tým, že som za maďarskej okupácie z dôvodov národnostných a politických nemohol doštudovať na maďarskej univerzite, vzdor tomu, že som už bol absolventom medicíny a akokoľvek ako válečná sirota z prvej svetovej vojny – čo u nich znamenal privilegovaný činiteľ – som im bol nespoľahlivý. Naopak, od začiatku okupácie som bol internovaný v rôznych koncentračných táboroch v Maďarsku a od r. 1942 ma Maďari odvliekli do koncentračného

185 FROMMER, B. Honorary Czechs and Germans. Petitions for Aryan Status..., s. 84.

*tábora v Rusku, kde som trpel až do začiatku roka 1945 do oslobodenia Červenou armádou. V nádeji priaznivého vybavenia znamenám sa s prejavom dokonalej úcty.“*¹⁸⁶

Žiadateľ si bol vedomý, že pre úspešnosť svojej žiadosti musí zdôrazniť prenasledovanie a dištancovanie sa od vojnového Maďarska. Svedčia o tom formulácie ako „*som za maďarskej okupácie z dôvodov národnostných a politických nemohol doštudovať*“, ale aj formulácia „*som im nebol spoľahlivý*“. Zároveň v žiadosti zdôrazňoval rolu Červenej armády pri svojom oslobodení, čo bola súčasť dobového naratívu, ktorý zvyšoval jeho šancu na udelenie spoľahlivosti.

Podobne možno vnímať aj žiadosť Móra Rotha, ktorý vo svojej žiadosti uvádzal: „*Počas maďarskej okupácie živnostenský list odo mňa odobrali a nedostal som živnosť. Za moju protinárodnú činnosť v ČSR bol som maďarskými polic. [policajnými] orgánmi zaistený.*“¹⁸⁷

Zároveň sa v žiadosti odvolával na skutočnosť, že v Československej republike bol zvolený do mestského zastupiteľstva ako stály člen Československej živnostnícko-obchodníckej strany.¹⁸⁸

Tento argument nebol náhodný. Viacerí členovia židovskej komunity sa totiž v medzivojnovom období angažovali v opozičných maďarských politických stranách. Argument týkajúci sa členstva v uvedenej pročeskoslovenskej strane mal jasne dokazovať lojalitu k Československu. Pre slabšiu znalosť slovenského jazyka to bol pre daného žiadateľa logický argument. Preverovacia komisia však reagovala na jeho žiadosť rozporuplne. Žiadateľovi síce vydala osvedčenie o politickej spoľahlivosti, no to

186 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 64, č. j. 30738/45.

187 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 65, č. j. 31414/45.

188 Obchodník s drevom Mór Roth bol v roku 1932 hneď na druhom mieste kandidátky tejto strany v Košiciach. Pozri A kassai kis alkalmi pártok a kormánypártokkal kapcsolják listáikat. In *Pragai Magyar Hírlap*, 17. apríla 1932.

nezahrňalo národnú spoľahlivosť. Dobová legislatíva však nerozlišovala národnú spoľahlivosť a politickú spoľahlivosť osobitne. V stanovisku k vydaniu osvedčenia sa píše:

„Národný výbor mesta Košíc týmto úradne svedčí, že Mór Roth, narodený v S[z]ikso, príslušný do Košíc, je národnosti maďarskej, ale ohľadom jeho politickej spoľahlivosti neboli zistené žiadne námietky. Toto osvedčenie sa vydáva dočasne do prevedenia preverovacieho pokračovania.“¹⁸⁹

Neštandardný výsledok preverovacieho konania ukazuje, že na jeseň 1945 členovia preverovacích komisií stále nevedeli, ako postupovať v prípade tých preživších holokaustu, ktorí nerozprávali dobre slovensky a ktorých na základe tohto atribútu nevedeli identifikovať ako Slovákov. Zo strany Povereníctva vnútra preto boli vydané smernice, ktoré upresňovali detaily týkajúce sa vydávania osvedčení spoľahlivosti pre rasovo prenasledované osoby. V smernici sa uvádzalo, že *„bez ohľadu na obcovaciu reč a iné znaky treba tieto osoby považovať za Slovákov a Čechov, alebo príslušníkov inej slovanskej národnosti, keď sa pri súpise v roku 1938 hlásili k národnosti slovanskej.“¹⁹⁰* V prípade území, ktoré počas vojny boli súčasťou Maďarska, smernica zároveň určovala, že pri týchto osobách nie je možné brať do úvahy sčítania realizované okupačnými úradmi. Smernica okrem toho definovala ďalšie podmienky pre určovanie slovenskej a českej národnosti v prípade rasovo prenasledovaných osôb. Stačilo, aby splnili jednu z nasledujúcich podmienok: 1. Prihlásenie sa k slovenskej alebo českej národnosti v čase podania žiadosti¹⁹¹; 2. Znalosť slovenského alebo českého jazyka; 3. Prihlásenie sa k slovenskej alebo českej národnosti pred iným úradom v minulosti; 4. Doloženie dokladu o navštevovaní školy s vyučovacím jazykom slovenským;

189 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 65, č. j. 31414/45.

190 ŠA KE, f. OÚoÚ, šk. 1, Zisťovanie národnosti osôb židovského pôvodu.

191 Stačilo podpísať vyhlásenie, že deklarujú jednu z týchto národností priamo pred príslušným úradom.

5. Preukázanie sa dokladom o prihlásení k slovenskej alebo českej národnosti pri sčítaní v roku 1930.

K častým argumentom patrili aj demokratické zmýšľanie a pročeskoslovenský postoj. V tomto duchu sa niesla žiadosť o udelenie osvedčenia o spoľahlivosti obchodníka s textilom Ignáca Rotha.

„V roku 1918, keď vznikla Republika Československá, zdržoval som sa v Košiciach. Svoje deti dal som chodiť do slovenských škôl. Cez celý čas podporoval som tak hnutie československé ako aj demokratické, vždy som bol slovenského zmýšľania a tak v roku 1937 bol som zvolený do Výboru mesta Košíc zo strany Československej Obchodnej a Živnostenskej strany. V dobe zvýšeného nebezpečia Republiky v roku 1938-om účinne som sa zúčastnil zbieracej akcie na obranu štátu a branneho zboru, nazbieral som viac miliónov korún, čo môžem aj potvrdením dosvedčiť. Následkom toho bol som po obsadení tohoto územia Maďarmi – keďže preto som bol ako horlivý Čechoslovák oznámený – bol som stále prenasledovaný, živnosť bola mi odňatá a vrátená mi bola len na tretiu milostnú žiadosť.“¹⁹²

Jeho žiadosť je dôležitým zdrojom pre lepšie pochopenie situácie, v ktorej sa preživší nachádzali a ako formulovali svoje žiadosti. V prípade Ignáca Rotha je nevyhnutné pripomenúť, že patril k členom predsedníctva ŽNO Košice.¹⁹³ Pred rokom 1944 zastával významné posty v ortodoxnej obci. Počas holokaustu sa ukrýval, vďaka čomu patril medzi hlavných predstaviteľov života obnovujúcej sa židovskej komunity v Košiciach okamžite po prechode frontu. Bezpochyby mal teda dobrý prehľad o politicko-spoločenskej situácii v Československu. Žiadosť písal tak, aby čo najviac zdôraznil svoj pročeskoslovenský postoj pred rokom 1938. V jeho žiadosti nie je ani zmienka o rasovom prenasledovaní. Ak spomínal perzekúcie, tak len v rámci jeho československého

192 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 76, č. j. 42504/45.

193 Pozri kapitolu o Židovskej náboženskej obci.

postoja a cítenia. Viackrát zdôraznil, že bol maďarskou štátnou mocou vnímaný ako priaznivec Československa, čo bol podľa neho dôvod jeho prenasledovania. Udalosti, ktoré by bližšie vysvetlili okolnosti jeho ukrývania po nemeckej okupácii Maďarska až do oslobodenia mesta, v žiadosti vôbec nespomínal.

K často používaným argumentom povojnových žiadostí o získanie osvedčenia o spoľahlivosti patrila politická afiliácia žiadateľa, ako ukazuje napríklad žiadosť Zoltána Pasternaka (1909). Okrem toho v žiadosti obhajoval svoj protimaďarský postoj aj činnosťou ostatných rodinných príslušníkov. Zdôrazňovanie skutkov rodinných príslušníkov počas vojny, prípadne aj pred ňou, patrilo tiež k pomerne často používaným argumentačným stratégiám pri dokazovaní spoľahlivosti. Táto stratégia vyplývala zo systému preverovacích konaní, ktoré sú uvedené už v predchádzajúcej kapitole. Štát pri overovaní toho, či je daná osoba lojálna, kontroloval nielen činnosť preverovaného, ale aj jeho rodiny či dokonca okruhu priateľov, v ktorom sa dotýčný pohyboval. Preto ak mal preverovaný v rodine osobu, ktorá bola politicky perzekvovaná, v žiadosti to osobitne prízvukoval.

„Udávam, že som repatriant, že v r. 1942 maďarskí fašisti odvliekli ma do pracovného tábora, odkiaľ som sa v marci t. r. vrátil. V roku 1944 deportovali mojich rodičov a brata do Nemecka a dosiaľ sa z nich ani jeden nevrátil. V roku 1941 moju sestru a jej manžela Bohumila K. zastrelili v Prahe Nemci, lebo boli členmi českej ‚mafie‘. – Ďalej poznamenávam, že môj otec emigroval r. 1919 z Maďarska, a to z politických dôvodov, keďže bol tam prenasledovaný pre protihorthyovskú činnosť. – V prvej republike, ako aj po celú dobu obsadenia maďarmi vždy hlásil som sa k židovskej národnosti. Som členom komunistickej strany. Bol som všeobecne známy, že som protifašistického zmysľania. Úfajúc, že mojej žiadosti bude vyhovel. S úplnou úctou. Zoltán Pasternak.“¹⁹⁴

194 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 78, č. j. 45579/45.

V neposlednom rade argumentačnou stratégiou preverovaných bolo dokazovanie svojho slovenského myslenia, resp. cítenia, teda to, čo by sme dnes nazvali slovenskou identitou. Na jej preukázanie zdôrazňovali preživší holokaustu vo svojich žiadostiach napríklad to, že navštevovali slovenské školy, ako to vo svojej žiadosti urobila Zuzana Vargová, alebo sa opierali o svedectvá svojho okolia a kolegov.

„Pripojujem vysvedčenie slovenského reálneho gymnázia v Košiciach na dôkaz toho, že som chodila už pred rokom 1938 do slovenských škôl. Som slovenskej národnosti a pri žiadanom sčítaní ľudu, ani počas maďarskej okupácie, som sa neprihlásila k národnosti maďarskej alebo nemeckej.“¹⁹⁵

To, že argumentácia týkajúca sa rasového prenasledovania nebola zárukou udelenia osvedčenia o spoľahlivosti, demonštruje napríklad žiadosť Emila Felda (1927).

„Od narodenia 1. V. 1927 som obyvateľom Košíc. Teraz mám 19 rokov a toto osvedčenie potrebujem ku skúške dospelosti. Pre moju maloletosť žiadnej politickej činnosti som sa nezúčastnil. Otec, Andrej Feld, od 1916 roku je členom strany sociálne-demokratickej, kde viac funkcií doplňoval. Od r. 1940 do r. 1943 bol v pracovných táboroch v Maďarsku pre svoje politické presvedčenie a rasovú príslušnosť. Od mája 1944 do 10. februára 1945 bol som väznený v nemeckom koncentračnom tábore, ako aj moji rodičia. Celá rodina okrem nás troch stala sa obeťou plynových komôr. Náš byt vyplundrovali Nemci, nilaši aj ostatní obyvatelia. Podľa týchto prosím mňa uznať ako národne, štátne a ľudovo-demokraticky spoľahlivého.“¹⁹⁶

Preverovacia komisia počas preverovacieho procesu vyhodnotila, že je maďarskej národnosti a žiadosť o udelenie spoľahlivosti

195 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 57, č. j. 24919/45

196 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 182, č. j. 24579/46.

zamietla. Za rozhodujúce hľadisko komisia považovala sčítanie z roku 1930, v ktorom sa celá rodina prihlásila k maďarskej národnosti. No následne Emil Feld napísal druhú žiadosť, ktorej tón bol naliehavejší a zo žiadosti možno cítiť veľké rozhorčenie nad rozhodnutím komisie.

„Odvolávajúc sa na výmer č. 24579/46, ktorým mi bola žiadosť o udelenie národnej a štátnej politickej spoľahlivosti odmietnutá dňa 4. VI. 1946. Proti tomuto rozhodnutiu preverovacej komisie čo najrozhodnejšie apelujem. Svoje dôvody uvádzam nasledovne. Ct. [ctená] preverovacia komisia nebola ohľadom na to, čo som v svojej žiadosti zdôrazňoval, že za Horthyho režimu bol som prenasledovaný a spolu s rodičmi z politických a rasových dôvodov väznený. Z politických dôvodov preto, lebo môj otec od roku 1916, teda 30 rokov, bol neprestajne členom strany sociálne demokratickej, čo v očiach fašistov bola priťažujúca okolnosť, lebo za bývalej ČSR táto strana bola vládnu politickou stranou. Z týchto príčin bol v Maďarsku 3 roky v pracovnom tábore (1940 – 1943), lebo ako pokrokově smýšľajúci bol udaný maďarským úradom, ktorí ho zaistil(i) a do núdzového pracovného tábora ho dali.“¹⁹⁷

Ako ďalej vysvetľuje, existovali podľa neho aj národnostné dôvody perzekúcie:

„Z národnostných dôvodov sme boli prenasledovaní preto, lebo v roku 1935 na našu žiadosť sme dostali prepustenie zo zväzku Maďarského štátu. Týmto rozhodnutím sme všetky zväzky s maďarskou národnosťou prerušili. Z tejto príčiny počas okupácie boli sme v evidencii u KEOK[H]¹⁹⁸ (Kontrola cudzincov).“¹⁹⁹

197 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 182, č. j. 24579/46.

198 Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság bol úrad patriaci pod ministerstvo vnútra. Bol zodpovedný za deportácie židovského obyvateľstva bez štátneho občianstva do obce Kamenec Podolský.

199 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 182, č. j. 24579/46.

V roku 1935 teda celá rodina žiadala o zrušenie maďarského štátneho občianstva, čo následne po pripojení Košíc k Maďarsku v roku 1938 znamenalo, že jej členovia boli považovaní za cudzích štátnych príslušníkov. Židia, ktorí neboli maďarskými občanmi, čelili nebezpečenstvu smrti už od roku 1941. Z celého Maďarska bolo v tomto roku vysťahovaných viac než 20 tisíc Židov bez štátnej príslušnosti vrátane niekoľkých stoviek Košičanov. Zahynuli v masakri neďaleko obce Kamenec Podolský.²⁰⁰ Z dokumentov sa nedozvieme, ako sa podarilo tomuto osudu vyhnúť pisateľovi tejto žiadosti. Jeho odvolanie však pokračuje ďalej:

„Ct. [ctená] preverovacia komisia dňa 4. VI. 1946 nebola ohľadom na to, že ako rasovo prenasledovaní boli sme odvečení roku 1944 do koncentračného tábora. Tak isto ct. preverovacia komisia pri príležitosti prejednávania mojej politickej spoľahlivosti nejednala podľa dekrétu č. 33/1945 Sb. pána Prezidenta, v ktorom dekréte je ustanovené nasledovné: Zachová sa čsl. št. občianstvo osobám, ktoré by pre svoju nemeckú alebo maďarskú národnosť mali podľa § 1 odst. 1.2. československé štátne občianstvo stratiť, avšak preukážu, že ostaly vernými ČSR, nikdy sa nespreneverili proti národu českému a Slovenskému, buď sa činne zúčastnili boja za jeho oslobodenie, alebo trpeli pod nacistickým alebo fašistickým terorom, či už z dôvodov politických (národnostných), alebo rasových. Prosím, aby bol braný zreteľ na dôvody uvedené v žiadosti a politická spoľahlivosť bola znovu prejednaná podľa stanoveného dekrétu.“²⁰¹

Po odvolaní preverovacia komisia prehodnotila svoje pôvodné stanovisko a doklad o národnej a politickej spoľahlivosti Emilovi Feldovi 12. júla 1946 vydala. Zo zápisnice z preverovacieho konania vyplýva, že tak urobila na základe dokladu od preverovaného,

200 K masakru v Kamenci Podolskom pozri EISEN, George. *A Summer of Mass Murder : 1941 Rehearsal for the Hungarian Holocaust*. West Lafayette : Purdue University Press, 2023. 376 s.

201 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 182, č. j. 24579/46.

ktorým potvrdil svoju slovenskú národnosť. Jeho ustanovenie za spoľahlivého vyplynulo z potvrdenia, že je Slovák, nie pre dôvody, ktoré v žiadosti spomínal. Tento prejav osobnej iniciatívy bol veľmi dôležitý, pretože práve takéto konanie často rozhodovalo o úspechu pri získaní osvedčenia. Ukazuje to, že jednotlivci neboli len pasívnymi príjemcami rozhodnutí úradov, ale v určitých situáciách dokázali proces ovplyvniť vlastnou angažovanosťou a odhodlaním.

1.2 Argumenty pred preverovacou komisiou

V predchádzajúcich častiach som spomínala, že preživší museli (podobne ako väčšina obyvateľstva) formálne požiadať o udeľenie osvedčenia o politickej a národnej spoľahlivosti, následne sa dostaviť pred preverovaciu komisiu a tam odpovedať na otázky kladené jej členmi. Nestačilo teda len podať žiadosť, dôležitú rolu hrala aj samotná účasť na preverovaní. Okrem argumentov využívaných v žiadosti podstatné bolo aj to, ako uvedenými argumentmi žiadateľ presvedčil členov komisie. Zároveň tieto zápisnice ukazujú postoj členov komisie k jednotlivým preverovaným.

Zápisnice sú síce hlavným prameňom pri skúmaní argumentov pri preverovacích konaniach, no vhodne ich môžu dopĺňať aj memoáre, ako sú napríklad nepublikované spomienky rodiny Friedmanovcov. Originál memoárov je písaný v hebrejčine, no boli preložené aj do francúzštiny. Nachádzajú sa v súkromnom archíve rodiny.²⁰²

„Dostali sme aj predvolanie, aby sme sa dostavili pred schvaľovaciu komisiu, v určený čas, do veľkej siene košickej radnice. Prišli sme s otcom a videli sme výbor sediaci na pódiu: bolo tam asi desať ľudí, všetci mladí, pochádzajúci z Košíc, Slováci. Začali čítať podľa abecedného poradia. Väčšina ľudí bola hotová rýchlo a dostala dve alebo tri otázky: boli ste členmi SS alebo iného fašistického hnutia?²⁰³ Odpoveď bola vždy: Nie! Samozrejme, nikto to neoveroval, len sa formálne pýtali. Vtom vošiel jeden Žid. Otázky sa náhle zmenili – ‚Hovoríte po slovensky alebo po maďarsky?‘ – ‚Narodil som sa

202 Za sprístupnenie francúzskeho prekladu ďakujem rodine Friedmanovcov aj Pavlovi Šalamonovi.

203 Tu mal autor spomienok zrejme na myslí členstvo v Strane šípových krížov.

v Košiciach, odpovedal vypočúvajúci, „a celý život som hovoril len po maďarsky. Rozumiem aj po slovensky.“ „Samozrejme,“ začali sa vysmievajúť, „rozumieš aj po slovensky. Ale my chceme vedieť, či sa vieš začleniť do národnej kultúry.“ Zo sály sa ozvali otvorene antisemitské poznámky: „Zase ste prišli kaziť slovenský národ.“²⁰⁴

Tón textu naznačuje, že za zatvorenými dverami miestnosti č. 114, kde prebiehali preverovacie konania, sa odohrávali situácie, ktoré len ťažko možno označiť za objektívne preverovanie lojality preživších holokaustu. Na vykreslenie atmosféry počas preverovacích konaní, ale aj toho, ako boli vnímané osoby s nejednoznačnou identitou, výborne poslúži aj článok z 12. júla 1946, publikovaný v denníku Východoslovenská Pravda. Títo Košičania boli dobovou spoločnosťou nielen vnímaní ako nespoľahliví, ale ich identita bola v dobovom diskurze zosmiešňovaná.

„Dvere číslo 114 v budove košického MNV stávajú sa vždy v utorok delimitačnou čiarou medzi tými, ktorí čakajú na preverenie, a tými, ktorí sa už zbavujú pred komisiou na osudnej stoličke posledných záchvevov z nevšedného nervového vypätia. Videl som – a mám na to svedkov – ako mladej švárnej deves vibrovalo svalstvo na pažiach, keď sadala pred preverovací zbor, ako starý strýčko potrhával v tejto pozícii nervózne fúzami, ako mladý študent bezradne narábal skoro zbytočnými rukami, ako fešná brunetka mimovoľky zívla, len aby premohla svoje rozpaky [...] A verte mi, niet sa čo rozpakovať. Výsluch je demokratický a ohľaduplný. Ale medzi stránkami je málo masových rečníkov. Preto je im úzko, keď sa majú pred širokým fórom rozprávať o svojom curriculum vitae a keď sa majú prípadne zaoberať vecami, ktoré sú len predsa – nepríjemné. Tragédia košického občana vyplývajúca zo zemepisného položenía a histórie mesta vystupuje tu v miestnosti č. 114 veľmi vypukle pred oči.“²⁰⁵

204 PERNIK, Benjamin Yomi. Autobiographie. Nепublikované, 1996, s. 116–117. Zdroj: Súkromný archív jeho rodiny.

205 Dvere č. 114 na košickom MNV. In Východoslovenská Pravda, 12. júla 1946.

Dvere č. 114 na košickom MNV

„Dvere číslo 114 v budove košického MNV stávajú sa vždy v utorok delimitačnou čiarou medzi tými, ktorí čakajú na preverenie, a tými, ktorí sa už zbavujú pred komisiou na osudnej stoličke posledných záchvevov z nevšedného nervového vypätia. Videl som – a mám na to svedkov – ako mladej švárnej deves vibrovalo svalstvo na pažiach, keď sadala pred preverovací zbor, ako starý strýčko potrhával v tejto pozícii nervózne fúzami, ako mladý študent bezradne narábal skoro zbytočnými rukami, ako fešná brunetka mimovoľky zívla, len aby premohla svoje rozpaky [...] A verte mi, niet sa čo rozpakovať. Výsluch je demokratický a ohľaduplný. Ale medzi stránkami je málo masových rečníkov. Preto je im úzko, keď sa majú pred širokým fórom rozprávať o svojom curriculum vitae a keď sa majú prípadne zaoberať vecami, ktoré sú len predsa – nepríjemné. Tragédia košického občana vyplývajúca zo zemepisného položenía a histórie mesta vystupuje tu v miestnosti č. 114 veľmi vypukle pred oči.“

18 hodín denne! a neuvieriteľne presvedčujúcim vyznaním slovenskosti, s ktorou nemal, pravda, nikdy nič spoločného. Komisia sa pri jeho výpovedi zachováva dôstojne, hoci niektorí nevedia potlačiť útrpný úšľach na tvári. Nie, neokabáti ich! Nechcem, pravda, týmto vysloviť tézu o neomylnosti košickej preverovacej komisie. Viem totiž, že je v Košiciach prinajmenšom toľko odporcov tejto inštitúcie, koľko je tu rohov ulíc. A v tejto prekrásnej metropole sa človeku predsa len nechce zomrieť! Ale jedno si trápne povedať z mosta do „prosta: Nevrhajte na prípeku, ale predložte svoje sťažnosti písomne, podajte námietky a potom, keby sa náprava nestala, prídte k nám, do redakcie. My vás pozorne vypočujeme a v spravodlivom rozhorčení budeme vedieť, čo robiť.

Nuž, ale toto všetko prichádza človeku len tak mimochodom na um, keď sa komisia medzi sebou starostlivo radí za zavretými dverami o jednotlivých prípadoch. Teraz sa však už číta za dvermi ďalšia dvadsiatka mien a miestností sa o chvíľu ozve tlkotom dvadsiatich ušľachovaných sŕdc. „Predstápte. Blížšie! Ešte bližšie! Sadnite si!“ Teraz to začína. Bože, čo len robíte s tými rukami. Trásu sa ako pri matúre. Konečne spásnosť otázky. Trápne ticho prechádza pozvoľna do družného hovoru. „Ako čítate?“ – pýta sa predseda. „Spatne“. Malé nedorozumenie. „Ako čítate slovensky, maďarsky?“ – vpsvetľuje predseda. „Ach tak“, uvedomuje si Košičan. „No... slovensky.“ Ďalší. „Akej ste národnosti?“ „Československej.“ Strýko si zrejme neprečítal košický program. Ale neďvome sa, nie je Košičan. Je z Moravy a preto nakoniec ustafuje: „Som moravský Slovák.“ Staršia pani má zas nedorozumenie nižšieho rázu. Ona je košická (?!). Národnosti! S údivom sa dozvedá, že takejto národnosti niet. Iná vychvaľuje svojho muža, že vie správne po slovensky „podľa gramatiky“. Ďalšia udáva, že je z „Kráľova Clumca“. A tak to ide rad radom. Kým div, keď za takýchto okolností aj úradník za stolom pašuje veľkodušne lakýrku na lekárku. Stránka sa

zato však neurazila i keď sa dnes stalo módou vyhlasovať lekárku za smrť. Iste si uvedomila, že tá tieto reči, tieňom minulosti. Mladý otec je hrdý na to, že jeho deti vždy – i za okupácie – chodili do slovenskej školy. Aby svoju statočnosť podčiarkol, dodáva celkom vážne: „Aj dnes chodia len (!) do slovenskej školy.“ Trápne je to, keď sa mladé dievča musí komisií zdôveriť, že sa mieni „vdávať“ a preto potrebuje „poľahivosť“. Je len otázka, či táto „poľahivosť“ bude stačiť jej „čestníkovi u Prahy“. Dvadsiatka kandidátov preverenia sa minula ani dvadsiatka Chesterfieldiek a na stoličke sedí už jej posledný člen. Je to tá brunetka, o ktorej už bola vyššie reč, že rozpacíte zívla... No, po výpovedi premiesla sa jej rozpaky na preverovací korpus, ktorý pozostáva nepočetne zo samých mužov. Ale prosím vás, ako by sa mužov nezmočnili akési „nejasné“ počty, keď dievča vstanie granatier a na pripomienku, že hľadá za dvermi počkat, zvrtna sa koľakrát ako na javisku a pohotoť odpovie: „Keď sa mi bude chcieť!“ A verte mi, kázali počkať aj sedemdesiatročným starcom, aby im – totiž – oznámili výsledok preverovania. A hľa, mladá brunetka to na iné obrátila...

Páni z komisie milujú svoje remeslo. Neznamená to im ani po roku. Veď ináč by boli skúrili z miestnosti, aby sekundu po preverovancom úkone nezastalo tu po čom ani pamätníka. A oni! – Začínajú sa navzájom pre-vero-vat! Ale toto už patrí do zákulisia. Bolo by neslušné všetko vynášať na svetlo božie. Bol by to ostatne i hrubý nevdak za to, že ma tak dôverne pošli do svojho kruhu.

Ale smiech nabok! Po tejto hodinke košickej „slovenčiny“ si uvedomujeme, koľko blahovôle a vytrvalého úsilia treba, aby boli zahladené čierne stopy okupácie, aby všetci tí poctiví Košičania, ktorí sa stali jej obeť, organicky splynuli so slovenským prostredím. Košičania však tiež chápu, že dosiahnutie spoľahlivosti ich k tomu zavarzuje. (jr)

Obr. 21 Článok uverejnený v denníku Východoslovenská Pravda o priebehu preverovacích konaní.

Preverovacia komisia pozostávala z predsedu komisie a ďalších dvoch až štyroch členov, ktorí boli vymenovaní najmä spomedzi členov národného výboru. Okrem nich bol prítomný aj referent preverovacieho oddelenia národného výboru a zapisovateľka. Po preštudovaní materiálov, ktoré žiadateľ komisii predložil, členovia komisie kládli preverovanému doplňujúce otázky.

Cieľom bolo zistiť, či je dotýčny slovenského „cítienia“. Členovia komisie sa niektorých preverovaných pýtali priamou otázkou: „Ako cítite?“ Vznikali tak aj smutno-smiešne situácie, keď odpovedali, že sa cítia „špatne“. Samozrejme, komisia nemyslela na duševné alebo fyzické rozpoloženie, ale na skutočnosť, či daná osoba „cíti“ slovensky alebo maďarsky. Posúdenie etnickej identity sa však neodohrávalo len v rámcoch stanovených v dobovej legislatíve, tak ako som o nich písala. Dôležité bolo, ako etnicitu chápali členovia preverovacej komisie. Tí najčastejšie kládli preverovanému otázky týkajúce sa miesta narodenia rodičov či navštevovaných škôl, ale aj k akej národnosti sa dotýčny prihlásil v roku 1930 a či mal o tomto hodnoverný doklad. Komisie mali mať prístup k sčítacím hárkom zo sčítania ľudu v roku 1930, ktoré mali slúžiť ako istý objektívny ukazovateľ etnickej identity preverovaného. Je dôležité podotknúť, že ako objektívny ho možno chápať len v zmysle, že dotýčny sa v roku 1930 prihlásil k určitej národnosti. Etnická identita je však premenlivou kategóriou, ktorá podlieha rôznym faktorom. Predovšetkým ak vezmeme do úvahy, že dotýčny čelil takej fatálnej skúsenosti, akou bol holokaust. Posudzovať preto etnickú identitu na základe údajov starších ako 15 rokov je prinajmenšom diskutabilné. Navyše túto skutočnosť musel preverovaný väčšinou sám dokazovať, pretože ako demonštrujú mnohé zápisnice z preverovacích konaní, členovia komisie nemali k dispozícii reálne sčítacie hárky.

Pochybnosti u členov komisie o etnickej identite preživších holokaust možno vidieť v mnohých zachovaných spisoch. Zo zápisnice z preverovania preživšieho holokaust Aschera Alberta Brennera môžeme vidieť, že komisia nebola presvedčená o jeho lojalite:

„Na otázku referenta Jána Vátru, že kde sa narodili rodičia, odpovedá, že otec v Zborove, matka v Berehove. Na ďalšie otázky predsedu komisie udáva, že je obchodným cestujúcim. V roku 1930 sa hlásil k slovenskej národnosti, t. č. býval v Košiciach, Šrobárova ul. č. 37. Počas maďarskej okupácie sa po celú dobu skrýval, lebo bol rasove prenasledovaný. V roku 1938 – 1940 sa nehlásil k žiadnej národnosti, lebo sa nepamätá na to, že by takéto sčítanie sa vtedy prevádzalo. Do školy vôbec nechodil, lebo mu to jeho náboženstvo nedovoľovalo, nadobudol však 4 tr. [triedy] ľudovej školy šk. [školského] vzdelania u jedného študenta. Doma vyprával stále len po židovsky, teraz rozpráva po slovensky. Keďže komisia má pochybnosť o pravdivosti údajov, preverovanie odročuje na ďalší termín a zároveň podáva šetrenie na Obl. [oblastný] bezpečnostný referát v Košiciach.“²⁰⁶

V podobnej situácii sa nachádzal aj ďalší preživší – Alexander Gelber (1909).²⁰⁷ O jeho lojalite nepresvedčila preverovaciu komisiu jeho argumentácia týkajúca sa slovenskej etnicity, ktorú uvádzal v žiadosti.

„Hlásil som sa vždy k slovenskej národnosti, od r. 1919 – 1926 študoval som na slovenskej vyššej reálke v Košiciach, potom na právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, kde som dostal absolútórium v r. 1932. Bol som spolupracovníkom časopisov Slovenské zvesti, Robotnícke noviny, Dav, Tvorba atď.“²⁰⁸

Niektorí členovia preverovacej komisie ho podozrievali z pro-maďarskej orientácie, keďže údajne bol redaktorom miestnych maďarských novín Kassai Újság. Preverovacie konanie, ktoré sa konalo 27. novembra 1945, preto nebolo ukončené a správanie

206 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 182, č. j. 24738/46.

207 Podľa sčítacieho hárka sa Alexander Gelber v roku 1930 prihlásil k maďarskej národnosti. Pozri SNA, f. Sčítanie ľudu 1930, šk. 361, číslo hárka 479, Bačányiho 27, Košice.

208 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 192, č. j. 28736/46.

preverovaného malo byť prešetrené bezpečnostnými orgánmi.²⁰⁹ O viac než šesť mesiacov preverovacie konanie pokračovalo. Bezpečnostné orgány vo svojom stanovisku pre preverovaciu komisiu uviedli, že preverovaný „*sa síce t. č. [toho času] hlási k národnosti slovenskej, avšak túto pravdepodobne len predstiera, keďže v jeho domácnosti, ako aj na verejnosti uprednostňuje jazyk maďarský*“.²¹⁰

A tak v prospech preverovaného musel zasiahnuť Zväz protifašistických politických väzňov (ďalej len SPROV). Úlohou zväzu bolo okrem iného preverovať spoľahlivosť tých, ktorí o sebe tvrdili, že boli politicky perzekvovaní a mohli sa následne stať členmi zväzu. Zväz mal predovšetkým zastupovať sociálne, hospodárske a kultúrne záujmy svojich členov.²¹¹ Od konca septembra 1945 v Košiciach fungoval jeden z piatich oblastných sekretariátov SPROV-u. Na rozdiel od Združenia rasovo prenasledovaných (SRP)²¹² teda nešlo o organizáciu, ktorá by primárne zastupovala členov židovskej komunity, no mnohí preživší patrili aj medzi členov SPROV-u. Pri preverovaní Alexandra Gelbera zohralo rozhodujúcu úlohu práve členstvo v tejto organizácii, a tak mu národný výbor 15. júla 1946 vydal osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti.

Ako som už uviedla, osobné kontakty preverovaných boli dôležitým faktorom pri preverovacích konaniach. Mnohí preživší holokaust museli pred preverovacou komisiou dokazovať svoju lojalitu svedectvami. Najväčšiu váhu mali, samozrejme, svedectvá pochádzajúce z okruhu politickej elity. To bol aj prípad advokáta Pavla Glücka. Pri preverovaní spoľahlivosti sa okrem iných

209 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 192, č. j. 28736/46.

210 *Tamže*.

211 ŠA KE, f. Krajský výbor zväzu protifašistických bojovníkov v Košiciach 1945 – 1960, Inventár.

212 K činnosti SRP pozri BUMOVÁ, I. Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu, s. 44-66.

dokladov v jeho spise zachoval aj list Štefana Kaifera – v čase písania listu stále predsedu Správnej komisie mesta Košice – adresovaný Antonovi Harčarovi.²¹³

*„Milý priateľ! Doručiteľ tohto listu je môj dobrý priateľ z Košíc. Nachádza sa v desperátnom položení fyzickom i duševnom. Je to jeden z najpochťivejších kolegov, ktorý mal vždy kladný postoj k ČSR. Je tak po stránke národnej, ako i politickej úplne spoľahlivý a mohol by konať osožné služby v službách mesta, poprípade v Národnom výbore. Je po každej stránke veľmi korektný a svedomitý. Prosím, aby si sa ho ujal v každom smere a pomôž mu dostať sa späť do riadneho života. Praha, 5. VI. 1945. S úprimným pozdravom Tvoj Štefan.“*²¹⁴

213 Štefan Kaifer sa v tom čase presúval medzi Košicami a Prahou, kde pôsobil na ministerstve spravodlivosti, kam odišiel v máji 1945.

214 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 192, č. j. 28736/46.

2 • Žiadosti o pridelenie hnuteľného a nehnuteľného majetku

Už v predchádzajúcich kapitolách som písala o možných riešeniach smerom k vráteniu hnuteľného a nehnuteľného majetku preživším holokaustu, navrhovaných miestnou politickou elitou v Košiciach. Minimálne v prvých mesiacoch po prechode frontu môžeme vidieť, že vedenie mesta preukazovalo ochotu tento majetok vrátiť, resp. ho distribuovať medzi tých, ktorí sa do mesta vracali z koncentračných táborov či úkrytov. Túto skutočnosť potvrdzujú okrem archívnych dokumentov aj viacerí preživší holokaustu z Košíc, ktorých svedectvá nájdeme uložené v databáze *USC Shoah Foundation Visual History Archive*.²¹⁵

Situácia s nehnuteľným majetkom v Košiciach mala svoje špecifiká, ktoré súviseli najmä s demografickými zmenami. Ako som už uviedla v predchádzajúcej časti, Košice už v roku 1938 zažili veľký úbytok obyvateľstva, spôsobený udalosťami prvej Viedenskej arbitráže. V januári 1939 preto bolo v meste až 5 000 voľných bytov. Napriek tomu, že do mesta prúdili noví štátni zamestnanci, aj koncom roka 1940 v meste evidovali ešte stále 1 700 voľných bytov.²¹⁶ Ďalší úbytok obyvateľstva bol spôsobený deportáciami židovského obyvateľstva na jar 1944, keď sa v Košiciach „uvoľnilo“

215 Napríklad: USC Shoah Foundation Visual History Archive, Interview Code 40712, Alzbeta Neufeldová, 7. február 1998.

216 Viac pozri CSŐSZ, L. – SZEGHY-GAYER, V. *Petitioners of Jewish Property in Košice...*, s. 83.

2100 bytov.²¹⁷ A napokon nesmieme zabudnúť na evakuáciu časti obyvateľstva v súvislosti s prechodom frontu a tiež na to, že od polovice februára 1945 boli z Košíc postupne vysťahovaní anyáši, teda verejní zamestnanci, ktorí prišli do Košíc po novembri 1938. V meste sa preto na jar a v lete 1945 nachádzalo pomerne veľké množstvo voľných bytov, ktoré boli dočasne využívané aj povojnovými československými orgánmi, resp. boli určené pre tých štátnych a verejných zamestnancov, ktorí do mesta prichádzali po prechode frontu. Časť bytov bolo určených aj pre dôstojníkov Červenej armády, ktorým zaistovalo už konkrétne prázdné byty oblastné veliteľstvo Zboru národnej bezpečnosti.²¹⁸

Dôležitým faktorom bola aj štruktúra vlastníctva nehnuteľností. Veľká časť preživších bývala pred deportáciami v prenajatých domoch alebo bytoch, neboli vlastníkmi danej nehnuteľnosti. Po návrate do Košíc sa mohli ocitnúť v situácii, že ich predchádzajúci byt bol obsadený, a preto sa obrátili na mesto so žiadosťou o poskytnutie iného voľného bytu. Napríklad už spomínaný advokát Pavol Glück (1904) žiadal o pridelenie jedného z troch konkrétnych bytov, ktoré uviedol priamo v žiadosti. V jeho bývalom byte totiž už býval strážmajster Zboru národnej bezpečnosti.²¹⁹

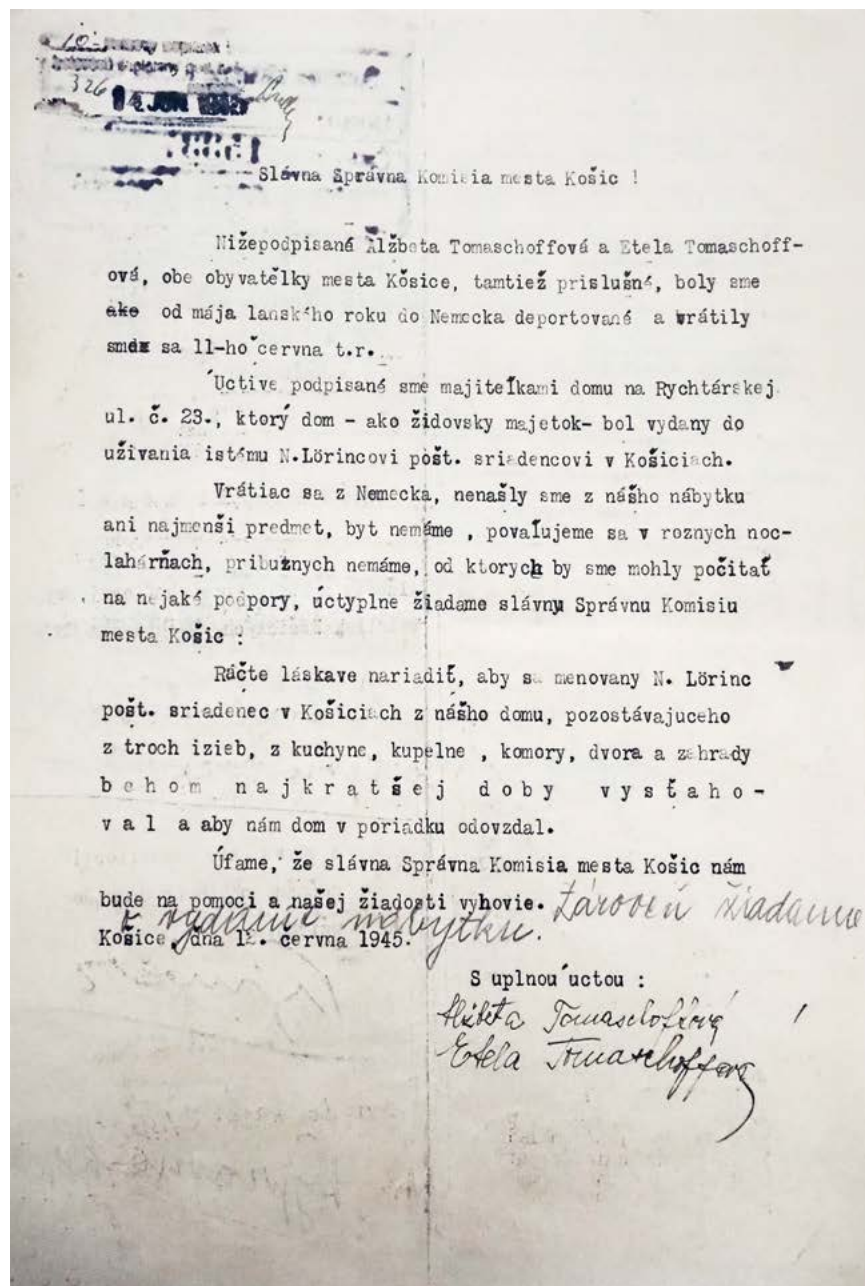
Preživší sa bežne stretávali s tým, že byt, v ktorom bývali pred deportáciou a ktorý nebol ich vlastníctvom, bol národným výborom pridelený už niekomu inému. Ak bol byt obsadený, žiadosť o jeho pridelenie väčšinou zamietol.²²⁰ Je zvlášť dôležité zdôrazniť, že byty boli týmto spôsobom pridelované aj po 19. januári 1945, teda v čase, keď už Košice boli opäťovne súčasťou Československa.

217 *Tamže*.

218 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 39, č. j. 9171/45.

219 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 47, č. j. 17332/45.

220 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 20, č. j. 2847/1945.

Obr. 22 Žiadosť o vrátenie domu na Rychtárskej ulici v Košiciach.

V Košiciach museli teda preživší holokaustu čeliť situácii, keď ich byty alebo domy boli obsadené: 1. tými, ktorí o ne žiadali počas deportácií a tesne po nich, teda v čase platných rasových zákonov, 2. tými, ktorí o ne žiadali po obnovení Československa.

Národný výbor pri vybavovaní žiadosti predovšetkým skúmal, či je byt, o ktorý sa žiada, voľný, ale aj to, kto bol jeho predchádzajúcim majiteľom alebo nájomcom a či sa v byte nachádza nábytok. Mnohí po zamietnutí žiadosti osobne pátrali po voľných neobsadených bytoch a pokiaľ nejaký našli, čo najskôr žiadali národný výbor o jeho pridelenie. Vznikali aj situácie, keď daný byt obýval už iný preživší holokaustu.²²¹

Žiadosti o pridelenie alebo vrátenie bytu či domu boli podriadené tomu, či daná osoba získala osvedčenie o národnej a politickej spoľahlivosti. Dôležitú úlohu zohrávalo osvedčenie aj v prípadoch, keď sa preživší holokaustu usilovali o získanie inštitútu národného správcu. Podľa nariadenia č. 50/1945 Zb. n. SNR o národnej správe sa všetok majetok osôb označených za štátne nespoľahlivé na území Slovenska zaistoval štátom a dával pod správu národných správcov. Ako som spomínala už v predchádzajúcich kapitolách, do tejto kategórie patrili aj majetok nadobudnutý v dôsledku rasových zákonov. Preživší holokaustu sa preto uchádzali o funkciu národného správcu najmä v prípadoch, ak išlo o dom alebo byt, ktorý pôvodne patrili ich rodičom, starým rodičom či iným príbuzným.

V Archíve mesta Košice sa zachovali žiadosti o udelenie národnej správy, ktoré písali preživší holokaustu. Napríklad Agnesa Magdaléna Weisssová takto žiadala do národnej správy domy na vtedajšej Triede Červenej armády a Moyzesovej ulici, ktoré boli v spoluvlastníctve jej rodičov. Tí sa z vyhladzovacieho tábora nevrátili. V žiadosti adresovanej národnému výboru uvádzala, že dom je z dôvodu chýbajúceho správcu vo veľmi zlom stave,

221 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 102, č. j. 3445/1946.

vyžaduje si rôzne opravy a tiež sa z jeho správy nevyberá žiadne nájomné.²²² Opäť sa dostávame k tomu, že ak bol dom neobsadený správcom, šanca získať ho bola veľká. Pre mesto to bolo výhodné. Ak bol vymenovaný národný správca, ten bol oprávnený vyberať nájomné, z ktorého následne odvádzal mestu daň.

Zaradenie nehnuteľného majetku pod národnú správu neznamenalo jeho definitívnu konfiškáciu, ale ani trvalé pridelenie správy. Bol to akýsi prechodný stav, keď národný výbor mohol kedykoľvek a bez uvedenia dôvodu dané správctvo odňať. Národný správca mal rovnaké povinnosti a práva ako vlastník nehnuteľnosti – musel sa starať o jej technický stav, zabezpečovať údržbu a vyberať nájomné od nájomníkov. Z vybraných prostriedkov mohol financovať drobné opravy a vyplatiť si odmenu vo výške 5 % z brutto sumy nájomného. Súčasťou jeho povinností bolo aj pravidelné mesačné vyúčtovanie príjmov a výdavkov spojených so správou nehnuteľnosti, ktoré predkladal príslušnému oddeleniu národnej správy. V marci 1946 bolo takto pod národnou správou stále 252 „opustených židovských“ domov.²²³

Niektorí preživší holokaust žiadali, aby bol ich nehnuteľný majetok spod národnej správy vyňatý. To bol prípad Kataríny Halmošovej, ktorá žiadala ako dedička domu na Vodnej ulici zrušenie národnej správy. V období pred holokaustom v ňom bývala s manželom, ktorý v dome prevádzkoval gynekologickú ambulanciu. Podarilo sa jej prežiť vďaka pomoci známych v Budapešti, kde sa ukrývala spolu s ročnou dcérou.²²⁴ Manžel zahynul v pracovnom tábore.²²⁵

222 AMK, f. NvMk 1945-48, šk. 73, č. j. 40712/1945.

223 AMK, f. NvMk 1945-48, šk. 17, č. j. 11323/1948, Byty po Maďaroch, Nemcoch a kolaborantoch.

224 Prenasledovaní často volili útek do Budapešti, pretože deportácie židovského obyvateľstva z Maďarska sa týkali len vidieka.

225 Pozri <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1059910> (cit. 15. 10. 2025).

Obr. 23 Svadobný portrét Dr. Ladislava Halmoša a Kataríny Kerteszovej, odfotografovaný pred neologickou synagógou v Košiciach v roku 1937. Holokaust prežila len Katarína spolu s dvojročnou dcérou Evou. Koncom roka 1946 po krátkej chorobe zomrela, čím sa z Evy stala úplná sirota.

Obr. 24 Eva Halmošová v roku 1949.

Dom patril ako jedinej dospeljej preživšej z rodiny do jej vlastníctva, a preto od národného výboru požadovala, aby ním mohla voľne disponovať.²²⁶ V prípade tohto príbehu vieme čiastočne doplniť mozaiku ďalšieho osudu rodiny. Katarína Halmošová v roku 1946 po krátkej chorobe zomrela a zanechala po sebe trojročnú sirotu.²²⁷

Podobne postupoval národný výbor aj v prípade obchodných miestností. Tie prideliť jeho pôvodnému majiteľovi či nájomcovi, len ak boli tieto priestory voľné. Zo žiadosti Petra Cierera z júla 1945 sa dozvedáme, že ním využívanú obchodnú miestnosť na vtedajšej Štefánikovej ulici (dnes Hlavná ulica) aj so zariadením už prevádzkoval iný nájomca. Národný výbor preto jeho žiadosť o pridelenie obchodu zamietol. Miestnosťou disponoval istý Viliam Straka, ktorý uzatvoril nájomnú zmluvu s majiteľom budovy ešte v júli 1944. Spolu s ňou užíval aj jej zariadenie, ktoré však bolo majetkom Petra Cierera. Je dôležité sledovať argumentáciu oboch aktérov sporu. Cierer v odvolaní adresovanom národnému výboru uviedol: „Čo sa týka materiálnej stránky vyššie citovaného upovedomenia, som nútený konštatovať, že v danom prípade ide o obchodnú miestnosť a dielňu, ktoré boli mnou užívané a ktoré som mal v prenájme až do tej doby, kedy som bol Gestapom zaistený a deportovaný. Nevzdal som sa teda tejto obchodnej miestnosti dobrovoľne a ani nútene, ale bolo mi násilím znemožnené, aby som obchodnú miestnosť, zariadenie tejto a dielňu pokojne ďalej užíval... Tu musím poznamenať aj to, že som bol úplne vyrabovaný a moja rodina (t. j. manželka, syn a dcéra) bola Gestapom vyvraždená. Keď som bol duševne a hmotne úplne zničený, myslím, nežiadam nič prehnaneho, keď prosím o vrátenie mojej obchodnej miestnosti so zariadením a dielne.“²²⁸

226 AMK, f. NvMk 1945–48, šk. 64, č. j. 30876/1945, Katarína Halmošová. Žiadosť o zrušenie správcovstva.

227 ABS, Fondy tzv. Studijného ústavu MV, Židovské organizace, Osobní spisy migrujících osob židovské národnosti, Halmos Eva Judita.

228 AMK, f. NvMk 1945–48, šk. 55, č. j. 23768/1945.

V spise národného výboru sa zachovala aj reakcia nového nájomcu z februára 1946: „Cierera som vôbec nepoznal, ale bolo mi známe, že už začiatkom roku 1945 vrátil sa do Košíc bez rodiny, a preto, že vraj nemieni zostať v Košiciach, v dôsledku čoho sa ani o pôvodnú obchodnú miestnosť neuchádzal. Mal k tomu ovšem i iné príčiny. Neovládal vôbec slovenskú reč a s jeho maďarčinou neopovážil sa ísť do úradu s prosbou. Ako sa dozvedám, činí si nárok na moju obchodnú miestnosť až teraz. V dôsledku horeuvedeného do svojej obchodnej miestnosti už i za bývalého maďarského režimu a teraz tiež investoval som veľa peňazí a vlastnoručnej práce. V počiatočných dobách po oslobodení mohol by som bol nájst inú azda i lepšiu obchodnú miestnosť, čo teraz je úplne vylúčené. Ovšem tento stav som nezapríčinil ja, ale Cierer. Dúfam, že úrady posúdia moju vec blahosklonne a v môj prospech, keďže viem snahu nás Slovákov, aby sa Košice staly naozaj slovenskými, budú v tomto duchu podporovať živel slovenský, a nie človeka, ktorý v záujme svojho kšeftovania napochytro učí sa slovenčine.“²²⁹

V prípade celej žiadosti, ktorej vybavenie trvalo takmer rok, napokon národný výbor vyhovel Petrovi Ciererovi a nariadil novému nájomcovi vrátiť obchodné zariadenie, ktoré od júla 1944 využíval v obchodnej miestnosti. Napriek tomu aj tieto zachované listy potvrdzujú, že preživších stálo veľa energie a času získať opätovne svoj majetok.

Hnuteľný majetok predstavoval pre preživších dôležité emocionálne spojenie s ich predchádzajúcim životom. Veľmi dobre to ilustruje pôvodom Košičanka Edith Eva Eger vo svojich spomienkach publikovaných v bestselleri *Vol'ba*, ktorý vyšiel v slovenskom preklade v roku 2018.

229 Tamže.

Obr. 25 Sestry Klára, Edit a Magda Elefantové v roku 1946.

„Klavír, ktorý stál pri stene pod portrétom starej mamy, je preč. Ten klavír sme v detstve vnímali ako prirodzenú súčasť domova natoľko, že bol takmer neviditeľný, ako dych. Teraz jeho absencia dominuje celej miestnosti. Magda sa pohoršuje nad tým prázdny priestorom. S klavirom je preč aj niečo z nej. Kúsok jej vlastnej identity. Spôsob jej sebvýjadrenia. (...)

„Klavír!“ hovorí. „Našla som ho! Je v kaviarni. Náš klavír. Musíme ho získať späť!“ Majiteľ kaviarne neverí, že je náš. Klára a Magda ho na striedačku presviedčajú. Opisujú mu rodinné komorné koncerty v našom salóne, ako János Starkér, Klárin kamarát, čelista, hral s Klárou koncert v našom dome v roku, v ktorom profesionálne debutoval. Ich slová však znejú dostratena. Nakoniec Magda nájde ladiča klavírov. Ten s ňou príde do kaviarne, porozpráva sa s majiteľom a potom sa pozrie dovnútra pod poklop, aby si prečítal sériové číslo. „Áno,“ povie a prikyvuje. „Toto je klavír Elefantovcov.“ Zoženie pár chlapov, ktorí ho odnesú do nášho bytu.“²³⁰

Získať späť, resp. nájsť svoj hnutelný majetok nebolo jednoduché. Väčšina bytov bola prázdna a preživší holokaustu len náhodne nachádzali svoj majetok, podobne ako to bolo v prípade sestier Elefantových. Najčastejšou stratégiou bolo preto obrátiť sa na mesto a požiadať o pridelenie nábytku pod kontrolou mesta alebo nachádzajúceho sa v „opustených“ bytoch.

Čím viac času ubehlo od oslobodenia mesta, tým menšia bola šanca získať žiadaný nábytok. Napríklad Rudolf Liebermann (1899), ktorý prežil holokaustu vďaka úteku do Budapešti, žiadal po vojne mesto o pridelenie nábytku nachádzajúceho sa v „úschove“ mesta. Vo svojej žiadosti píše:

230 EGER, Edith Eva. *Voľba*. Eastone Books : Bratislava, 2018, s. 89.

„V apríli 1944 som pred deportovaním ušiel s celou svojou rodinou, to jest manželkou a 4 deťmi, do Budapešti, kde sme sa zachránili a začiatkom tohto mesiaca sa vrátili domov. Tento návrat bol ale veľmi smutný, lebo môj predošlý 5-izbový byt na Floriánskej ulici č. 9 bol úplne vyprázdnený, ani jedného klinca som tam nenašiel. Moje hmotné pomery nakúpenie nábytku tohoto času mi nedovolia, a preto vzhľadom na vyševedené okolnosti, ako aj na moje duševné a fyzické utrpenie – bol som medzičasom aj internovaný za maďarskej okupácie – ma oprávňujú, aby som úctive prosil: ráčte mi prideliť – vzhľadom na veľký počet našej rodiny – nábytok za nechaný a vo Vašej správe sa nachádzajúci pre 3 izby a 1 kuchyňu. Moja dcéra: Vera Marian(a) vyučuje sa za švadlenu a potrebuje preto šijací stroj, nakoľko náš bol tiež odvezený. Preto prosím o pridelenie 1 šijacieho stroju.“²³¹

Aj keď existujú spoľahlivé informácie, že mesto vybavovalo podobné žiadosti v niektorých prípadoch kladne, jeho žiadosť v novembri 1945 (teda 5 mesiacov po prijatí žiadosti!), odmietlo s odôvodnením: „Zamietnuté. Nemáme nábytok.“ Je možné, že v tom čase už mesto nábytok uskladnený v rôznych skladoch nemalo? Skôr sa prikláňam k možnosti, že na jeseň 1945, keď už bol vytvorený národný výbor, nebolo možné s nábytkom „voľne“ disponovať, resp. predpokladám, že jeho pridelenie sa už dialo na základe „zásľuh“.²³²

Niektorí preživší si na ochranu svojich majetkových záujmov najali právneho zástupcu. Irena Zahlerová, manželka košického advokáta Aladára Zahlera²³³, prežila holokaust vďaka tomu, že sa

231 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 48, č. j. 18409/45.

232 AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 25, č. j. 4435/1945.

233 Aladár Zahler (1881 – 1944) holokaust neprežil. Jeho príbeh rekonštruovala nedávno Veronika Szeghy-Gayer. V júni 2024 bol vďaka iniciatíve rodiny na Rooseveltovej ulici v Košiciach inštalovaný na jeho pamiatku Stolperstein. SZEGHY-GAYER, Veronika. From the Monarchy to the Holocaust. The Zahler Family of Košice/Kassa. In *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 2025, roč. 45, č. 3, s. 54-68.

Obr. 26 Irena Zahlerová.

ukrývala pravdepodobne v Budapešti. Po vojne veľmi aktívne pristupovala k navráteniu nehnuteľného aj hnutel'ného rodinného majetku. V niektorých záležitostiach ju zastupovali košickí advokáti Alexander Hajna a Mikuláš Gaško.²³⁴ Podarilo sa jej získať aj funkciu národnej správkyne. Svoj pôvodný rodinný majetok tak síce dostala do správy, ale krátko nato sa rozhodla emigrovať do Chile. Jej syn tam býval už od roku 1939. Majetok a rodinné nehnuteľnosti dedili jej dve deti, niečo z toho predali ešte pred rokom 1948, zvyšok bol skonfiškovaný počas komunistického režimu.

Vyskytli sa aj prípady, keď preživší holokaust v spolupráci s mestom pátrali po hnutel'nom majetku priamo v konkrétnych domoch či bytoch občanov obvinených z kolaborantstva.²³⁵

Alexander Friedrich našiel v roku 1948 (!) v byte obžalovaného Štefana Gažiho na Palárikovej ulici niekoľko svojich hnutel'ných vecí – konkrétne chladničku a sporák. V jeho prípade možno do detailov rekonštruovať, kam putoval nábytok po deportácii celej rodiny. Časť nábytku si rozdelili mestskí zamestnanci a časť smerovala do skladu na Krmanovej ulici pri ortodoxnej synagóge. Práve zariadenie ako chladničky či sporáky ďalej distribuovali mestské verejné podniky, ktoré ich pridelovali predovšetkým mestským, resp. verejným zamestnancom.²³⁶ Friedrichovi sa síce napokon podarilo získať časť svojho hnutel'ného majetku, ako aj časť domu na Garbiarskej ulici, ale stálo to nemalé úsilie a kontakty.²³⁷

234 AMK, f. NvMK 1945–48, šk. 182, č. j. 24568/46.

235 Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠA KE), fond Ľudový súd Košice, Spisy Tk 1948 (f. ĽS KE), č. j. TK 369/48 Štátny zamestnanec Dr. Štefan Gaži.

236 ŠA KE, f. Ľudový súd Košice, Spisy Tk, 1948 (ĽS KE), č. j. TK 369/48 Štátny zamestnanec Dr. Štefan Gaži.

237 Pozri aj svedectvo jeho dcéry Mariany dostupné v databáze Pamäť národa. Dostupné online: <https://www.pametnaroda.cz/sk/bergida-mariane-1943> (cit. 23. 09. 2025)

3 • Preživší holokaust a retribučné súdnictvo

Osobitnou kapitolou povojnového života (nielen) v Československu boli retribúcie, ktoré boli úzko spojené s potrebou očisty verejného života.²³⁸ Na Slovensku platil pre retribučné súdnictvo osobitný predpis, prijatý 15. mája 1945 ako nariadenie SNR č. 33/1945 Zb. n. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva.²³⁹ Ten určoval charakter trestných činov spáchaných v predchádzajúcom období a rozdeľoval tak previnilcov do niekoľkých kategórií: fašistickí okupanti, domáci zradcovia, kolaboranti, zrada na Povstaní a previnilci fašistického režimu. Ľudové súdy fungovali na troch úrovniach – národný súd, okresné ľudové súdy a miestne ľudové súdy.

238 FROMMER, Benjamin. *National Cleansing. Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004, s. 2.

239 Toto nariadenie bolo doplnené ďalšími nariadeniami č. 83/1945 Zb. n. SNR a č. 57/1946 Zb. n. SNR. Pozri RYCHLÍK, Jan. Právní a morální aspekty trestání kolaborantů v poválečné Evropě. In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). *Spravedlnost nebo pomsta? : Potrestání válečných zločinců, kolaborantů a zrádců po 2. světové válce v Československu*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů; Technická univerzita v Liberci : Liberec, 2022, s. 29.

Obr. 27 Zhromaždenie na oslavách 1. mája 1945.

Okresný ľudový súd (ďalej OLS) v Košiciach bol zriadený 18. septembra 1945. Rozhodoval v 5-člennom senáte a funkciu verejného žalobcu zastával prokurátor Dr. Andrej Búza. Činnosť tohto súdu v Košiciach bola už čiastočne spracovaná v niektorých menších štúdiách, pričom dôraz bol kladený na súdne procesy s predstaviteľmi nyilašovského režimu a na tzv. monsterprocesy s košickými Maďarmi.²⁴⁰

Medzi prvé úlohy súdu malo patriť potrestanie tých, ktorí sa podieľali na teroristických akciách, odohrávajúcich sa v Košiciach najmä na prelome rokov 1944 a 1945.²⁴¹ Ale vôbec prvým prerokúvaným prípadom bol súdny proces s Deziderom Váradym Szakmárym²⁴², v ktorom kľúčovú rolu zohrávali viacerí Košičania odvečení do pracovného tábora v meste Marmarošská Sihot' (dnes leží na rumunsko-ukrajinskej hranici). V roku 1942 práve v tomto tábore Dezider Váradý Szakmáry istý čas pôsobil ako veliteľ pracovnej skupiny. Viacerí preživší z Košíc ho obviňovali z krutého zaobchádzania, v dôsledku čoho podľa svedkov zomrelo minimálne 15 ľudí. Medzi svedkami v procese bol napríklad už spomínaný Košičan Zoltán Pasternak, ktorý uvádzal, že obvinený „*bil ľudí bez príčiny, čiste len preto, že sme boli židia. Menovaný nám výslovne toto hovoril: Z vás 80 % musí tuna zdochnúť, lebo stačí keď 20 % z vás zostane.*“²⁴³

240 ŠUTAĽ, Štefan. Ľudové súdnictvo v Košiciach a jeho osobitosti v povojnovom období (košický monsterproces v roku 1946). In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). *Spravedlnost nebo pomsta? : Potrestání válečných zločinců...*, s. 208-229.

241 Po stopách nyilašských zverskostí. 18. septembra začne súdiť OLS v Košiciach. In *Národná obroda*, 6. 9. 1945.

242 Dezider Váradý Szakmáry sa narodil v Levoči v roku 1899. V medzivojnovom období pôsobil v Budapešti, no v Košiciach žil jeho otec.

243 ŠA KE, f. Okresný ľudový súd v Košiciach, 1945 – 1947, šk. 3, č. j. 33/45.

Okrem toho sa medzi vinníkmi objavovali aj ďalší – napríklad mešťanosta Košíc v rokoch 1939 – 1944 Sándor Pohl, ktorý prišiel do Košíc po Viedenskej arbitráži. Pohl bol známy svojím antisemitským postojom už v medzivojnovom období.

Ten sa napokon prejavil aj po jeho príchode do Košíc a najmä po nemeckej okupácii krajiny. Ako mešťanosta na jar 1944 spolurozhodoval o vymedzení geta v centre mesta. Zároveň viedol Mestský bytový úrad v Košiciach, ktorý mal na starosti prideľovanie „opustených“ bytov po deportovaných. Po vojne svedčila preživšia holokaust Eva Schwartzová, že Pohl sa na jar 1944 uchádzal (ešte pred vystahovaním a deportovaním celej rodiny) o 6-izbový byt na Jesenského ulici, ktorý patril jej manželovi Viktorovi Polačekovi.²⁴⁴

Preživší Alexander Friedrich svedčil v procese s úradníkom mesta Košice Štefanom Gažim po tom, čo počas pátracej akcie v jeho byte našiel svoj hnutelný majetok. Nábytok hľadal spolu s Alžbetou Stephanyovou, ktorá – ako som už uviedla – zachránila jeho mladšiu dcéru a pred deportáciou rodiny pracovala v ich domácnosti. Niektoré kusy nábytku – koberce či obrazy – preto identifikovala priamo ona. Okrem toho možno Friedrichovo svedectvo nájsť aj v ďalšom procese, a to s jedným z hlavných páchatelov holokaustu v Košiciach – Lászlóom Csátárym.²⁴⁵ Práve proces s Csátárym bol z veľkej časti postavený na výpovediach preživších holokaust, ktorí opisovali jeho neľudské zaobchádzanie s nimi v tehelni. Samotný Alexander Friedrich opisoval jeho správanie počas getoizácie židovského obyvateľstva v tehelni takto:

„Všeobecne môžem povedať, že Čatári bol zloduch polície a omnoho viac vykonával z vlastného popudu, ako mu dovoľovaly vtedajšieho zákony. V mnohých prípadoch musel som

244 ŠA KE, f. LS KE, č. j. TK 369/48, Štátny zamestnanec Dr. Štefan Gaži.

245 GELLÉRT, Ádám. Csátári László és az 1944-es kassai deportálások. In *Be-tékintő*, 2014, č. 3, s. 1-29.

sa obrátiť na nemecké „Gestapo“, aby v niektorých prípadoch zakročilo, t. j. proti Čatárimu. [...] Mám vedomosti tiež o tom, že Čatári sám osobne sa zúčastnil trýznenia a týrania nevinných ľudí, čo som na vlastné oči videl. Skrátka povedané, bol to horlivý Nyilaš, ktorý už mal byť dávno obesený.“²⁴⁶

Aj iní svedkovia vo svojich výpovediach opakovane uvádzali, že Csatóry konal nad rámec príkazov a jeho správanie vykresľovali ako sadistické. Nimi uvedené svedectvá obžaloba vyhodnotila ako dôvody na obvinenie podľa § 3 ods. a) a b) nariadenia č. 33/1945 Zb. n. SNR. Csatóry bol napokon odsúdený na trest smrti, ale trest nebol nikdy vykonaný, keďže z mesta evakuoval pravdepodobne koncom roka 1944.²⁴⁷

Prípady z povojnových Košíc ukazujú, že preživší holokaust často vystupovali v retribučnom súdnictve ako kľúčoví svedkovia. Menej známe sú však situácie, keď sa sami stali obvinenými z kolaborácie s horthyovským Maďarskom. Práve týmto prípadom je venovaná osobitná podkapitola.

²⁴⁶ ŠA KE, f. IŠ KE, Spisy Tk 1948, šk. 9, č. j. 358/48 Csatóry Ladislav Dr.

²⁴⁷ Celý prípad ožil v roku 2012, keď bol Csatóry vypátraný v Budapešti. V roku 2013 mu bol zároveň Krajským súdom v Košiciach zmenený rozsudok smrti na doživotie. Pozri <https://www.aktuality.sk/clanok/225759/laszlo-csatary-uz-nie-je-odsuden-za-trest-smrti/> (cit. 4. 11. 2025)

3.1 Obvinenia z kolaborácie

Preživší holokaust boli obviňovaní z kolaborácie s horthyovským režimom, resp. s udalosťami vedúcimi k rozbitiu Československej republiky.²⁴⁸ Horthyho režim zároveň v predchádzajúcich rokoch vyprodukoval rozsiahlu protižidovskú legislatívu, obsahujúcu desiatky zákonov obmedzujúcich život židovskej komunity vo vojnovom Maďarsku. Po 19. marci 1944 sa významne podieľal aj na deportáciách židovského obyvateľstva do vyhľadzovacích a koncentračných táborov.

K týmto procesom patrila obžaloba proti Dr. Albertovi Nógrády²⁴⁹ a spol., ktorá zahŕňala obvinenia voči 28 osobám. Medzi nimi boli viacerí známi predstavitelia košickej židovskej komunity, napr. Ákos Kolos²⁵⁰ či Artúr Görög²⁵¹. Obvinenie sa týkalo ich členstva v maďarských politických stranách pred rokom 1938. Tie síce boli povolené, ale „v zákulisí pracovali proti existencii a celistvosti Československej republiky“.²⁵² Ako hlavný dôkaz obvinenia slúžila publikácia vydaná v Budapešti v roku 1940 pod

²⁴⁸ Je dôležité spomenúť, že okrem najnovšej štúdie Veroniky Szeghy-Gayer z roku 2025 nemáme v slovenskej historiografii práce venované tým procesom ľudových súdov, ktoré z kolaborácie s horthyovským režimom obviňovali perzekvované židovské obyvateľstvo. Pozri SZE GHY-GAYER, V. *Židovské rady na území južného Slovenska...*, s. 52.

²⁴⁹ Dr. Albert Nógrády (1875 – 1960) bol košický advokát, v medzivojnovom období člen mestského zastupiteľstva za Mestskú stranu.

²⁵⁰ Dr. Ákos Kolos (1888) bol zakladajúcim členom košickej pobočky Maďarskej národnej strany. Po roku 1936 člen Zjednotenej maďarskej strany. Zastával niekoľko funkcií v neologickej náboženskej obci, po roku 1938 bol jej predsedom. Po nemeckej okupácii Maďarska na jar 1944 bol predsedom Židovskej rady v Košiciach. Viac o jeho pôsobení pozri SZE GHY-GAYER, V. *Židovské rady na území južného Slovenska...*, s. 43–56.

²⁵¹ Artúr Görög (1890 – 1981) žil v Košiciach od roku 1925. Bol podpredsedom Kassai atletikai klub – Košického atletického klubu. Po roku 1945 jeden z predstaviteľov Židovskej náboženskej obce v Košiciach. Autor už spomínanej knihy *A kassai zsidóság története és gallériája*.

²⁵² ŠAKE, f. OLS v Košiciach, č. j. Tlud 383/1946, Dr. Nógrády Albert a spol.

názvom *A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma* [Zlatý album maďarských bojujúcich Židov]. Išlo o iniciatívu viacerých židovských vojnových veteránov z prvej svetovej vojny. Publikácia vznikla s úmyslom zdokumentovať a zachovať mená Židov slúžiacich v rakúsko-uhorskej armáde.²⁵³ Obsahovala zoznamy aj krátke životopisy veteránov, vďaka ktorým mohol žalobca zostaviť zoznam obžalovaných. Ich kolaboráciu s režimom prokuratúra stavala na skutočnosti, že súhlasili so zverejnením svojho mena v uvedených zoznamoch veteránov. Trestné stíhanie proti všetkým bolo napokon začiatkom roka 1947 zastavené.

V retribučnom súdnictve bolo bežnou praxou pripravovať hromadné obžaloby týmto spôsobom. Zodpovedné orgány sa často opierali o menné zoznamy členov rôznych spolkov, ktoré čerpali najmä z brožúr alebo z článkov v dobovej tlači.²⁵⁴ V tejto súvislosti spomeniem aj trestné oznámenie proti 294 Košičanom, ktoré sa týkalo členstva v antisemitskom a krajne pravicovom mládežníckom spolku Turul. Pripravilo ho Oblastné veliteľstvo Národnej bezpečnosti v Košiciach. Podľa tohto „v presne nezistenom čase asi v roku 1940 upodozrievaní, ktorí sú árijského pôvodu, zostali, resp. vstúpili do spolku Turul znovuorganizovaného na princípoch rasových, teda čiste fašistických, ktorý spolok domáhal sa uskutočnenia rozličných protižidovských opatrení, teda svojimi členstvami v tomto fašistickom znovuorganizovanom spolku propagovali a podporovali protidemokratické a protičeskoslovenské záujmy tehdajšieho Maďarska.“²⁵⁵

Ako dôkaz kolaborácie s fašistickým režimom bola prokuratúre predložená brožúra Turul. Podľa obžaloby obvinení boli členmi

253 HEGEDŰS, Márton (ed.) *A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914 – 1918-as világháború emlékére*. Budapest : Hungária Ny., 1940.

254 ŠUTAJ, Štefan. Ľudové súdnictvo v Košiciach a jeho osobitosti v povojnovom období (košický monsterproces v roku 1946). In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). *Spravedlnost nebo pomsta? : Potrestání válečných zločinců...*, s. 221.

255 ŠAKE, f. OLŠ v Košiciach, č. j. TĽud 20/1947.

spolku. Až 60 obvinených v uvedenom procese bolo židovského vierovyznania. Ich obvinenie z členstva v spolku, ktorý bol charakteristický antisemitizmom, možno preto vnímať ako rozporuplné. Ostáva preto otázkou, ako bolo toto trestné oznámenie pripravované. Napokon ani obžalobe sa nepodarilo dokázať, že by obvinení boli v tomto spolku vyvíjali konkrétnu činnosť, resp. v mnohých prípadoch sa nepodarilo dokázať, že by boli vôbec jeho členmi. Aj v tomto spise, tak ako v predchádzajúcom prípade, preto nájdeme informáciu o tom, že trestné pokračovanie proti obvineným bolo napokon zastavené.

Uvedené prípady, v ktorých boli košickí preživší holokaustu obviňovaní zo spolupráce s fašizmom, demonštrujú, že v povojnovej spoločnosti aj naďalej pretrvávali predsudky a predstava, živená aj propagandou slovenskej autonómnej vlády po udalostiach Viedenskej arbitráže, že maďarsky hovoriaci židia sú lojálni voči Maďarsku a nesú spoluzodpovednosť za rozbitie Česko-slovenska.²⁵⁶

256 Pozri napr. FIAMOVÁ, Martina – LÔNČÍKOVÁ, Michala. Autonómia Slovenska 1938 – 1939. Počiatočná fáza holokaustu a perzekúcií. (Úvod). In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 1-6.

ZÁVER

Cieľom tejto publikácie bolo prostredníctvom mikrohistorického prístupu detailne rekonštruovať, ako bola na miestnej úrovni vnímaná lojalita preživších holokaust. Pohraničný región reprezentovaný mestom Košice som si vybrala z viacerých dôvodov, okrem iného aj pre bohatý archívny materiál, ktorý doteraz nebol v historiografii spracovaný. Predovšetkým ma však zaujalo, že ide o územie, pre ktoré je pre prvú polovicu 20. storočia charakteristické prelínanie etnických identít. Po druhej svetovej vojne boli preto obyvatelia daného územia výrazne zasiahnutí opatreniami, ktoré usilovali o vybudovanie etnicky homogénneho štátu bez maďarskej a nemeckej menšiny. To sa negatívne dotýkalo veľkej časti obyvateľstva žijúceho v Košiciach vrátane tých, ktorí prežili hrôzy holokaustu a do mesta sa postupne vracali či už z vyhladzovacích táborov, alebo z úkrytov. Po svojom návrate hľadali v meste solidaritu, bezpečie a znovuzískanie svojho predchádzajúceho postavenia v miestnej spoločnosti. Namiesto toho narážali na administratívne prekážky a opakované spochybňovanie svojej lojality a identity.

V mikrohistorickom výskume som sa sústredila na analýzu špecifického archívneho prameňa – žiadostí o udelenie osvedčenia o národnej a politickej spoľahlivosti. V prvej kapitole práce preto vysvetľujem, ako pristúpiť k žiadostiam, ktoré produkovali členovia židovských komunít v celej Európe už v predchádzajúcom období a aký potenciál v sebe ukrývajú. Žiadosti vnímam ako

negociačný nástroj, ktorého prostredníctvom jeho žiadatelia použitím správneho argumentu a jazyka dokázali získať pre seba osvedčenie o spoľahlivosti.

Keďže v celom procese vybavovania žiadostí zohrávala kľúčovú úlohu miestna politická elita, v druhej kapitole som sústredila pozornosť na stručné predstavenie jej členov. Krátko sa venujem aj postaveniu mesta v obnovennej Československej republike na jar 1945, keď bolo mesto sídlom prezidenta Edvarda Beneša aj československej vlády.

Dôležitým faktorom v integrácii preživších holokaustu bolo obnovenie Židovskej náboženskej obce. K tomu došlo v podstate okamžite po prechode frontu, resp. ešte vo vojnových podmienkach. O to viac je pozoruhodná aktivita vedenia obce, ktorú rekonštruujem v tretej kapitole. Takmer okamžite bola novým vedením obce zorganizovaná pomoc pre preživších, zavedenie ľudovej kuchyne, nocľahární. Spočiatku vidieť aj fungujúcu spoluprácu medzi obcou a novým vedením mesta. No zároveň je potrebné spomenúť, že tieto snahy prebiehali v prostredí, kde časť majority vnímala židov ako cudzorodý a nespoľahlivý element. V tejto súvislosti zohrávala svoju úlohu aj predstava časti majority, že židovské obyvateľstvo je lojálne voči Maďarsku a nesie spoluzodpovednosť za rozbitie Československa, resp. za udalosti Viedenskej arbitráže, čo koniec koncov využívala už dobová propaganda Slovenského štátu. Obvinení z kolaborácie boli napokon aj niektorí členovia vedenia obce, ako napríklad Vojtech Bukovský.

Ústrednú úlohu pri vykonávaní preverovania zohrával národný výbor, ktorý na tento účel ustanovil špeciálne preverovacie komisie. Tým sa venujem v štvrtej kapitole. V súlade s povojnovou legislatívou zameranou proti osobám maďarskej národnosti komisie preverovali aj lojalitu preživších. Preverovacia prax bola úzko spätá s dobovým diskurzom o národnej a politickej spoľahlivosti. Používanie maďarského jazyka, prihlásenie sa k maďarskej národnosti v sčítaní obyvateľstva v roku 1930, predvojnové

členstvo v maďarských stranách a spolkoch alebo nejednoznačná etnická identita sa stali dôvodmi na spochybňovanie lojality. Preživší holokaustu, ktorí sami patrili k obetiam rasovej perzekúcie, tak boli paradoxne v mnohých prípadoch označovaní za nespoľahlivých občanov.

Ako ukazuje piata kapitola, význam byrokracie a jej vplyv na život preživších holokaustu bol obrovský. Od výsledku preverovacieho konania závisel ich ďalší profesijný a súkromný život a logicky aj ich materiálne zabezpečenie. Žiadosti o osvedčenie o politickej a národnej spoľahlivosti a o vrátenie hnutelného a nehnuteľného majetku odhaľujú na jednej strane existenčné problémy jednotlivcov, osudy ich samotných, ale aj ich rodín počas vojny. Na druhej strane sú dôležitým prameňom pri výskume ich adaptačných stratégií. Jazyk skúmaných žiadostí svedčí o potrebe dokazovať slovenské, resp. československé vlastenectvo, dištancovať sa od maďarskej identity a apelovať na utrpenie prežité v horthyovskom a neskôr v nyilašovskom Maďarsku. Archívne dokumenty ukazujú, že mnohí preživší sa museli opakovane obracať na zodpovedné orgány, aby dosiahli elementárne uznanie svojho občianskeho statusu. Celý byrokratický proces bol v mnohých prípadoch zdĺhavý. Stávalo sa, že kým národný výbor vydal rozhodnutie, daný žiadateľ už medzitým mesto opustil.

Aj žiadosti o získanie majetku narážali na ďalšie byrokratické prekážky a úzko súviseli so získaním osvedčenia o spoľahlivosti. Jednou z možností preživších, ako dostať späť svoj majetok, bolo získanie inštitútu národnej správy, čím sa však nestali majiteľmi nehnuteľnosti, len ich správcami. Niektorým sa podarilo získať svoj majetok prostredníctvom súdnych sporov. Osobitnú podkapitolu tvorí úloha preživších v retribučnom súdnictve, kde v mnohých prípadoch vystupovali ako svedkovia. Zároveň sa však niektorí nevyhli obvineniam týkajúcim sa kolaborácie s horthyovským režimom. Aj napriek tomu, že obvinení neboli napokon odsúdení, prípady, ktoré uvádzam, prispievali k šíreniu antisemitských myšlienok a postojov po vojne.

Košice predstavovali jedno z centier obnovy židovskej komunity na Slovensku, aj preto bol ich výber pre prípadovú štúdiu logickým krokom. Zároveň však vyvstáva otázka, ako tento proces prebiehal v menších mestách a obciach, kde boli vzťahy medzi majoritou a minoritou ešte bezprostrednejšie, keďže ľudia sa navzájom poznali. Pre ďalší výskum je preto potrebné rozšíriť bádanie týkajúce sa povojnovej integrácie preživších na ďalšie lokality, a to nielen z bývalého arbitrážneho územia ako Rožňava, Jelšava, Lučenec, Levice, Nové Zámky a iné. Rovnako dôležité bude porovnávať ich aj s lokalitami, ktoré boli súčasťou vojnového Slovenského štátu.

Obr. 28 Búranie časti synagógy na Moyzesovej ulici v roku 1958.

ZOZNAM ZDROJOV

Archívne zdroje

Archiv bezpečnostních složek Praha

Fondy tzv. Studijního ústavu MV, Židovské organizace, Různé publikace, články, přednášky k sionistické problematice

Archiv mesta Košice

Fond Jednotný národný výbor v Košiciach 1949 – 1954

Fond Národný výbor mesta Košice 1945 – 1948

Slovenský národný archív

Fond Povereníctvo vnútra – Obežníky, 1945 – 1950 (1960)

Fond Povereníctvo zdravotníctva 1945 – 1960

Fond Sčítanie ľudu 1930

Štátny archív v Košiciach

Fond Krajský výbor zväzu protifašistických bojovníkov v Košiciach 1945 – 1960

Fond Ľudový súd Košice Spisy Tk

Fond Oblastné úradovne osídľovacích úradov na východnom Slovensku 1945 – 1953

Fond Okresný ľudový súd v Košiciach 1945 – 1947

USC Shoah Foundation Visual History Archive

Dobová tlač

Demokrat, 1945

Národná obroda, 1945

Pragai Magyar Hirlap, 1932

Slovenský Východ, 1932

Východoslovenská Pravda, 1945

Literatúra

- BUMOVÁ, Ivica. Povoynové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945 – 1953. In VRZGULOVÁ, Monika – SALNER, Peter (eds.). *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2010, s. 16-35.
- BUMOVÁ, Ivica. Židovská komunita po roku 1945 – snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2008, s. 44-66.
- CICHOPEK-GAJRAJ, Anna. *Beyond Violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944-48*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014.
- CICHOPEK-GAJRAJ, Anna. Negotiating Jewish Belonging in Postwar Slovakia (1945-48). In *Shofar : an Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 2012, roč. 30, č. 4, s. 41-60.
- CONNOR, James. *The Sociology of Loyalty*. Canberra : Australian National University, 2007.
- CSÖSZ, László – SZEGHY-GAYER, Veronika. Petitioners of Jewish Property in Košice. A Case Study on the Holocaust and Local Society in a Slovak-Hungarian Border Region. In *The City and History*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 75-101.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – KIJEK, Kamil (eds.). *Jewish Lives under Communism : New Perspectives*. New Brunswick : Rutgers University Press, 2022.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. Národně nespolehliví?! Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu bezprostředně po druhé světové válce. In *Soudobé dějiny*, 2015, roč. XXII, č. 1-2, s. 80-101.
- EGER, Edith Eva. *Volba*. Bratislava : Eastone Books, 2018.
- EISEN, George. *A Summer of Mass Murder : 1941 Rehearsal for the Hungarian Holocaust*. West Lafayette : Purdue University Press, 2023.
- ENGEL, Alfréd. *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve*. Bratislava : Kalligram, 1995.
- FIAMOVÁ, Martina – LONČÍKOVÁ, Michala. Autonómia Slovenska 1938 – 1939. Počiatková fáza holokaustu a perzekúcií. (Úvod). In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 1-6.
- FICERI, Ondrej. *Košice v slovenskej historiografii*. Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2016.
- FICERI, Ondrej. *Potrianonské Košice : Premeny etnických identít obyvateľov Košíc v medzivojnovom Československu*. Bratislava : VEDA, 2019.
- FOGELOVÁ, Patrícia. Lojalita medzi demokraciou a totalitou. Postoje, praktiky a utváranie sietí mestského úradníka v Košiciach v rokoch 1938 – 1948. In SZEGHY-GAYER, Veronika (ed.). *Verejní zamestnanci v meniacich sa režimoch v prvej polovici 20. storočia*. Košice : Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, 2024, s. 16-34.

- FOGELOVÁ, Patrícia. Post-WWII Purge and the Changes in the City Administration in the Territory of Southern Slovakia. A Case Study of Košice. In *The City and History*, 2023, roč. 12, č. 1, s. 84-104.
- FOGELOVÁ, Patrícia. Sonda do zásahov politiky vo verejnom priestore v roku 1945 so zreteľom na prekódovanie etnického obrazu Košíc. In *Košické historické zošity* 2022, roč. 32, s. 22-40.
- FOGELOVÁ, Patrícia – SZEGHY-GAYER, Veronika. *Proti režimu : Príbehy odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*. Košice : Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, v. v. i., 2024.
- FOGELOVÁ, Patrícia. Žiadosti preživších holokaustu v slovensko-maďarskom pohraničí na príklade mesta Košice. In *Slovenský národopis*, 2025, roč. 73, č. 1, s. 57-75.
- FRANKL, Michal – SZABÓ, Miloslav. *Budování státu bez antisemitizmu? : Náslí, diskurz lojality a vznik Československa*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Židovské muzeum v Praze, 2015.
- FROMMER, Benjamin. Honorary Czechs and Germans. Petitions for Aryan Status in the Nazi Protectorate of Bohemia and Moravia. In PEGELOW KAPLAN, Thomas – GRÜNER, Wolf. *Resisting Persecution : Jews and Their Petitions during the Holocaust*. New York : Berghahn Books, 2020, s. 72-91.
- FROMMER, Benjamin. *National Cleansing : Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
- GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan. *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch, I*. Prešov : Universitas, 2004.
- GAJDOŠOVÁ, Martina – KEREČMAN, Peter. *Prvé ženy v slovenskej advokácii*. Bratislava : VEDA, 2015.
- GAŠPAR, Ján – BLÁŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária. *Lexikón Košičanov 1848 – 1938, A-I, 1. diel*. Košice : Equilibria, 2014.
- GELLÉRT, Ádám. Csátári László és az 1944-es kassai deportálások. In *Betekintő*, 2014, č. 3, s. 1-29.
- GIDÓ, Attila. Mentésítések Észak-Erdélyben 1941-ben. In *Regio*, 2017, roč. 25, č. 1, s. 109-146.
- GÖRÖG, Artúr. *A kassai zsidóság története és gallériája*. Košice : Bné-Brák; Friedmann Lipe nyomdájában, 1991.
- GRÜNFELDOVÁ, Diana. *Dejiny židovskej komunity v Šamoríne*. Bratislava : Izraelská obchodná komora na Slovensku, 2023.
- HEGEDŰS, Márton (ed.) *A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914 – 1918-as világháború emlékére*. Budapest : Hungária Kiadó, 1940.
- JANECOVÁ, Tamara. Ľudia píšú Čatlošovi (Prosbopisy Židov adresované ministerstvu národnej obrany v rokoch 1939 – 1942). In *Historický časopis*, 2021, roč. 69, č. 2, s. 345-369.

- KAMENEC, Ivan. Protižidovský pogrom v Topolčanoch v septembri 1945. In *Studia Historica Nitriensia*, 1999, roč. 8, s. 85-99.
- KARCH, Brendan. *Nation and Loyalty in a German-Polish Borderland : Upper Silesia 1848 –1960*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018.
- KASÍKOVÁ, Jana. *Ať mohou přijeti : Organizace poválečné repatriace a návratů 1942 – 1947*. Praha : Academia, 2017.
- KÁRPÁTY, Vojtech. Zväz slovenských partizánov na východnom Slovensku v prvom roku svojej existencie (1945). In *Pamäť národa*, 2012, roč. VIII, č. 2, s. 17-34.
- KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah. *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington : Indiana University Press, 2015.
- KOELTZSCH, Ines. Modernity, Identity, and Beyond. Historiography on the Jews of the Bohemian Lands in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. In *Studia Judaica*, 2016, roč. 19, č. 1, s. 41-64.
- KOLIVOŠKO, Štefan a kol. *Slovník židovských osobností Košíc a okolia*. Košice : Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 2001.
- KOVÁCS, Éva. *Felemás asszimiláció : a kassai zsidóság a két világháború között (1918 – 1938)*. Šamorín : Fórum Kisebbségkutató Intézet; Dunajská Streda : Lilium Aurum Kiadó, 2004.
- KUBÁTOVÁ, Hana. Teraz alebo nikdy. Povoynové protižidovské násilie a väčšinaová spoločnosť na Slovensku. In *Soudobé dějiny*, 2016, roč. XXIII, č. 3, s. 321-346.
- LANG, Tomáš. *Zbavení práva – majetku – života : Židia na arbitrážnom území juhozápadného Slovenska 1938 – 1947*. Nové Zámky : Finecom, 2018.
- LAMBERTOVÁ, Nadežda (ed.). *Každý človek má svoje meno : Zoznam obetí holokaustu z Košíc a blízkeho okolia odvlečených do koncentračných táborov (2004)*. Košice : The Hidden Child – Ukrývané dieťa – Slovensko, 2004.
- LÁNÍČEK, Jan. What did it mean to be Loyal? Jewish Survivors in Post-War Czechoslovakia in a Comparative Perspective. In *Australian Journal of Politics and History*, 2014, roč. 60, č. 3, s. 384-404.
- LÓNČIKOVÁ, Michala. Atrocities in the borderland: anti-Semitic violence in eastern Slovakia (1945–1946). In *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, 2019, roč. 26, č. 6, s. 928-946.
- MLYNÁŘ, Jakub. Minulost jako vzpomínka a vyprávění. Archiv vizuální historie USC SHOAH Foundation v kontextu orální historie. In KRÁLOVÁ, Kateřina – KUBÁTOVÁ, Hana (eds.). *Návraty : Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích Středovýchodní, Jihovýchodní a Východní Evropy*. Praha : Univerzita Karlova, 2016, s. 11-23.
- NODL, Martin. Mikrohistorie a historická antropologie. In *Dějiny – teorie – kritika*, 2004, roč. ..., č. 2, s. 241-242.
- OSTERKAMP, Jana – SCHULZE WESSEL, Martin (eds.). *Exploring Loyalty*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2017, s. 2.
- PASZTERNÁK, András – PASZTERNÁK, Tamás (zost.) *Mozaika z histórie komárňanského židovstva*. Komárno : Židovská náboženská obec v Komárne, 2013.

- PEGELOW KAPLAN, Thomas – GRUNER, Wolf (eds.). *Resisting Persecution : Jews and Their Petitions during the Holocaust*. New York : Berghahn Books, 2020.
- PEHR, Michal. Edvard Beneš a Slovensko. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu : Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 241-264.
- PEŠEK, Jan. Formovanie bezpečnostného aparátu na Slovensku v priebehu roka 1945. In *Česko-slovenská historická ročenka 1996*, s. 139-146.
- POŠOVÁ, Kateřina. *Jsem, protože musím... napsala jsem si ve čtrnácti do lágrového deníku*. Praha : Prostor, 2003.
- PRIATKOVÁ, Adriana. Inžinier Eugen Bárkány – projekt a staviteľ. In BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol. *Eugen Bárkány : Medzi Prešovom a Bratislavou*. Bratislava : Menorah, 2018, s. 15-49.
- RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin : Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848 – 1989*. Praha : Argo, 2018.
- RYCHLÍK, Jan. Právní a morální aspekty trestání kolaborantů v poválečné Evropě. In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). *Spravedlnost nebo pomsta? : Potrestání válečných zločinců, kolaborantů a zrádců po 2. světové válce v Československu*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů; Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2022.
- SALNER, Peter – ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica. *Politika a komunita : Štát a židia na Slovensku v rokoch 1945 – 1992*. Bratislava : Marenčin PT, 2024.
- SALNER, Peter. *Židia na Slovensku po roku 1945 : (Komunita medzi vierou a realitou)*. Bratislava : Ústav etnológie SAV; VEDA, 2016.
- SEDLICKÁ, Magdalena. „Není přítel jako přítel“ : Židé v národním státě Čechů a Slováků 1945 – 1948. Praha : Academia, 2021.
- SINGEROVÁ, Silvia. Jewish Identity after the Holocaust – The Community in Košice (Kassa). In *Judaica Bohemiae 2005*. Praha : Židovské muzeum v Praze, roč. XLI, s. 82-127.
- SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my : Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945 – 1960)*. Praha : Antikomplex, 2011.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. Dél-szlovákiai magyar közalkalmazottak a változó világbán – kassai esettanulmány a személyi kontinuitás kérdéséről, 1938 – 1948. In ROMSICS, Ignác (ed.). *A magyar kisebbségek 100 éve*. Kozsvár : KOMP-PRESS, 2023, s. 137-145.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. From the Monarchy to the Holocaust. The Zahler Family of Košice/Kassa. In *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 2025, roč. 45, č. 3, s. 54-68.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. Jewish Representatives of the Hungarian Political Opposition in Interwar Slovakia. The Case of Prešov and Košice. In *Judaica Bohemiae*, 2020, roč. 55, č. 2, s. 25-52.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. Židovské rady na území južného Slovenska v roku 1944 a predseda Židovskej rady v Košiciach. In *Slovenský národopis*, 2025, roč. 73, č. 1, s. 43-56.

ŠUTAJ, Štefan. Ľudové súdnictvo v Košiciach a jeho osobitosti v povojnovom období (košický monsterproces v roku 1946). In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). *Spravedlnost nebo pomsta? : Potrestání válečných zločinců, kolaborantů a zrádců po 2. světové válce v Československu*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů; Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2022, s. 208-229.

ŠUTAJ, Štefan. *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava : VEDA, 1999.

ŠVOLIKOVÁ, Marta. *Z histórie židovskej komunity v Leviciach*. Levice : Tekovské múzeum v Leviciach, 2012.

VADKERTY, Madeline. *Slovutný pán prezident : Listy Jozefovi Tisovi*. Bratislava : Absynth, 2020.

VADKERTY, Madeline. The Story of Andrej Horn. A Case Study in the Microhistory of the Holocaust. In *S.I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*, 2023, roč. 10, č. 3, s. 26-45.

VARGA, László. *Velünk éltek : A nagymegyeri zsidóság története*. Komárom : Komáromi Zsidó Hitközség, 2010.

VRZGULOVÁ, Monika. Holokaust v životných príbehoch žien. In DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela (ed.). *Na ceste k modernej žene : Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 400-421.

WATERS, Leslie. Adjudicating Loyalty: Identity Politics and Civil Administration in the Hungarian-Slovak Borderlands, 1938 – 1940. In *Contemporary European History*, 2015, roč. 24, č. 3, s. 351-374.

WATERS, Leslie. *Borders on the Move. Territorial Change and Ethnic Cleansing in the Hungarian-Slovak Borderlands, 1938 – 1948*. Rochester : University of Rochester Press, 2020.

Zoznam obrázkov

Obr. 1	Slávobrána postavená v Košiciach pri príležitosti návštevy prezidenta republiky Edvarda Beneša. Zdroj: TASR/ČTK
Obr. 2	Štefan Kaifer – predseda Správnej komisie mesta Košice Zdroj: HARČAR, Anton. Žil som v Košiciach. Bratislava : 2003.
Obr. 3	Prezident Dr. Beneš s manželkou a ministrom Vavrom Šrobárom pri uvítacej reči pred košickým divadlom. Zdroj: TASR/ČTK
Obr. 4	Pohľad na Jakabov palác, v ktorom býval prezident E. Beneš v Košiciach. Zdroj: TASR/Koloman Cich
Obr. 5	Edita Neumannová (dnes Šalamonová) sa vrátila do Košíc na jeseň 1945. Zdroj: Súkromný archív P. Šalamona.
Obr. 6	Vojtech Bukovský – jeden z členov predsedníctva obnovennej Židovskej náboženskej obce v Košiciach. Zdroj: wikipedia.org.
Obr. 7	Krajinský židovský sirotsky a učňovský domov na Floriánskej ulici. Po skončení vojny slúžil ako útočisko pre mladistvých, ktorí prežili holokaust. Zdroj: Východoslovenské múzeum v Košiciach, Fond historickej a umeleckej fotografie, VII. 3624 – 8730.
Obr. 8	Jacqueline Kertészová s deťmi. Zdroj: Archív Anny Ötvös.
Obr. 9	Úradník Povereníctva sociálnej starostlivosti Elo Pollák. Zdroj: ABS, f. tzv. Studijného ústavu MV, Židovské organizace, Osobní spisy migrujících osob židovské národnosti.
Obr. 10	Jeho manželka Ružena Polláková sa v roku 1945 vrátila z Auschwitz-Birkenau. Zdroj: ABS, f. tzv. Studijného ústavu MV, Židovské organizace, Osobní spisy migrujících osob židovské národnosti.
Obr. 11a	Žiadosť Židovskej náboženskej obce v Košiciach o udelenie povolenia k uverejneniu vyhlášky. Zdroj: AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 18.
Obr. 11b	Nariadenie Správnej komisie mesta Košíc, týkajúca sa povinnosti ohlásiť držbu židovského majetku. Zdroj: AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 18.
Obr. 12	Osobné doklady L. Tajtáka, ktoré používal Tibor Figuš do konca druhej svetovej vojny: študentský preukaz (s vymenenou Figušovou fotografiou, 1943/44). Zdroj: Súkromná zbierka Nadeždy Tulejovej – dostupné online: www.tajtak100.sk
Obr. 13	Žiadosť Židovskej náboženskej obce v Košiciach o prijatie Tibora Figuša (Friedmana) do služieb mesta. Zdroj: AMK, f. JNvK 1949-54, Osobný spis Tibor Figuš.
Obr. 14	Vyhláška Povereníctva vnútra SNR pre veci vnútorné. Zdroj: AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 57.

Obr. 15	Čistiť, ale dôkladne a spravodlivo. Titulná strana denníka Demokrat z mája 1945. Zdroj: Demokrat.
Obr. 16a-d	Dotazník o osobných pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti vyplnený Alexandrom Friedrichom. Zdroj: AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 134.
Obr. 17	Alexander Friedrich s manželkou Oľgou pred vojnou. Zdroj: Súkromný archív M. Bergida.
Obr. 18	Alžbeta Stephanyová s malou Mariannou po vojne. Zdroj: Súkromný archív M. Bergida.
Obr. 19a-b	List Mikuláša Friedricha adresovaný Povereníctvu SNR pre veci vnútorné. Zdroj: AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 134.
Obr. 20	List Mikuláša Friedricha adresovaný American Joint Distribution Committee (AJDC) v Bratislave v roku 1948. Zdroj: ABS, f. tzv. Studijného ústavu MV, Židovské organizace, Osobní spisy migrujících osob židovské národnosti.
Obr. 21	Článok uverejnený v denníku Východoslovenská Pravda o priebehu preverovacích konaní. Zdroj: Východoslovenská Pravda.
Obr. 22	Žiadosť o vrátenie domu na Rychtárskej ulici v Košiciach. Zdroj: AMK, f. NvMK 1945-48, šk. 160.
Obr. 23	Svadobný portrét Dr. Ladislava Halmoša a Kataríny Kerteszovej, odfotografovaný pred neologickou synagógou v Košiciach v roku 1937. Holokaust prežila len Katarína spolu s dvojročnou dcérou Evou. Koncom roka 1946 po krátkej chorobe zomrela, čím sa z Evy stala úplná sirota. Zdroj: United States Holocaust Memorial Museum, Eva Halmos Kuhn. Dostupné online: https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1059910
Obr. 24	Eva Halmošová v roku 1949. Zdroj: Archív bezpečnostných zložiek, Fondy tzv. Studijného ústavu MV, Židovské organizace, Osobní spisy migrujících osob židovské národnosti.
Obr. 25	Sestry Klára, Edit a Magda Elefantové v roku 1946. Zdroj: Súkromný archív rodiny. Dostupné online: https://aish.com/even-in-auschwitz/
Obr. 26	Irena Zahlerová. Zdroj: Súkromný archív rodiny.
Obr. 27	Zhromaždenie na oslavách k 1. máju v roku 1945. Zdroj: Východoslovenské múzeum v Košiciach, Fond historickej a umeleckej fotografie, H62100.
Obr. 28	Búranie časti synagógy na Moyzesovej ulici v roku 1958. Zdroj: Východoslovenské múzeum v Košiciach, Fond historickej a umeleckej fotografie.

Mený register

	BAJUSZ, František	31-32,68,103
	BAUERNEBL, Konštantín	51
	BÁRKÁNY, Alexander	84
	BÁRKÁNY, Eugen	36
	BÁRKÁNY, Hugo	36,93
	BENEŠ, Edvard	12,19,29,35-38,68,150
B	BLAŠKOVÁ, Eleonóra	103,157
	BORSKÝ, Maroš	36,159
	BÖHM, Emanuel	31
	BRENNER, Albert Ascher	122
	BREZENSKÝ, Tichomír	33
	BUKOVSKÝ, Vojtech (Braun)	44-46,150
	BUMOVÁ, Ivica	18,21,46,57,124,156,159
	BÚZA, Andrej	142
	CIERER, Peter	132-133
	CICHOPEK-GAJRAJ, Anna	9,19,24-25,42,156
C	CONNOR, James	17,156
	CSATÁRY, László	143-144
	CSŐSZ, László	41,61,70,126,156
	ČAPKOVÁ, Kateřina	15,24,156
Č	ČATLOŠ, Ferdinand	96
	ČÁRSKY, Jozef	31
	DROCÁR, Pavol	32
D	DUDA, Ján	83
	DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela	22,160
	ECKSTEINOVÁ, Judita	42
	EGER, Edith Eva (pôv. Elefant)	133-135,156
E	EISEN, George	117,156
	ELEFANT, Klára	134-135
	ELEFANT, Magda	134-135
	ENGEL, Alfréd	23,156
	FAZEKAS, Jozef	30
	FELD, Andrej	115
	FELD, Emil	115-117
F	FENYŐ, Arpád	51
	FENYŐ, Valeria Julianna	52
	FIALA, Štefan	71
	FIAMOVÁ, Martina	147,156
	FICERI, Ondrej	25,39,92,94,156

	FIGUŠ, Tibor (Friedmann)	39,63,66-69
	FOGELOVÁ, Patrícia	30,33,41,45,51,54,63,65,78,102,105,156-157
	FRANKL, Michal	16,157
	FRIEDMAN (rodina)	119
	FRIEDMAN, Arnold	52
F	FRIEDMAN, Jozef	52-53
	FRIEDRICH, Alexander	13,95-97,103-104,106,110,138,143
	FRIEDRICH, Henrich	103
	FRIEDRICH, Mariana (Bergida)	104-105,138
	FRIEDRICH, Mikuláš	105-109
	FROMMER, Benjamin	96,110,139,157
	GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa	19,79,81,157
	GAJDOŠOVÁ, Martina	53,157
	GAŠKO, Mikuláš	138
	GAŠPAR, Ján	103,157
	GAŽI, Štefan	30,61-62,138,143
	GIDÓ, Attila	96, 157
G	GELBER, Alexander	123-124
	GELLÉRT, Ádám	143,157
	GLÜCK, Pavel	125,127
	GÖRÖG, Artúr	23,64,145,157
	GROBON, Július	31
	GRUNER, Wolf	18,96
	GRÜNFELDOVÁ, Diana	23,157
	HAJNA, Alexander	138
	HALMOŠOVÁ, Eva	131-132
	HALMOŠOVÁ, Katarína (rod. Kertészová)	130-132
	HALMOŠ, Ladislav	131
	HARČAR, Anton	31,125
	HEGEDŰS, Márton	146,157
H	HERHA, Ján	31-32
	HERZ, Ignác	51
	HERZ, Lilla	52
	HORN, Andrej	101
	HORTHY, Miklós	145
	HROMADA, Štefan	70
	HUSÁK, Gustáv	77
J	JANECOVÁ, Tamara	96,158
	JEGEROV	71

	KAIFER, Štefan	31-32,61,67,125
	KAMENEC, Ivan	22,158
	KARCH, Brendan	16,158
	KASÍKOVÁ, Jana	49,158
	KÁRPÁTY, Vojtech	64,158
	KEMÉNYOVÁ, Gabriela	84
	KEMÉNYOVÁ, Bella	85
	KERECMAN, Peter	53,157
	KERTÉSZ, Gabriel	53-54
K	KERTÉSZOVÁ, Jacqueline	53,55
	KIJEK, Kamil	15
	KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah	16,91,158
	KOELTZSCH, Ines	16,158
	KOLIVOŠKO, Štefan	46,158
	KOLOS, Ákos	145
	KOVÁCS, Éva	20,91,158
	KRAUSZ, Menhart	45-46
	KRÁLOVÁ, Kateřina	11,158
	KUBÁTOVÁ, Hana	11,22,158
	LACKO, Tibor	95
	LANG, Tomáš	23,158
	LAMBERTOVÁ, Nadežda	42,158
L	LÁNÍČEK, Jan	24,158
	LIEBERMANN, Rudolf	135
	LÉVAY, Kálman	95
	LÔNČÍKOVÁ, Michala	22,147,158
	MATZNER, Samuel	54
	MAURER, Július	31-33,70
M	MÁRAI, Sándor	53
	MIHÓKOVÁ, Mária	103,157
	MLYNÁŘ, Jakub	11,158
	NEUFELDOVÁ, Alžbeta	126
N	NEUMANNOVÁ, Edita	42-43
	NODL, Martin	15,159
	NÓGRÁDY, Albert	145
	OLEJNÍK, Milan	19,79,81,157
O	ONDRIS, Peter	32,85
	OSTERKAMP, Jana	16,159
Ö	ÖTVÖS, Anna	53

	PASTERNAK, Zoltán	114,142
	PASZTERNÁK, András	23,159
	PASZTERNÁK, Tamás	23,159
	PAŽOUT, Jaroslav	139,142,146,159
	PEGELOW KAPLAN, Thomas	18,96,158
	PEHR, Michal	36,159
	PERNIK, Benjamin Yomi	120
	PEŠEK, Jan	85,159
P	PODRACKÝ, Pavol	32,83
	POHL, Sándor	142-143
	POLAČEK, Vidor	143
	POLLÁK, Elo	54-55
	POLLÁKOVÁ, Ružena	55
	PORTMANN, Kateřina	139,142,146,159
	POŠOVÁ (Bárkány), Katarína	36,47,54,93,159
	POTEMRA, Michal	35
	PRIATKOVÁ, Adriana	36,159
	RÁCZ, Július	103
	RÁKOSNÍK, Jakub	17,159
	RÉGECZY, Arpád (Regecký)	32
	RICHTEROVÁ, Daniela	18
R	RODAN, Mikuláš	110
	ROMSICS, Ignác	30
	ROTH, Ignác	45-46,113
	ROTH, Mór	111-112
	RYCHLÍK, Jan	139,159
	SALNER, Peter	18, 21-22,159
	SEDLICKÁ, Magdalena	24,159
	SENDEK, Štefan	32
	SCHULZE WESSEL, Martin	16,159
	SCHWARTZOVÁ, Eva	143
	SINGEROVÁ, Silvia	18,23,159
	SOKOLOVIČ, Peter	36,159
S	SPURNÝ, Matěj	17,74-75,159
	STARKER, János	135
	STEPHANYOVÁ, Alžbeta	104-105,143
	STRAKA, Viliam	132
	SZABÓ, Miloslav	16
	SZAKMÁRY, Karol	36
	SZÁLASI, Ferenc	41
	SZEGHY-GAYER, Veronika	30,41,45-46,51,54,61,65,70,105,126,136,145,156,159-160

	ŠALAMON, Pavol	42,119
	ŠÁNDOR, Eugen	84
	ŠTAIF, Jiří	17,159
	ŠROBÁR, Vavro	34,37
Š	ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica (pozri Bumová)	
	ŠUTAJ, Štefan	19,34,79,81,88, 142,146,157,160
	ŠVANTNEROVÁ, Jana	36,159
	ŠVOLIKOVÁ, Marta	23,160
	TAJTÁK, Ladislav	66-67
T	TEICH, Anna	19
	TISO, Jozef	18
	VADKERTY, Madeline	18,96,101,160
	VALKAY, Ludovít	30
	VARGA, László	23,160
V	VARGOVÁ, Zuzana	115
	VATRA, Ján	123
	VÁRADY SZAKMÁRY, Dezider	142
	VIKTORY, Július	89
	VRZGULOVÁ, Monika	18,21-22,160
	WATERS, Leslie	24-25,80,160
W	WEISS, Ernest	64
	WEISSOVÁ, Agnesa Magdaléna	129
	WILDMANN, Ján Eugen	45-46
	ZÄHLER, Aladár	136
Z	ZÄHLEROVÁ, Irena	136-137
	ZÁPOTOCKÝ, Anton	33

O autorke

Mgr. PATRÍCIA FOGELOVÁ, PhD.

Je vedecká pracovníčka a zároveň zástupkyňa vedúceho v Spoločenskovednom ústave CSPV SAV, v. v. i., kde pracuje od roku 2021. Je absolventkou Katedry histórie FF UPJŠ, na ktorej krátko pôsobila aj ako odborná asistentka. V rokoch 2023 – 2024 viedla projekt *Local History Košice 1944 – 1945*, ktorého výstupom je digitálna vzdelávacia platforma localhistory.sk pre učiteľov dejepisu a vedecká monografia *Proti režimu. Príbehy odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*. V roku 2024 táto kniha získala ocenenie Košického kraja o najlepšiu knihu v kategórii náučno-populárnej literatúry. Vo svojom výskume sa doteraz zameriavala na analýzu zásahov politiky do verejného priestoru, odpor počas nacistickej okupácie, a tiež otázku lojality v meniacich sa režimoch. Je držiteľkou Postdokgrantu podporeného Slovenskou akadémiou vied s názvom *Integrácia preživších holokaustu na území južného Slovenska v rokoch 1945 – 1948 na príklade mesta Košice*. V súčasnosti je tiež spoluriešiteľkou projektu podporeného Agentúrou na podporu výskumu a vývoja s názvom *Holokaust na území južného Slovenska a jeho následky, 1938 – 1948*. A tiež projektu APVV *Inštrumentalizácia dejín v slovenskom verejnom priestore v 20. storočí: Politika pamäti v čase konfliktov, vojen a rozvrátov*. V roku 2025 získala Cenu SAV v kategórii popularizácia vedy a spoločenské aplikácie vedy.